

К. 6570

И 6576
П 84447

МОЛОДНЯК

6-7
1934

МОЛОДЫЙ БІЛЬШОВИК

Ціна 3 крб.

26

А

136516
МОЛОДНЯК

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ, ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ТА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ

О Р Г А Н Ц К Л К С М У

(РІК ВИДАННЯ ВОСЬМИЙ)

ЛІТЕРАТУРНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА 310

84447

6-7

ЧЕРВЕНЬ-ЛИПЕНЬ

1934

68

МОЛОДИЙ БІЛЬШОВИК ♦ ХАРКІВ

59

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літописі Українського Дру-
ку“, „Картковому репертуарі“ та інших
показч. Української Книжкової Палати.

Редактор — Г. Рашиділов
Ред. мови і коректор — С. Шахрай
Техоформлення — Грузиний
Здано до складання 28-V-34 р.
Підписано до друку 29-VI-34 р.
4⁵/₈ пап. арк. В 1 пап. арк. 127.000 літер.
Формат паперу 72×105 сант.
Вага 1 м. стои 50 клг.

Друкарня ім. Фрунзе, Харків, Донець-Захаржевська, 6.

Уповн. Головліта 2467.

Зам. 772.

Прим. 4.000

РАДЯНСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ—НА РІВЕНЬ ЗАВДАНЬ ПОБУДОВИ БЕЗКЛАСОВОГО СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Промова тов. С. В. КОСІЮРА на Всеукраїнському з'їзді радянських письменників.

Товариші! Українська радянська література зараз росте, зміцнює свої зв'язки з братерською російською літературою, з літературою всіх народів СРСР. Наша українська література нині на великому піднесенні. Це, звичайно, не значить, що ми вже досягли потрібних нам висот. Це свідчить лише про те, що ми розвинули сили, рушили вперед шляхом цього піднесення. Це значить, що у нас є всі дані для того, щоб це піднесення йшло і далше, і відзначитися воно повинно відповідними творами наших радянських письменників.

Нашій українській літературі є про що згадати, є що підсумувати на цьому з'їзді. На цьому з'їзді слід згадати той стан, в якому була радянська література на Україні ще кілька років тому. Я маю на увазі той великий

вплив, що його на літературному фронті мали націоналісти. Протягом багатьох років націоналістичні елементи, не

даючи, власно кажучи, ніякої якісної продукції, прагнули своїм впливом, своїми іменами дезорганізувати нашу літературу; вони намагалися скерувати її на інший шлях, не на той, на який закликала партія. Вони намагалися скерувати літературу проти пролетарської революції, проти соціалістичного будівництва. Вони намагалися дискредитувати тих письменників, що боролися проти них, що виступали за справжньо-пролетарський шлях української літератури—за соціалістичний її зміст. Націоналістичні елементи намагалися взяти монополію на звання справжнього письменника. Дійсними письменниками вони вважали лише себе, а тих, хто проводив пар-

лістичний її зміст. Націоналістичні елементи намагалися взяти монополію на звання справжнього письменника. Дійсними письменниками вони вважали лише себе, а тих, хто проводив пар-

тійну лінію в літературі, вони всебічно ганьбили та цькували.

Деякий час, декому навіть так і здавалося, що у нас справжні письменники ті, хто в свій час боровся проти партії, хто входив до „Вапліте“.

Розгром націоналістів на Україні та націоналістичних елементів в КП(б)У очистив атмосферу і на літературному фронті. Розвіявся той туман, яким націоналістичні елементи оточили декого з письменників, тих, хто читався, а таких було не мало. Розвіявся туман, яким оточили вони тих, хто не міг зразу звільнитися від націоналістичного впливу „Вапліте“, яка хоч давно вмерла, але зловоння від неї, можна сказати, не зникло ще до цього часу.

Розгром націоналістичних елементів різко диференціював лави письменників, руба поставив питання перед ними—куди йти, що писати? Чи то піти шляхом, на який кличе їх наша комуністична партія, в лави активних борців за соціалістичне будівництво, за радянську Україну, будувати українську формою, соціалістичну змістом культуру, чи то плентатись в хвості націоналістичних проводирів, як Хвильовий, Вишня та інші.

Переважна більшість наших українських письменників, не вагаючись, пішла за партією, стала на шлях активної боротьби за соціалістичне будівництво. Розвіявся „ореол“ Хвильового та йому подібних. Партія викрила їх справжній націоналістичний зміст, показала їх голенькими, такими, якими вони були насправді—націоналістами, шкідниками, інтервенціоністами, що всю свою творчість скеровували не на зміцнення радянської України, а навпаки—на зрив нашого соціалістичного будівництва, на підготовку інтервенції.

Після розгрому націоналістів став ясний дійсний, прихований зміст роботи націоналістичних елементів на літературному фронті. Розгром націоналістичних елементів і на літературному фронті спричинився до справжнього згуртування лав радянських письменників навколо партії, в боротьбі за лінію партії, за дійсну пролетарську літературу, став великою підмогою для

виховання нових молодих кадрів пролетарських письменників.

Унаслідок розгрому націоналістичних елементів маємо новий величезний підйом української літератури. Створені надзвичайно сприятливі умови для нового могутнього її піднесення. Ми маємо велике зростання нових кадрів письменників, виявлення нових талантів, які вже тепер і в недалекому майбутньому обіцяють дати нашій країні такі твори, яких ніколи не давали і ніколи не змогли б дати ті, хто вів контрреволюційну роботу і, користуючись званням радянського письменника, намагався підірвати наш літературний фронт.

Наш Радянський Союз, наша радянська Україна—невід'ємна складова його частина, зокрема, зараз на великому економічному та культурному піднесенні. Під керівництвом нашої більшовицької партії, нашого великого вождя тов. Сталіна росте наше соціалістичне господарство, ростуть люди, як то кажуть, не по днях, а по годинах. Виросли велетні заводи. Збудована нова техніка, перебудовані старі підприємства. Радянський Союз, його робітничий клас здійснюють гасло т. Сталіна про доповнення пафосу будівництва пафосом освоєння. Наш робітничий клас має уже значні досягнення в здійсненні цього завдання.

Ми з вами, товариші, на кожному кроці бачимо, як разом з будівництвом нашої промисловості, наших велетнів, побудовою нової техніки, її опануванням росте і новий робітник, новий пролетар, який тепер уже не є той пролетар, яким він був за капіталізму. Це вже не той, кого ми розуміли і розуміємо під словом пролетар. Це вже зовсім інша людина. Тепер він господар своєї країни, своїх підприємств, своїх велетнів заводів, своєї нової техніки. Він творець і організатор нового соціалістичного життя. Нашого робітника тепер уже не можна пізнати. Тепер це вже інша людина. Він іде сміливо вперед шляхом будівництва і творчості, великої перебудови всього нашого суспільного життя, свого власного життя зокрема. Це, товариші, величезні зміни,

які день за днем складаються в нашій вітчизні.

Ще більші зміни, ще більші соціальні зміни відбуваються у нас на селі. Тут справа вирішується про десятки мільйонів людей, вирішується справа про основну масу людей нашої країни, і не тільки нашої радянської України, а й всього Радянського Союзу.

Колгоспи, крок за кроком, перетворюють старе з одноосібним господарством, з одноосібним побутом село — на село нове, соціалістичне. Перетворюються і люди. Мільйони колгоспників під проводом партії, на чолі з кращими ударниками вперто й самовіддано ведуть боротьбу за нове культурне заможне життя, за будівництво соціалізму. До цього тепер стали мільйонні лави наших колгоспників. Наша країна місяць за місяцем, рік за роком змінюється, іде вгору, а разом з нею ростуть і люди, наші робітники і колгоспники.

Минулий рік на Україні був роком величезних перемог в соціалістичному будівництві, особливо на селі. Цей рік у нас більш складний, перед нами більш труднощі, що утворені засушливою весною цього року. Але, товариші, і цього року за більш складних умов ми повинні досягти нових перемог у сільському господарстві, у зміцненні наших колгоспів, у боротьбі за заможне життя колгоспника. Для цього, не зважаючи на труднощі, у нас є всі можливості. Здійснити це залежить тільки від нас самих, від нашої роботи, від нашого керівництва.

Наша країна піднялась і піднімається далі і економічно і культурно. Будувати соціалізм, це значить будувати і нову людину, це значить змінювати психологію мільйонів і мільйонів людей і міста, і особливо села. Треба сказати, що не всі наші письменники добре розуміють ті події, що відбуваються в нашій країні, а тут, мені здається, особливо складне і важке завдання стоїть перед вами, нашими радянськими письменниками.

Ваше завдання не тільки відбити нашу велику роботу, велике будівництво, і техніку, і нову людину у художній літературі. Вашим завданням є

своїми творами вести мільйони людей уперед, допомагати партії у важкій роботі по соціалістичному перевихованню людини. Не тільки відбивати в літературі те, що є, чого ми досягли, дати, так би мовити, фотографію, — цього замало. Треба, щоб наша література показала мільйонам своїх читачів значення того, що ми створили в нашій країні, того, що творимо, того, що будуємо, дала такі твори, що живим своїм показом виховували б маси, організовували б їх на боротьбу за нові перемоги соціалізму.

Одним із завдань літератури, мені здається, є показати масам наше майбутнє, відкрити завісу перед тим, що буде далі. Ми, скажімо, хочемо знати, яким буде наш Радянський Союз, наша країна через десять років. Десять років на старі масштаби, масштаби капіталістичних країн — це невеличкий строк, а в наших умовах — це ціла епоха, за якою можуть наступити такі зміни, які ми тепер не завжди уявляємо собі в достатній мірі, а нас цікавить, що буде через деякий час, якими станемо всі ми, якою стане наша країна.

Хто ж, як не письменник своїм творчим оком може через всі роки розгледіти те, чим ми будемо через 5-10 років. Товариші, такий показ має величезне значення. Добре, талановито показана революційна перспектива — вона захоплює маси, ще вище підносить їх ентузіазм у боротьбі за своє майбутнє саме тим, що це майбутнє перед ними яскраво в живому образі показано. Тут роль письменника виняткова. Живим художнім твором, що має це наше багате майбутнє кожному робітникові, колгоспникові — він робить велику революційну справу, відіграє велетенську організуючу роль в новому піднесенні активності мас до боротьби за це майбутнє, а наше майбутнє — це комунізм. Досить вам нагадати слова Володимира Ільїча про план електрифікації. Він тоді казав, що якби ми могли дати такий захоплюючий план нашого будівництва, показати цей перспективний план перед масами, ми змогли б підняти мільйони на нову боротьбу,

піднести такий ентузіазм, який ми собі і уявити не можемо. Ви знаєте, що перший п'ятирічний план нашого соціалістичного будівництва був таким планом, про який казав Ленін, планом, який підняв надзвичайний, нечуваний ентузіазм.

Наше громадське життя, наше господарство, побут змінюються кожний день. Які зміни у нас, що у нас буде, куди ми прагнемо по цьому соціалістичному шляху і що у нас буде через деякий час — це хвилює, це цікавить кожного робітника та колгоспника. Ми з вами знаємо, що ми прямуємо до комунізму, де не буде експлуатації людини людиною, де не буде класів, але як буде виглядати це в житті — не всі собі уявляють. Отож завдання письменника — це наше майбутнє в живій, художній, приступній масам формі подати.

Не зважаючи на великі досягнення, які має наша література по всьому Радянському Союзу, і зокрема у нас на Радянській Україні, не зважаючи на цей розквіт літератури, на зростання нових кадрів, ми, товариші, повинні сказати, що ми ще не на рівні тих завдань, які перед нами стоять. Про це цілком правильно говорилося на вашому з'їзді. Нам, товариші, потрібні такі художні твори, які б ми з вами з насолодою читали б і через 2-3 роки, я вже не загадую про більший час. Більша ж кількість художніх творів у нас ще така, що тільки раз од сили прочитаєш і більше читати не охота (сміх). Через 2 роки вже ніхто цієї книжки до рук не візьме. Нам, товариші, потрібні такі художні твори, які можна було б читати, захоплюючись ними. Кожен рік нашого життя уносить нас далеко вперед.

Минув рік — один, другий, оглядаєшся назад, і от те життя, те, що ми робили два роки тому, здається якимсь далеким і зовсім неподібним до того, що ми робимо зараз. Багатьох творів звичайно не читають не тому, що вони відбивають учорашній, чи позавчорашній день нашого життя, а тому, що вони не відбивають його, тому, що художня якість їх низька. Таких творів, які б

дійсно дали художнє оформлення всьому нашого життя, нашого будівництва, які були б віхами, пам'ятниками, з яких покоління, наші діти могли б учитись і вивчати ту епоху, в яку ми жили, — у нас ще не багато. Вони є, і не погані твори в нас є, але їх ще небагато, не стільки, скільки нам потрібно. Наше життя багатогранне, багатостороннє. Треба, щоб наша література з усіх боків це життя відбивала, давала б художнє оформлення цього життя.

Весь час перед вами, товариші письменники, повинен неухильно бути читач. Наш читач, людина нашої країни, робітник, колгоспник росте так швидко, що він переростає багатьох з наших письменників. Вимоги до художнього твору, до якості твору, до громадського значення цього твору ростуть страшенно швидко, а наші письменники не завжди це собі уявляють і не завжди з ними рахуються. І от з цього погляду, товариші, дозвольте ще раз сказати про учобу наших письменників, наших молодих кадрів особливо.

Всі вже знають і на кожному кроці повторюють, що треба вчитись, але далеко не всі в своєму власному житті справді вчаться. Не всі досить розуміють, що без того, щоб уперто вчитись, не можна нічого толково і дійсно прекрасно написати. З одною талановитістю, навіть як вона і є у письменника, а тут, на цьому ґрунті, у нас, як ви знаєте, часто бувають непорозуміння (сміх, оплески), з одного талановитістю нічого не вдієш. Для того, щоб написати твір дійсно великої значимості, навіть просто примітний, треба за душею мати деякий капітал, як кажуть, деякий фундамент, треба чогось самому навчитись. Особливо зараз, враховуючи стан нашої країни, наш поступ уперед і опанування культури мільйонами робітників та колгоспників, ми повинні поставити величезні вимоги до наших письменників, рішучі вимоги підвищення їх політичного й загального рівня. Для того, щоб писати, треба не тільки підвищувати свій політичний і загальний теоретичний рівень, а треба добре знати історію, техніку, уявляти

справу організаційних питань, треба добре знати все наше життя. Без цього, товариші, нічого путнього ніколи не напишете.

Отже виходить, що одною талановистістю не візьмеш, треба щоб кожний письменник, талановитий письменник особливо, працював і серйозно працював над собою.

Немає нічого гіршого, як у нас іноді буває — напише товариш один більш менш підходящий твір, його розхвалять, піднесуть до небес. Це йому кружить голову, він після цього над собою не працює і, звичайно, нічого більше цінного дати не може. На жаль, у нас так часто буває. Для того, щоб писати і добре писати, треба мати гострий політичний зір, гостре політичне око, щоб глибоко дивитись, уважно придивлятися до життя, розуміти його, розуміти процеси, за якими розвивається це життя, за якими росте й розвивається наша країна. Кожний з нас, партійних діячів, з власного досвіду знає, що для того, щоб щонебудь путньо сказати на яку завгодно тему, от прикладом, по тій же самій збиральній кампанії, до якої зараз кріпко боремся, щоб про збиральну кампанію щось сказати, треба набрати багажу, треба знати разів у десять більше, ніж те, що ти збираєшся сказати, треба, щоб у тебе був запас хорошого, продуманого матеріалу. Отже, для того, щоб написати художній твір, треба матеріалу мобілізувати багато більше, ніж навіть для доповіді ораторові.

Не треба весь матеріал, що в тебе є, записати в твір, як це часто роблять, — чому, мовляв, пропадати добру (сміх, оплески). З цього великого багажу і матеріалу треба взяти може десятку частку, або ще менше.

Матеріалу можна набрати багато, а для твору пригодиться може лише один процент. Щоб написати добрий твір, треба попрацювати. Не тільки набрати матеріалу, а й перевірити його, добре опрацювати, продумати, попрацювати серйозно над формою, в якій його подати. Цього більшість наших письменників, на жаль, не робить, поспішають — аби скоріш написати.

Ще обов'язково дещо про критику. Критика відіграє надзвичайно важливе значення. Це, товариші, єдиний метод виховання письменника, особливо молодого. Іншого методу немає. Критика — це головне знаряддя в руках партії для підвищення кваліфікації письменницьких кадрів, для їх політичного та художнього виховання. Коли письменник помилився, йому треба відверто про це сказати, на цьому навчити, допомогти йому цю помилку насамперед урозуміти, а потім і виправити.

Якщо від письменника ми вимагаємо великого політичного рівня, високої письменності, то до критика наші вимоги повинні бути ще набагато більші. Наша критика — радянська, марксистська критика, повинна бути на особливо високому політичному рівні, на рівні завдань партії. Без цього вся критика буде пустою і навіть шкідливою. Для критика особливо обов'язкова більшовицька пильність, вміння побачити, відчутти все вороже, все фальшиве і це фальшиве і вороже в свій час і як слід викрити.

Ми не можемо забувати про те, що класова боротьба ще не закінчилась. Вона точиться і буде ще довго точитися до того, поки ми будемо в капіталістичному оточенні. Доки буде це оточення, доти буде і класова боротьба, доти будуть і ворожі впливи на кадри наших письменників, навіть на партійців, не тільки на безпартійних.

І тут роль критики виняткова. Критика повинна пильно стежити за класовим спрямуванням творчості письменника, викриваючи всякі факти сповзання з класових позицій, щоб нашому радянському письменникові, хто справді лише поміляється, своєчасно допомогти побачити свої помилки та їх виправити, щоб поруч із цим нещадно викривати ворога, особливо ворога, що маскується, що нашу радянську літературу використовує для шкідливої роботи. На цьому, ми повинні виховувати наших письменників. Цим, звичайно, я не хочу сказати, що у нас на літературному фронті небезпечно, що доводиться не стільки говорити про те, що у нас є

великі літературні твори, а про те, що треба серйозно писати, треба дати великі твори, треба вчитися критикувати. Мені здається, що я наговорив вам багато неприємних речей (Кулик: Але дуже корисних речей). Цим я не хочу сказати в якийнебудь спосіб, що у нас, товариші, немає письменників і добрих, справжніх талановитих письменників. У нас їх багато. Це більше у нас молодих кадрів, які ростуть і будуть рости. І тим краще і швидше будуть вони рости, чим краще і по більшовицькому ми будемо їх критикувати, а не тільки гладити по голівці за кожний вдалий твір, або за кожне іноді навіть удачу фразу, а буває так, що й просто за ім'я. Треба допомагати їм розкривати дійсний стан, справжню ціну їх роботи, їх таланти й разом з тим їх хиби. Це треба обов'язково робити. Ми, більшовики, знаємо, що тільки таким методом у нас можливе дійсне виховання і комуніста, і нового громадянина Радянського Союзу, і так само наших молодих художніх талантів.

Цілком правильним є побажання деяких товаришів письменників, я їх чув у особистих розмовах, що треба, щоб у нас між письменниками і керівниками партії, керівниками наших обласних партійних організацій, був більш щільний зв'язок, ніж це було досі. Це, товариші, правильно. Письменицький загін — це загін такого великого значення і сили для нашої країни, що вимагає від нас розгортання великої роботи серед них, виховувати їх, щоб вони росли й росли швидко. Це вимагає від парторганізацій високоякісного керівництва організаціями письменників. Це, безперечно. Не може розвиватися наш літературний фронт, не будуть рости наші кадри, коли партійні організації не підійдуть ближче до літературних питань. Іноді посилаються на те, що ніколи займатися літературними питаннями, тут, мовляв, тобі і збирання, тут тобі і хлібопоставки, тут тобі сівба, тут тобі ще щонебудь. Культурний фронт і зокрема література — є невід'ємна частка загального нашого соціалістичного наступу. Письменники теж повинні жити основними господарсько-

політичними питаннями. Це ж життя це ж те, на чому росте наша країна. Не можна так вести роботу, щоб до будь-якої галузі нашого господарства, нашої роботи не притягати письменників. Хто ж може краще розказати, роз'яснити тому ж самому письменникові, скажімо, політичний зміст того або іншого явища, чи в промисловості, чи в робітничому житті, чи в сільському господарстві, чи в житті колгоспника, які не керівники нашої партії, наших партійних організацій. Це питання різко поставив тов. Сталін. Він досить пильно займається літературними питаннями літературним фронтом, письменницькими кадрами. Недавно ми прочитали, що при розподілі обов'язків між секретарями ЦК ВКП(б), керівництво всіма культурно-просвітськими питаннями тов. Сталін взяв особисто на себе (бурхливі оплески).

Наша країна так зросла і вимоги нашого життя тепер такі різноманітні, що література без сумніву тепер стала невід'ємною часткою всього нашого життя всієї повсякденної нашої роботи. Я думаю, що тепер склалися найбільш сприятливі умови для налагодження такого більш щільного зв'язку між керівниками парторганізацій і нашими письменниками. Його ми будь-що повинні домогтися.

На закінчення я хотів сказати, що оскільки я стежив за вашим з'їздом, оскільки мене інформували товариші, видно, що цей перший з'їзд письменників нашої Радянської України проходить на засадах дійсної більшовицької самокритики, такої самокритики, якої ніколи раніш не було. Я думаю, що більшовицька критика й самокритика, критика одверта, не зважаючи на осіб, не зважаючи на, так би мовити, „ранги“, є єдиний шлях для швидкого просування вперед всієї нашої країни і, звичайно, письменників в тому числі. Критика й самокритика ніколи буває неприємною для того, кого вона стосується, але ми, справжні більшовики, пролетарські революціонери і партійці, і ті безпартійні, які зараховують себе до нашого загону, — не бояться самокритики. Критики бояться лише вороги,

їх агенти і ті, хто їм співчуває. Для нас усіх, для всієї партії, для всього Радянського Союзу і для наших письменників критика й самокритика — це могутня зброя дальшого розвитку і росту літератури взагалі й кожного письменника зокрема.

Я певен, що перший наш український з'їзд письменників буде новим етапом розвитку нашої радянської літератури (оплески), зростання письменницьких кадрів на Україні. Це зростання буде йти водночас шляхом закріплення нашого письменницького зв'язку з російською літературою, російськими

письменниками, з літературою та письменниками інших народів СРСР. Тут у нас одна з ними дорога, одні завдання (оплески).

Я певен, що найближчого ж періоду після з'їзду, розгортаючи творчу роботу, наші письменники дадуть нові значні твори, гідні нашого соціалістичного будівництва, твори, дійсно гідні нашої великої радянської країни, гідні нашої партії, її великого вождя тов. Сталіна! (Бурхливі тривалі оплески, всі встають).

(Вигуки: „Хай живе тов. Сталін! Ура!").

ПЕРШОМУ ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ З'ІЗДОВІ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Привітання тов. П. П. ПОСТИШЕВА

Товариші! Знайдуться тільки одиниці, які можуть заперечувати те, що в країні Рад не тільки для письменників, а для письменника особливо, відкрилися нові, безмежні, досі нечувані перспективи і можливості по справжньому творити, тобто здійснювати те, про що кращі люди мріяли.

Показати нову людину, людину, яка існує вже і творить нове життя, зобразити просто, сильно, високохудожньо це нове життя, цю нову людину, показати волю і мозок цього життя—ВКП(б), показати всю неспроможність, підлість, низькість, злочинність і гнилизну старого рабського на тлі цього великого життя, праці, що перемогла, що затріумфувала,—скільки матеріалу, скільки фактів, скільки подій, красивих подій, хоч іноді і тяжких!

І лірик, і драматург, і прозаїк, який вірить безмежно і непохитно в пишній розквіт цього життя, в його торжество в цілому світі,—може бути захоплений, натхненний. Література завжди мала колосальне виховне й агітаційне значення.

Це значення нашої літератури незмірно збільшується.

Наша література—не пісня мрії, не абстрактний порив, а меч боротьби за справу соціалізму.

Наш письменник не просто талановитий художник з багатою фантазією, а художник-боєць, озброєний теорією Маркса-Леніна-Сталіна, що малює, показує кипуче, бурхливе нове

життя, нову дійсність, що виступає проти всіх гнобителів, які держать ще в своїх цупких руках п'ять шостих світу.

Що ще потрібно? Хіба це не все,

щоб творити, не оглядаючись, не сумніваючись?

Ми — найпередовіші і найщасливіші.

Ми цим пишаємось і нами пишаються всі трудящі і пригноблені цілого світу.

Українська література за час існування Радянської України пройшла дуже складний шлях.

Боротьба і на цьому фронті — хто переможе — поставала не один раз перед деkim.

Немало українських письменників втрачали надію, шарахались, калялись, повертались і знову йшли, а деякі так міцно потрапили до пазурів ворогів диктатури пролетаріату, що з цих пазурів вирватися не зуміли — не вистачало сил і волі.

Є й тепер ще окремі товариші, не вільні від цього шарахання й хитання.

Але все ж це в основному, як кажуть, позаду.

Українська радянська література та українські радянські письменники вийшли на широкий шлях досить озброєними, щоб посувати радянську літературу вперед. І вона піде вперед. Радянська Україна буде квітучою. В цьому всі ми певні, інакше не може бути.

Мої побажання: міцніше, пліч-о-пліч з письменниками всього могутнього Ра-

дянського Союзу, гуртуйте лави навколо лєнінської партії, навколо її великого лєнінця, вождя і вчителя т. Сталіна, який невтомно дбає про зростання радянських письменників і розквіт радянської літератури.

Пишіть так, щоб трудящі ще більше любили радянську літературу, а читачі її ще міцніше любили свою країну Рад.

Збільшуйте увагу підростаючому поколінню — юнакам і дітям.

Наша країна породжує героїв: багато з цих героїв ще невідомі країні. А вони є. Ви повинні показати їх країні, і я певен, що ви їх покажете.

Не переставайте вчитись по справжньому, а головне — знайте життя. Не знаючи життя, навіть найталановитіший письменник нічого талановитого не напише.

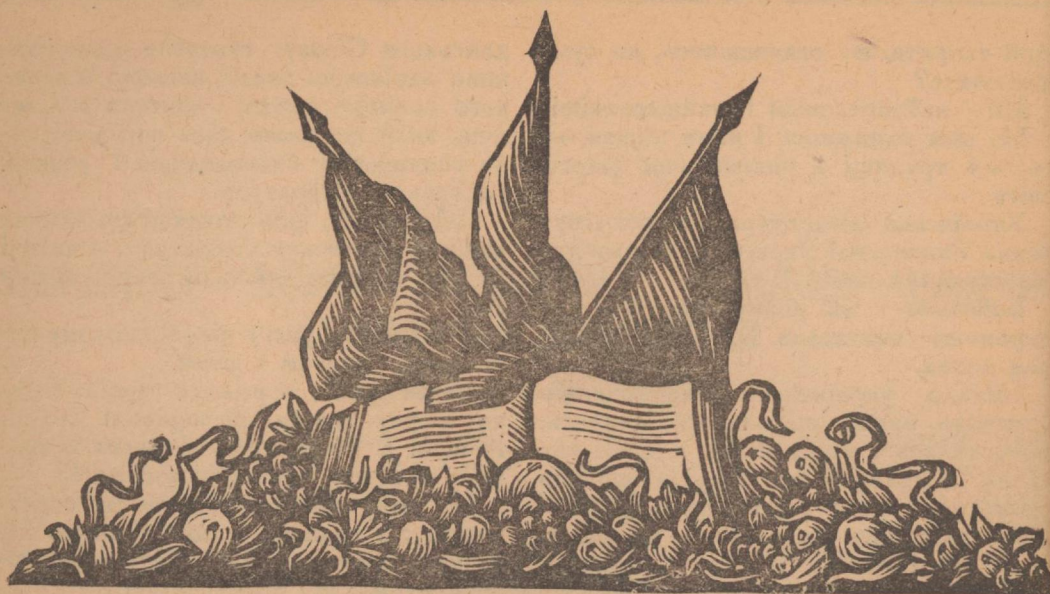
А життя наше тепер і велике, і глибоке, і багатогранне, і багате. Щоб черпати образи з цього невичерпного джерела, треба поринути з головою в це джерело.

Привіт вам, дорогі товариші!

Хай живе перший Всеукраїнський з'їзд радянських письменників!

Хай живе ВКП(б) і наш великий переможний Сталін!

П. Постишев

МИТЯ ПРУДЬКО

УРІВКИ З ПОЕМИ

Я. ГРИМАЙЛО

Хвилини зоряні, крізь вашу далечинь
Яких лише не надивитись видів —
Та ще тоді, коли в степу вночі
Самому марити і дожидать: чи вийде?

Чи вийде та, бригадниця струнка,
Що серце молоде, той шашель — підточила
Словами тихими, як відгомін струнка,
Косю русою ще й синіми очима.

Розрадниче моя, але ж чому не йдеш?
Я мав тебе побачити ще вранці.
І вже чуття мої, як визволення бранці
Так ждуть тебе, з тугим, як розпач:

Визвольнице моя, але ж чому не йдеш?
І знову наслухав... Та тільки воскова,
Над степом воскова і урочиста тиша,
Вона одбилася в Дніпрових рукавах
Прозорістю хмарок і зоряним
узвишшям.

Вітри насупились і ватра пригаса
І даль свіжішає від полинів прогоркла.
Ба навіть коні ті, що він їх підпасав,
Чомусь притишено зійшлися за
пригорком.

А може і собі хвилиночку заснуть?
Одну хвилиночку, не варто, а чи може?

Та ні, жартуєте! Цю тишу мовчазну
Піснями щасними, як душу роз-
тривожить.

1.

Минулого дні, що із боєм проніс їх,
Стоять в далені бураном льодовим...
Митя Прудько, як співалось у пісні,
Має два брати. Син удови.

Старший зостався при війську —
комбриг.

А середущий комірник в колгоспі.
Митя к життю манівцями побрів,
Значно пізніше пішовши з ним поспіль.

Воля і юність. Земля і весна,
Земля, що ввижалася днями, ночами
Тепер ось наявна, бери її, на!
Бери, починай, як і інші почали.

Хазяйнувати! Коней вороних
Таких, щоб копитами землю дробили.
Дні ці для тебе! До щастя, до них
Сам собі маєш шукати драбини.

І Митя почав. Як шкурлат на вогні
Тягся три роки — халупу поставив.
Та вже ні розгону, ні пилу, ані
Тієї, як ясен, стрункої постави.

Де йому взяти плужка, борони?
 Думи гнітили до болю, до стуми:
 Коли ж він побачить отих „вороних“,
 Коли ж він пригорне смугляву
 Настуню?

Таку вередливу. То рідну, то знов —
 „Ти Митю, мов кріт якийсь. Кріт,
 а не парень.
 Не можу, не люблю, чудна в тобі
 кров
 І буду такому, мабуть, не до пари“.

В бурю човна до затока причаль,
 Та марне затоку к життю прирівняли.
 Надходила осінь — густа як печаль,
 З дощами, туманами і журавлями,
 Надходила осінь. І саме тоді,
 Як кожна надія здавалася марною,
 Митю Прудька, що до речі зрадів,
 Загальним наказом покликали
 в армію.

2.

Гвинтівочка, гвинтівочко,
 Товаришу наш.
 Через плече на ремені,
 Та ще й патронташ.

Це ж у тебе в магазині
 Лиш око пришкуль,
 П'ять готових захищати
 Незрадливих куль.

П'ять готових ззхищати
 І міста й лани
 Від буржуїв, від фашистських
 Паліїв війни.

Непохитним, на сторожі
 Муром стоючи,
 Це ж тебе ми тримаємо
 На правім плечі.

Сила нашої країни,
 Наших сел і міст —
 Переможний — індустрії
 І колгоспів — зріст.

Ні, не хочемо війни ми,
 Та за кожну п'ядь
 Буде бити гвинтівочка
 На всі свої п'ять.

Нагадає Перекоп вам
 Невмолиме: бий!
 Гвинтівочко, гвинтівочко,
 Друже бойовий!

3.

З армії Митя вертався новим.
 Новим. Комсомольцем. Недавнє
 минуле
 Зосталось далеко і дні ті за ним,
 Як в повинь, повз річку, озерця
 й намули.

Та повинь минула. Зійшли болота,
 І бистра бурунила в напрямі течій.
 Митя підходив к селу, коли там
 З ярів піднімався замріяний вечір.

Серце стискалось, як валом на вал
 Спогади йшли, набуваючи значінь.
 Ось і той приярок, де цілував
 Губи, від сонця шорсткі і гарячі.

Настя! Якою зустріне, а чи...
 Може давно одружилася з іншим?
 Місяць хвилясто між хмар пливучи
 Промінь, як весла, губив над узвишшям.

Губив, як погублені, дні і путі...
 Скільки часу, скільки юності згаяно!
 Батракування, а потім оті
 Потуги пожадливі стати хазяїном

Замість зростати, в життя увійти,
 Як армія в наступ стіною цілою —
 Одмежувався від брата, від тих,
 Що землю добули цю крові ціною.

Там йому бути в колгоспнім гурті,
 Там і розгін його, там і наснага.
 Там і к життю ті широкі путі,
 що влада трудящих — трудящим
 послала.

4.

Чим ще можна молоді
 Серце так пройняти?
 В один голос до колгоспу
 Ствердили прийняти.

Та ще радість і така
 По краї, по вінця
 Дожидала й Настя Митю —
 Червоноармійця.

5.

І робота й весна. О, тепер він не брів,
 Оддавала луна його буряний поступ.
 Ще пригадує він, як загін тракторів
 Був уперше прибув на лани до кол-
 госпу.

Відірватись не міг; без утоми і сну
Він дивитись ходив, аж до дальніх
околиць,

Де уперто вгрузав у пухку борозну
Перший „інтер“, що вів комсомолець.

Де ще сила така! Це ж із нею контакт
Нищить злидні, як меж переділи

і грати.

І нічого тоді не хотілося так,
як залізним конем і собі керувати.

Десь дзвеніла гармонь, десь лунали
пісні,

Десь веснянку справляли дівчата —
Тільки Митя не чув. Тільки Митя весні
Не дозволив до серця втручатись.

По роботі своїй, він підносив пальне;
З його рук не вилазили корба і істик
Він заводив, він шкріб — і усе за одне,
Щоб навчили його за кермо оте сісти.

Дні не марно пройшли. Він досяг
тих висот,
і не марно ходив, аж до дальніх

околиць

Допоміг помполіт, потім курси — і от
Митя став тракторист; тракторист-
комсомолець.

6.

Рано вранці на світанку,
Та й росою вкрито лист —
А на „інтері“ переднім
Комсомолець-тракторист.

А за ним його бригада,
Від зорі і до зорі —
Десять дружних трактористів,
Десять дружних тракторів.

Рано вранці на світанку
З долу тихий вітерець —
А на „інтері“ переднім
Червоніє прапорець.

На тім прапорі червонім
П'ятикутня зоря.
Прапор в того тракториста,
Що найбільше ізорав..

Прапор в того тракториста,
А що оре хороше,

Та ще й трактора пильнує
І пального береже.

Вишивала прапор мила,
Вийди ж виглянь, подивись,
Чи не він це попереду
Комсомолець-тракторист.

Тільки пил за корпусними
Із кінця да й у кінець,
А на „інтері“ у нього
Червоніє прапорець.

Ой, як вийшла вона сіянь
На тім з'оранім лану —
Та й сказала: — Він, це милий,
Оре, крає цілину.

Рано вранці, на світанку
Да й росою вкрито лист.
День-у-день він попереду
Комсомолець тракторист.

А за ним його бригада,
Від зорі і до зорі —
Десять дружних трактористів,
Десять дужих тракторів.

7.

Митя здригнувся. Це хто там свистів?
Здалося, чи ні? І чомусь коли слухав
На мить пригадав, як до Насті сватів
На днях засилав довгов'язий Артюха.

Митя зустрів його в сінях: — Покинь!
Стовбичиш ти тут, ей-же-бо,

подаремне! —

Артюха скиїв, перегнувся, меткий,
Широким навіл перетягнений ремнем.

— Ну, начувайся ж! — Та чим
він лякав,

Куркульська непотріб! Догнати,
догнати!

І навіть сіпнувся, коли б не ілка
Та ніч, що як мур облягла вколо
хати..

Та ні, то почулось — ніхто не свистів..
Падали зорі стримкими струмками,
І думи ізнову шукали мостів
До щасних пісень, що аж серце
стискали:

Міцний, молодий — а туди в далину —
Хвилювали поля — пшеницями густими.
За три дні жнива, і по тому лану
Він три гомінки лобогрійки вестиме.

В бригаді в'язальниць буде і вона.
— Дівчата, — гукне він — іще не
пристали? —

На відповідь сміху дерзотна луна,
І позір, і виклик стрункої постави.

Він гляне на неї і знов на ускіс,
І далі, і далі — і знову навколо
Лягатиме рівно к покосу покіс,
І трактор нове заїжджатиме коло.

Безмежні лани, і на тракторі він,
Бригадники, курси, робота, Настуся...
І цей неосяжний і снажний розгін,
Куди б не поглянув, чого б не
діткнувся.

Батрак і сірома чим був би? І чим
І може і стане тепер у колгоспі?
Так от де до щасної пісні почин —
До пісні, що лине з заможністю
поспіль

Працюй! Тільки чесно, дбайливо.
Та гей!
Не в кожному серці слова ці згучали.
Недарма, до жнив, підживити коней
Узявся він сам, по роботі, ночами.

І коні тепер беручкі і баскі.
Жнива забезпечено, гарту дамо їм!
А ніч наддніпрянська, як муттю пісків
Ущерть заповонила кручі й вибої.

8

О, ніч наддніпрянська, під зоряним
рястом.

І пахощі сіна, і терпкощі трав,
І дум невимовних — і натовп, і наступ,
І серце у вирові щасних заграє.

Друзі, як легко — нехай і до бою,
Нехай на сорочці піт не прочах.
Як легко іти, коли поруч з тобою
Ідуть непохитні плече до плеча.

Ідуть попереду твої командири —
І прапор у стискові вірних долонь;

Ідуть попереду — крізь бурі і чвири
Готові за тебе під кулі, в огонь.

Які барикади, які перепони,
Задуха яких недовомлених стум —
Коли і веде і серця переповнив
Єдиного пориву огнений струм?

Веди ж, командире, — крицева одна ти —
Партіє Сталіна і Львіча.
Як легко іти, і як радісно знати,
Що йдеш із тобою плече до плеча.

І чути твій голос і рук твоїх дотик,
І вірити й знати — з тобою дійдем!
Твоїх ворогів ненавидив ніхто так,
Ніхто і ніколи, ніхто і ніде.

І зненависть ти і любов ти дала цю
Безмежну, як шир усупільнених нив.
Ні друзів своїх, ані землю і працю
Ніхто і ніколи отак не любив.

Веди ж, командире, — крицева, одна ти —
Партіє Сталіна і Львіча.
Як легко іти, і як радісно знати,
Що йдеш із тобою плече до плеча.

Друзі, ви знали невимовну спрагу
Закоханих рук, і губів, і зіниць.
І скільки вони, по якомусь надправу,
Несуть хвилювань і таять таємниць?

Ви знали, як б'ється, як мліє й
ворожить
Закохане серце, коли воно жде?
Не вийде, чи вийде — не вийде чи
може...

Не вийде, чи вийде — і от вона...
Йде!

9

І от вона йде! Та які ж це закони
Як стискають груди у щасну петлю.
Кроки скрадливі. Сполошено коней...
Примружити очі? Прикинутись — сплю?

Та ні, він не може, терпець уже вичах.
Якусь би розрядку, якийсь апогей...
(А кроки скрадливі все ближче і
ближче...)

А може злякати? Схопитись і:
Гей!

Це хто там скрадається — вбивця чи злодій?
 І люто назустріч — догнати і на!
 Терпким поцілунком до крику, до годі —
 І губи і брови — до м'ясоного дна.

І Митя схопився: — Це хто!...
 І одскочив.
 Він навіть не зразу усе те збагнув.
 Смертельною люттю дивилися очі
 У того, що скочив за куш бур'яну.

І серце сіпнулося швидше і глухо,
 А кров підступала, як валом на вал.
 А там довгов'язий... Та він же Артюха!
 Він коней ізгонив і гнав на обвал!

А план у Артюхи якщо —
 неминучий:
 Загнати табун на той виступ і — ах!
 Обвалиться ясно.
 І к чорту у кручу,
 І к чорту — у дрізки. І к чорту — у
 прах.

А з Митею просто:
 якщо з переляку
 Замре, чи втече та змія навісна —
 Йому не повірять.

А їх він однако,
 Та ще й в машкарі, у ночі не впізна.

Коли ж боронити сіпнеться — так
 ось хто...
 Для кориша¹⁾ справа така не чужа.
 Охоту відіб'є, приборкавши просто —
 Єдиним ударом меткого ножа.

І Митя збагнув!..
 Та чого ж стовбиніти,
 Тікай до села — між яруг і кущів,
 Коней не відомо врятуєш, чи ні ти,
 Себе ще не пізно, якщо лиш мерщій.

Мерщій же, мерщій же, чого
 стовбиніти —
 Сіпалось серце і раптом:
 — А гей! —
 Берданка на сіні — схопи, і як вітер
 Туди рятувати колгоспних коней.

Берданка на сіні — два кроки...
 А коні...

Берданку ж, берданку!..
 Та швидше, ніж
 Майнула ця думка —
 у смертнім розгоні
 Рвонувся тонкий і нагострений ніж.

Піймати за руку! Та схив — і
 гостре,
 І лезо те гостре з розгону в кулак...
 Та ні, ані біль, ані кров, ані острах —
 Лиш чоботом, чоботом, чоботом — так!
 І тільки як ніж закривавлений випав,
 Він глянув на руку (мабуть до кісток),
 А кров струмкувала, згусала і липла,
 Аж м'ясний проходив по тілові ток.

Берданка на сіні. Чого ж стовбиніти!
 А коні — хвилина і геть на обвал!
 Скоріше ж, скоріше ж!
 Врятуєш, чи ні ти?
 І вже навпростець. Навпростець —
 переймав.

Врятує! Стріляти. Іще раз! І коні
 Від пострілу врозтіч, у даль до пшениць.
 І аж на обвалі, криваві долоні
 Безвольно простерши, упав горілиць.

І падав, і падав — і далі, і далі...
 Гаряча безодня тягла і тягла.
 Гаряча безодня, сліпучі спіралі,
 Гаряча безодня і огнена мгла.

І раптом свідомість:
 устати, устати!
 Доб'ють же, та чуєш уже хтось
 біжить!

І тільки тепер, як навпіл перетяте
 Звереснуло серце невимовним:
 Жити!

Та що це мана? Він не вірить, не
 здається!
 Так просто не здається — берданку!
 І от:

Чому ж не стріляє?...
 Схвильована Настя,
 Кузьма-бригадир і Максим-польовод!..

.....

А йшли вони з поля, до Миті, утрюх.
 Кузьма попереду — свитина на опашки...

¹⁾ Товариш.

Коли оце постріли, переполох—
Звичайно, нічого ніхто не второпавши,
Кинулись бігти до нього. А ті—
Помітили їх та у кручу і—хода!
(А місяць спокійно і плив і тремтів
На зломі Дніпра, на шумних його
водах).

„А йшли ми сказати—

мова жива

Стріпнулась, і гордо, немов одпечатав:
— Пшениця поспіла і можна жнива
Негайно, узавтра ж таки розпочати.

Як він гадає?“—

У голосі дрож,

Та біль перемігши в короткому слові—
Митя сказав:

— То й почнемо—чого ж!..

Коні й машини—почати готові!

10

День дзвенів і сонячно вирував.
Ні, не поталанило ворогам.

Не сплюндрують, ні, вони наших гін,
Не зупинять, ні, вони наш розгін.

В цім розгоні партія на чолі,
Ще й в загоні нашому начполіт.

А пшениця хвилями, як жива,—
На жнива, товаришу, на жнива!

На жнива, товаришу дорогий!
А пшениця хвилями навкруги.

На жнива, товаришу,—день-у-день,
Щоб міцнів заможністю трудовень.

Щоб до сонця піснею—міць і зріст,
Щоб росла нездоланість наших міст!

На жнива товаришу, на жнива..
А пшениця хвилями, як жива!

НА ВІСТРІ

РОМАН

ЕЛІ ШЕХТМАН

I.

Одна дорога іде з лісу, друга дорога йде від житніх ланів. Ліс дубовий, густий, лише де-не-де сплітається мо-лочно-біла береза з молодим дубком. Дорога, що йде з лісу, вузька й по-кручена. Вона йде через широкий луг і зупиняється коло воріт великого двору. Хата довга і стоїть вікнами до лісу. Ганок, що вводить у хату, зеленню об-витий, і зелень в'ється по конопляних мотузочках аж понад піддашок, що нависає над ганком. З ганку через сіні йдуть протоптані стежечки — до двох однакових дверей:

Одні двері ведуть до хазяїна дво-ру — до Франека Зігерта.

Другі двері ведуть до Ар'є Юзе-фінера.

Франек Зігерт — високий поляк. Хо-дячи він завжди дивиться на землю і, ма-буть, через те в нього сутула спина. Об-личчя в нього довгасте, з випнутими щелепами, засмагле — кольору соснової кори. Його борода м'яка, широка, не-густа, темнокоричнева борода у Франека Зігерта. Його очі темні, присмеркові, з двома гострими молодиками в зіницях; завжди, коли Франек Зігерт буває між людьми, у нього ці гострі молодики замружені і він усміхається. З його м'якої, негустої темнокоричневої бороди ніколи не випадає люлька, майже зав-жди куриться в нього під довгими тем-ними вусами.

Франек Зігерт колись голив бороду, він залишав собі тільки довгі вуса з густими бакенбардами. Після рево-

люції Франек Зігерт перестав голитись і виросла в нього оця довга, широка борода. Якби він її щороку потрошку не підстригав, то вона, борода його, розрослася б, мабуть, аж до землі...

Розмовляти Франек розмовляє ма-ло. Він любить сказати раз, а там уже дає зрозуміти примруженими темни-ми очима. Влітку він прокидається, коли зеленявий півень-галаган стає на паркан проти вікна, махає крилами в рожевому світанку і затягає свою пісню на весь рожевіючий хутір. Тоді поволеньки ви-лазить Франек з ліжка, одягає подер-тий хортівий піджак, набиває люльку і виходить у двір.

На хуторі провесінь і ранок на ху-торі. Франек Зігерт вийшов у двір. Твердою ногою подався він, опустивши голову, до лісу, де наймит пасе коней. В лісі Франек знайшов лише п'ятеро коней. Шостого він побачив у житі. Він підбіг до дуба, під яким лежав наймит, занурившись у свиту, і штур-хонув його чоботом:

— Тадеуше!

Тадеуш, наморений, важко підвівся.

— Чого?

— Чого-о? — передражнив його Фра-нек. — Гнідий жеребець у житі. Ти коні пасеш, чи гав ловиш? Чо-го! Ворушись!

Коли Тадеуш пішов зайняти коня, Франек провів його очима: „Колись він би без голови пішов у мене займати коня, а тепер ще знай, як з ним розмовляти“. І Франек з пере-сердя плюнув, вийшов на узлісся, став і, не дивлячись на Тадеуша, гукнув:

— Клич Юлека, будемо сьогодні орати трьома парами.

Ар'є Юзефінер уже вештає по подвір'ю. Він теж устає рано. Кожного ранку, перш ніж вилуплюється найменша ознака сонячного сходу, Ар'є проходить стежечкою, що веде через сад до маленького дворика, до Юлека Петрового, де стоїть його сепаратор. Він складає машину і починає перепускати молоко. Бо коли в кінці хутора, де стоїть низький патлатий дуб, сходить сонце, уміте золотом роси, околишні селяни йдуть з молочними відрами на коромислах, ідуть між залитих вранішнім сонцем житніх ланів перепускати молоко, відганяти сметанку для Ар'є Юзефінера.

Вже багато років носять селяни молоко до Ар'є Юзефінера: Ар'є платить за молоко квітчастим ситцем, терновими хустками.

Коли Ар'є Юзефінер закінчує складати машину, він виймає коробочок з цигарками. На коробочку намальовано — людина сидить на ослі, голова в людини зав'язана довгим рушником, і їде людина через піщану пустиню. Ар'є розчісує свою іржаву двокінцеву бороду оглядає ще раз ясно-голубими очима розмальований коробочок, поволі кладе його назад у бокову кишеню чорного жилету і говорить до Юлека Петрового:

— Юлеку, ти мух не лови, дивись на терези! — Він кидає оком на те, як селяни наповнюють двір відрами з молоком і радіє, що догадався поставити свою машину в Юлека Петрового. „Так воно краще, — міркує він собі, — хай вона краще стоїть у голодранця, не так кидається в вічі.“ Ар'є ще раз перев'язує червону хустку на шиї і йде в хату, щоб ще трохи подрімати.

— Хіба мені часу нема чи що? — зиркає він на сонце. — Сонце ще й понад дуба не зійшло.

Юлек Петрів ще молодий. Оце на Покрова йому буде 23 роки. Він сам веде маленьке хазяйство. В хазяйстві в нього: каштанова конячка, „німецька“ червона корівка з білою латкою на чолі, чорна теличка, пара свиней, хата, що стоїть підперта колодами, і повітка під розкритим дахом.

Два молодших брати — Владек з Антоном часто приходять трохи допомогти йому. Антон пастишить у Янка-мельника, Владек пасе у Франека Зігерта. Єдина сестра Юля, — струнка, гарна Юля, ота чи не найкраща дівчина на хуторі, — вона господиня.

Мати ще рік перед тим вмерла, коли їхньому батькові Петрові Базилевому одної ночі відбили легені. Від тієї ночі Петро Базилів пролежав чотири дні в ліжку, не сказавши жодного слова. Містечковий лікар порався коло нього більш години і так розводячи руки й поїхав. Петро Базилів дивав ці кілька днів з таким хрипінням — наче котяться по піскуватій дорозі важкі колеса. Хутір і околишні села гомоніли, селяни всі ці дні не виходили з Петрової хати... А на четвертий день, вдосвіта це було, Юля сіла на край ліжка нагодувати тата. Петро лежав обличчям до стінки. Вона почала його помалу повертати. Вона поклала його на спину, а він, Петро, отак і лишився лежати з напіврозкритими очима. У Юлі з рук випала миска. З плачем вибігла вона на двір і кричала у Франекове поле, де орав Юлек:

— Бра-а-тку, батько помер!

Петро Базилів був головою комнезаму. Одного разу він поставив питання про школу на засіданні сільради. Трохим, голова сільради, м'явся, чувхав білу голову і мимрив:

— Немає в нас грошей... Нема чим...

— Кожен з нас, — сперечався з Трохимом Тадеуш, комсомолец, — подарує для своєї дитини день роботи, лісу добудемо, отак як ухвалили. А всім іншим нам допоможе Наросвіта...

— Ти розумієш, Тадеуше, — Петро встав і поклав свою руку Тадеушеві на плече, — нам надішлють партійця і двох учителів... Адже в нас буде кому сказати нам добре слово... Ми ще й самі підемо вчитись... Я ще й сам саду з моїм Владеком, з моїм Антоном за парту. Щоб я так жив...

— Темні ми люди, — Роман вище підтяг подерту свиту, — темні. Ось лежить газета на столі, пишуть там про мене. Ну, а я? Темна людина... Ось

Тадеуш — він людина освічена. Може прочитати, що там пишеться.

— Я теж темний, — Тадеуш підвівся і поставив ногу на лавку. — Мене вивчили в Червоній армії. Читати трохи мене вивчили ще в лісі... Я хотів сам уміти прочитати, за що я б'юся, за що я покладу свою голову. Ось пам'ятаю ніч, Тютюнникова банда прийшла у Звягель...

— Ти диви, — перебив його Трохим, — розбалакався раптом. Адже ми розмовляємо про школу, а він — про Тютюнникову банду. Пам'ятаєш, Тадеуше, як ти з Петром у ту ніч пропав і лише перед ранком...

— Йому не дає розповідати, — сміючись розкурив Роман погаслу махорчану цигарку, — а сам...

— Ну, домовилися — в неділю скличемо сход. Ось, Петре, буде школа, зможеш узяти увесь твій комнезам і посадити за науку...

— Куди ти поспішаєш так, Тадеуше?

— Я ще січки не нарізав, та й копей треба вивести в нічне. Франек уже там гризе свою люльку.

— Плював ти на нього! Ходи сюди, Тадеуше, посидь ще трошки.

— Та таки плював я на нього. Прийде ще й на нього час, але, розумієш, Петре, служба службою... Ходімо вже, здається, нема чого робити сьогодні. Навіщо вам тут сидіти?

— Еге-е, нема чого робити!... Вистачить на цілу ніч... Ось іде Юля, — підвівся Петро. — Чого тобі, дочко?

— Нічого, так собі...

— Так собі? — Петро глянув на Тадеуша і на Юлю з усмішкою, поволі пішов до шафи і витяг звідти чистий аркуш паперу. Коли Тадеуш із Юлею вийшли на шлях, Петро підійшов до вікна і дивився, як Юля йде з Тадеушем під руку. „Так собі“... — знов усмінувся Петро.

Це було в неділю ввечері. Увечері тисяча дев'ятьсот двадцять третього. Петро Базилів відкрив сход. Він підвівся, махнув сукуватим горобиним ціпком і почав:

— Товариші й товаришки! Самі розумієте, громадяни, навіщо ми вас сюди

зібрали: на нинішню зиму треба відкрити школу. Отож, — Петро сперся на ціпок і прикульгав на середину (від громадянської війни він кульгає на праву ногу), — отож ми вже трошки відпочили, відійшли, так треба взятись до роботи. Тадеуш каже, що ми повели Росію іншим шляхом, то тепер треба цей шлях вимостити камінням... щоб нам було легко їхати... Отож, розумієте, товариші громадяни... еге... — Петро прокульгав на другий бік столу, зупинився і не знав, що казати далі. Він почухав потилицю і махнув рукою. — Все інше вам уже Тадеуш розкаже...

Сход стояв напроти зруйнованої школи. Лузали насіння, мружили очі. Бронзові корувати обличчя мінилися проти вечірнього сонця. Сонце палало на верхівці старого дуба. Від Петрових останніх слів розгойдався сміх.

— Коли ми вже тебе, Петре, вивчимо говорити? — сміявся Гарасим, старий селянин. — Стоїть коло нас — говорить. Тільки зійде наверх промовляти, так одразу і з місця не рушить, наче зачепився колесом за дуба...

— Говори, Петре, — вигукнув селянин, — говори! Ну говори, так, просто, отак і отак... ми тебе зрозуміємо.

— Нехай буде тихо, — Роман підтяг вище свитку, — нехай буде тихо, тоді й говоритиме. Говори, Петре, говори так, як ти говорив на засіданні ради, нічого не додавай і нічого не замовчуй.

Петро сіпнув Тадеуша за рукав:

— Іди ти говорити, Тадеуше, поможи.

— Говори, говори, Петре, — усміхався Тадеуш, — твій комнезам хоче, щоб ти говорив, отож догоджай йому.

— Ну, гаразд! — Петро набрався сили і, відступивши на два кроки, сказав:

— Дітей наших треба вчити, я гадаю, дівчат теж. Треба. Бо ж як ні, то вони будуть темні люди, ось як я, і слова не зможуть вимовити... Ми відбудуємо школу. Тоді совітська власть надішле до нас учителів... учителів нам надішлуть, а тоді в нас буде кому нам про щось розповісти...

— А чим ми її відбудуємо? — вигукнула жінка.

— Не перебивай, Марино! — махнув рукою Петро. — Сільрада разом з ком-

на Краснощокіна, Поля Барг, Дора Любарська, Яків Безбожний (Ройфман),—Одеса, 1919 р.

МОЛОДІ СИНІ І ДОНЬКИ РЕВОЛЮЦІЇ, ЩО
ЗАГІНУЛИ НА БАРИКАДАХ, НА ФРОНТАХ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ, В ЗАСТІНКАХ БІЛО-
ГВАРДІЙЦІВ, ПЕТЛЮРІВЦІВ, ВІД РУКИ БАНДИ-
ТІВ, У БОРОТЬБІ З ВОРОГАМИ РОБІТНИЧОГО
КЛАСУ

— СВОЄЮ ГЕРОЙСЬКОЮ СМЕРТЮ СТВО-
РИЛИ ВІЧНИЙ ПАМ'ЯТНИК В СЕРЦЯХ ТРУДЯ-
ЩИХ ВСЬОГО СВІТУ

МОЛОДІ ЧИНИ І МОЛЕНІ ПЕРЕКОНАНІ
ЗАІНІСАНІ НА БІЛІСЬКАХ, НА ОПОЛІСЬКАХ
ТОМАШОВСЬКОГО БІЛІСЬКА БІЛІСЬКА
ТРАПІЛИСЬКА ПІСЬКА ПІСЬКА
ТІСЬКА ПІСЬКА ПІСЬКА ПІСЬКА
КІСЬКА
СКОРІО ПІСЬКА ПІСЬКА ПІСЬКА
ПІСЬКА ПІСЬКА ПІСЬКА ПІСЬКА
ПІСЬКА ПІСЬКА ПІСЬКА ПІСЬКА

незамом ухвалили: кожен повинен підвезти віз глини. Хто може, нехай дасть бревно, дошку, — зрозуміли? А у Франека Зігерта взяти п'ятнадцять дубів у лісі та чотири сосни, що ростуть у нього на ланах... А інше нам уже совітська влада дасть... Ну, оце все. Хто хоче слова?

Франек Зігерт стояв осторонь і прислухався. На ньому була широка неділішня сорочка з зеленою оперізкою, темні очі його спалахували, маленькі молодики в очах гостро блимали. Він набив люльку, з кривою посмішкою глянув на Петра... „Недавно і я так говорив... недавно... кілька місяців тому я ще був членом комнезаму“...

Але Франек Зігерт тримає себе спокійно і коли Петро спитав: „чи він згоден?“ — Франек повернувся обличчям до лісу і махнув люлькою:

— А чому ж ні?

Ніч на хуторі була гарна. Ніч після-живної пори. Над лісом стояв великий пшеничний місяць. Тихий місяць. У ту ніч Петро Базилів з іншими комнезамівцями рубав дуби в лісі Франека Зігерта:

— Шкода витрачати день, коли ніч така гарна!

Франек Зігерт сам показав, які дуби рубати. Він спокійно пихкав люлькою, — спід вус у нього курилося, він навіть усміхався. Потім довго блукав по двору і зайшов до Ар'є Юзефінера:

— Вони мене, Арель, на нівець зведуть... Сьогодні вони рубають ліс... А все він, Петро Базилів... Він мене викинув з комнезаму... На мене накладають втричі більше, ніж раніш, податків...

Ар'є Юзефінер сидів перед мискою, вечеряв. Ар'є давно вже не добром дихав на Петра Базилевого: він витер іржаву бороду, виийняв корбочок з цигарками, подав цигарку Франекові і задумливо випустив клубок диму:

— Треба йому відбити печінки... щоб уже поки житиме, не міг більше підвести сокиру...

Франек Зігерт забув, що він держить цигарку у руці, і витяг капшук з махоркою.

— Так... м-м-м... так...

Ар'є Юзефінер став обличчям до вікна:

— Але пан Франек мусять знати, що це має бути не сьогодні і не завтра... і взагалі... дуже обережно...

Франек став і собі поруч з Ар'є до вікна. Обидва дивилися в ліс. У лісі весело. Гармошка захлинається. Молодь з хутора і з „Ставків“ понаходила до лісу і важкі дуби лягають проти місяця.

— Надобраніч!

— Ідїть здоровенькі!..

Франек Зігерт ввійшов до себе в хату і сів коло вікна. Він сидів коло вікна і гострі молодики в нього заволоклися... „Рубають мій ліс, — кусав Франек люльку, — мій ліс рубають... а я мушу сидіти і мовчати. Мало їм, що в мене забрали великий ліс... і хто?.. отакі голодранці, а я мушу все усміхатись до них... Ух! — Франек з пересердя штурхнув білого собаку, що проліз через напіврозкриті двері в хату і почав лащитись до нього. — Кров, їхню кров я пив би, як березовий сік, я сам вирубав би ліс на труни для них“...

Білий собака утік з вереском; утік собака і вклався під ліжком, не перестаючи скавчати. Франек раптом, згадав, що цього білого собаку він торік узяв у Петра Базилевого ще малесеньким щеням, ще сліпим. „Це з Петрового кодла, — схопив Франек цїпка коло печі і почав бити собаку, — погибелі на тебе разом з голишем“... — Собака перевернувся кілька разів по ви-машеній жовтій долівці і з лементом вибіг на двір.

— Нащо ти б'єш? — вибігла жінка з другої кімнати з одрізом сукна, який Ар'є лише сьогодні приніс для доньки. — Чи ти здурів, чи що? Глянь краще на сукно.

— А йди ти з сукном! — з серцем вибив люльку Франек об ніжку стільця і знову сів коло вікна. Він слухав, як лунають по лісі вигуки, сміх; він чув, як співають пилки на дубах, як танцюють сокири на дубах, і в ньому кипіла лють.

— Він має рацію, Арель, — повторив Франек, — треба відбити печінки... Пе-

тра Базилевого треба позбутись, він стоїть мені на дорозі...

І раптом він згадав ще про одного, про Тадеуша, про свого наймита. „Власного ворога держу у себе в хаті. Але нічого, — він підвівся і пішов до коней у стайню, — я раніше покінчу з одним“... В стайні у Франека трошки одійшла лють. Коні зустріли його іржанням, він підійшов до дволітнього карого жеребчика, що ще й рази не ходив у запрязі і погладив його по лиснючій чорній шкурі.

— Дарма, — сказав він до лошати і знов потріпав його по шиї, — твій хазяїн був хазяїном і залишиться хазяїном. А вони, як голодрабами були, так і пропадуть голодрабами“...

Була темна ніч на хуторі, темна передосіння ніч. Мрячило на полях тихим дощиком, таким дощиком, який може пройти передосінньою ніччю над тихим поліським хутором. Петро Базилів їхав вузькою дорогою додому з вітряка. Він сидів на мішку з мливом, віжки він закрутив на ручицю. Кінь ступав поволі. Навкруги тихо. Над хутором шумить дубовий ліс, дощ мрячить. Десь вие собака. Петро закрутив „козлика“ і закурив. Він щоразу нокав на коня; він не підганяв його — цілий день кінь тягнув плуга. Петро тільки нокав, щоб той не зупинявся.

... Вдосвіта, коли Юля вийшла доїти корову, вона побачила коло воріт коня Драбини на возі не було, Петра теж не було. Юля задубіла з дійницею в руці. Всередині їй затіпався тяжкий неспокій. Вона пустилась бігти до стайні, де спав її брат, вона збудила його і обоє — Юля з Юлеком — побігли через сад вузькою стежкою до Франека Зігерта. Юля стояла перед Франеком з дійницею в руці і хлипала:

— Дядьку! Кінь прийшов, а тата немає...

Франек Зігерт стояв посеред двору. Широка полотняна сорочка була розхристана. Волохаті груди видивлялися на синій ранковий хутір. Франек стояв спокійно і пихкав люлькою, лише ліве око йому блимало. Він вислухав Юлю і похитав головою:

— Так, так... — потім постукав у вікно

до Ар'є і всі четверо пішли шукати Петра до його знайшли посеред дороги, що веде від вітряка до хутора. Ар'є Юзефіне стояв і гладив іржаву бороду, прищипував губами: „Ай, ай“... Франек Зігерсе нахилився над Петром і почав йому розтирати груди... Але Петро лежав побитий, безмовний. Юлек стояв осторожно і мовчав; обличчя йому мінілося і було похмуро. Сірі очі він утопив у краях дороги і не підводив їх, аж поки Франек не звелів йому піти привести коней Юлевого веза. Юлек подивився на Юлю, яка сидить при дорозі і плаче, потім підійшов до Франека, узяв його за руку і одвів од Петра:

— Не треба терти... йому вже не полегшає...

Юля вбігла в ліс, вона думала, що Тадеуш пасе там коней. Вона стала під дубовий пеня і кликала... Але ранковий осінній ліс відповідав глухими відгуками. Тоді вона пустилась через ліс і поїхала до села. Вона бігла сільським шляхом і не чула, як Роман біжить за нею і кличе її. Роман наздогнав її і заступив дорогу:

— Юлю, куди це ти так рано? Що таке, чого ти плачеш?

— Дядьку, де Тадеуш?

— Але, Юлю, — узяв її Роман за руку, — що таке трапилось, розкажи швидше.

— Дядьку, не затримуйте, де Тадеуш?

— Він у сільраді. Він ночує там, але...

— Ходіте зі мною, дядьку, мерщій бо тата...

— Що таке татові?

Але Юля не могла відповісти.

Тадеуш спав на лаві. Він до пізнього працював над продподатковими списками і тепер спав тяжким сном. Цілий день зраня до вечора він ходив за плугом, а коли Юля з Романом вбігли і почали його будити, він сів і одразу знов ліг.

— Тадеуше, — припала до нього Юля, — Тадеуше, вставай — тато при смерті.

— Що ти? — Роман ударив себе щипком по руці. — Тадеуше, чуєш? — ухопив його Роман за плече. — Тадеуше!

Спочатку Тадеуш лишився сидіти, неначе його оперішили дубцем по голові. Він дивився на Юлю, що сиділа на

долівці плачучи, на Романа, що стояв, вирячивши очі.

— Тадеуше, чого ж ти сидиш? — обняла йому коліна Юля. — Тато вмирає серед поля...

Останні слова витверезили Тадеуша від сну. Він спустив ноги з лавки і так ще кілька хвилин сидів, потім закрутив цигарку, прикурив і обняв голову Юлі: — Не плач і розкажи.

— Ну, — ще гірше розплакалась Юля, — кінь прийшов без тата... Я йшла доїти корову... Побігла я до Франека... Ну, знайшли його — на дорозі лежить, на тій, що від вітряка до хутора...

— Його вбито на смерть? — підняв Тадеуш Юліну голову і заглянув їй в очі.

— Він ще дихає...

— Це вбивство! — Тадеуш почав взувати чоботи. — Романе, біжи поклич Трохима і одразу приходь туди. Юля, ходімо.

— Пане Франеку, — сказав Ар'є, коли Юлек пішов по коня, — тепер не можна отак стояти, — Ар'є наморщив плямуватий лоб, — тепер треба діяти. Біжіть у сільраду, кричіть, гукайте людей, запрягайте коней, їдьте самі по лікаря. Привезіть п'яницю фершала Зозулю. Не забувайте взяти з собою на дорогу півкварти...

— Що ще? — Франек узяв Ар'є за руку. — Ай, пане Арелю, — раптом вигукнув голосніше Франек, — дивіться, він підводиться неначе.

— Дурниці, — нахилився до Петра Ар'є, — це нічого, я тим часом подивлюсь, чи не йде хто, а ви розстебніть йому комір... Не бійтеся, я дивлюсь... ніхто не йде... отак-о... ну, досить, щоб не лишилося слідів... Тепер біжіть, кажіть, що його, очевидно, кінь поніс...

— Де дядько Франек? — спитав Юлек, під'їхавши конем.

— Він побіг по людей, ми його самі потихеньку покладемо на воза. Було б узяти ще трохи соломи... — Ар'є скинув піджака, засукав рукава і обережно постелив на возі, — тепер давай візьмемо його, та гляди поволі, бери його ти, Юлеку, за ноги, а я візьму за плечі. Отак-о, помалу, помалу... Ой, лихо моє велике, — зітхнув Ар'є, коли Петро уже лежав на возі, — життя людське, що й

казати... Отакий Петро... — Ар'є знов надів піджака, поклав свою руку на плечі Юлека. — Таких людей, як твій батько, мало... дорогий чоловіча.

Коли Франек почав бігати по селу, то Тадеуш з Юлею вже бігли йому назустріч. За ними бігли Роман з Трохимом, секретар сільради; з усіх хат вибігали селяни, селянки.

— Ну, що, дядьку? — бігла йому назустріч Юля.

— Нічого, дитино, — почав Франек її гладити по голові. — Нічого, він житиме, він тільки побився, кінь його, очевидно, поніс. Норовистий кінь... Я поїду по лікаря.

— Поїдуть без вас! — перебив його Тадеуш.

— Тоді я побіжу, принесу оцету, треба його розітерти...

— Хай поїде по лікаря, — схопила Юля Тадеуша. — Їдьте, дядьку, але мерщій!

— Зараз їду, ось зараз запрягаю — і він побіг полем додому. Але зараз же зупинився і ще раз гукнув: — Оцетом, оцетом добре його натріть покищо...

Від уст до уст, від хати до хати бігла звістка про Петра Базилевого. Ранковий хутір наповнився криками, лайкою, люттю, співчутливими вигуками. Ходили полями, розорами, дорогами, перетинали поле уздовж і впоперек, їздили верхи. Посеред поля, на дорозі, що веде від вітряка до хутора, згрудилися, сперлися навколо воза, де лежав Петро Базилів.

— Оце воно так, — тиснувся Ар'є серед селян, — здається, спокійна коняка, і на тобі... На коней не можна звірятись...

— Ідіть, не морочте голову! — махнув рукою Гарасим і люто подивився на Ар'є. — На коня не можна звірятись... На Петрове падло можна звіритись. Хіба це кінь? Насилу воно ногами переступа... Тут рука, рука тут була!

— Ех, ти!... — селянин загнув лайливе слівце і очі йому налялись. — Ех, якби я оту руку впіймав, на січку б порізав... Трохиме, що ти скажеш?

— Що мені казати? — розвів руками Трохим.

— Як то так, що? — підтяг вище

Роман подерту свиту. — Тебе зробили головою сільради, то й не стій, як Ісус Христос, приведи міліцію, собаку приведи, нехай він нюха... Не бачиш хіба, що це убивство?

— Міліція зараз прийде, але... — Трохим почував білу голову, — але я гадаю, що це не вбивство.

— Звідки ти знаєш? — Роман наставив очі на Трохима. — Ти ночував цю ніч у хатах? Чи ти слухаєш, що Арель каже он там? „Це не вбивство“, — він уже починає замазувати... він любить, щоб було тихо. „Хата покришка“... Ти обстоюєш своїх гарних господарів, ха-зя-ї-нів.

— Ай, — сплюнув Трохим, — комнезамові здається одне тільки, що хазяїни ходять з ножами. Та вони раді, що їх не чіпають...

— З ножами ходять, Трохиме! — кричав Гарасим у слід Трохимові, що почав був відходити від гуртка. — Ходять, Трохиме! Хвакт ось маєш!..

Тадеуш стояв коло воза і дивився на Петра. Його тьмяні очі покоїлися на Петровому жовтому обличчі. Йому хотілося розплакатися від жалю, але він закусив губу до болю. Тадеушеві здавалося, що в нього одрізали праву руку... Бо без Петра він і поворухнутись не міг... Він почав розстібати йому сорочку, оглядати шию, груди. Покликав кількох селян з Трохимом і показав їм:

— Знаки від пальців, від кулаків, синяки...

— Це вбивство! — вигукнув Тадеуш і поліз на воза. — Товариші комнезамівці, Петра вбито!...

Ранок гойдався вигуками. Руки здіймалися над головами.

— Тихше, товариші, — підняв руку Тадеуш, — повезімо його до хати... Увечері буде засідання сільради разом з комнезамом. Він зійшов з воза з похилою головою, узяв коня за узду і віз рушив.

Ар'є тим часом услизнув. Він пішов через сад у хату... „Який тут мені клопіт, яке мені до цього діло, хай вони ламають голову, зроблено чисто. — Ар'є випнув потріскану товсту губу в усмішці. — Хай мудрують. Не впіймав за руку, не кажи — злодій!“

Франек з Ар'є ці кілька днів ходив м'якими, тихими кроками, мов кішки захованими пазурами і з нашорошеними вухами.

— У них тепер там сход, — прийшов Франек увечері до Ар'є. — Міліція тут... Вона повинна бути, — зажмурив Ар'є око.

— Ну?

— Нічого, пане Франеку, як приїхав так і поїде... Треба тільки своїх стеретися... Ви знаєте, про кого я думаю?

— Тадеуш?

— Гм... — Ар'є похитав бородою, він. Здається, що Трохим просив у кількох лантухів соломи. Так? То на шліть йому ту солому і лягайте спокійно спати.

— Надобраніч!

— Ідіть здоровенькі...

II

Всі роки так. Коли дотліває лютий на старих хутірських дубах і над хутірськими дубами і над хутором починає вилуплюватись біляве сонце, тоді на хуторі стають дні довші, сніг починає пахнути цвітінням. Тоді починають литись корови.

Це вже завжди так — корови теляться на порозі весни.

У ті часи Ар'є Юзефінер вибирав собі гарний день, такий день, коли сонце котиться по сніжних полях, усіх боків уже пахне початком весни. Під такий день Ар'є виводить огир карого огиря з білою гривовою, з широким білим хвостом. Огир не встоїть, він ірже, рве тонкими ногами сніг; він не хоче запрягатись, але Ар'є запрягає його, бере з собою Лейбка і їде з ним по околицях.

Лейбко вже кілька місяців у Ар'є. Ар'є привіз його з містечка, що лежить верстов за сорок від хутора. Брат Ар'є, що живе в тім містечку, нараїв йому „Він бідних батьків дитина і буде слухняний“ — казав йому брат. Отож Лейбко вже й залишився у Ар'є на хуторі.

Лейбко худорлявий, рослий, чорнявий. Голова в нього кучерява. Очі його — одне чорне, друге — наполовину чорне, наполовину сіре. Друге в око Лейбко

Тамара Малът — секретар Миколаївського комсомолу, залишилась працювати в підпіллі за денікінщини. Вона зазнала від білогвардійців жорстоких, нелюдських тортур. Її підвішували за волосся до стелі. Але ні слова не вирвали у неї кати.

Її розстріляли біля муру заводу „Руссуд“. Вона вмерла вигукуючи:

— Хай живе комуна!

розбавтане. Обидва ока в нього маленькі, темні. Вони ховаються під чорними густими бровами.

Обличчя в Лейбка довгасте, з гострим підборіддям. Рот у нього маленький, ніс рівний. Лейбко задумливий. Лейбко каже, що йому тільки тринадцять років. Ар'є примружує ясно-голубе око і з усмішкою гладить іржаву бороду.

— Тринадцять, як тринадцять, а здоровий ти як кінь. — Ар'є все ще мружить око і просипає крізь жовті зуби такий собі смішечок, неначе гривенички падають на блюдечко. — Та й сила коняча, а на конячу силу, каже мій батько, не можна звірятись.

Коли Ар'є сердиться на Лейбка:

— Твій батько, той чорний бастрюк, виплодив, а я маю мучитися з тобою.

Тепер кінець лютого. Обое, Ар'є і Лейбко, виїхали на округу. Ар'є одягнений у маренгову бекешу; сидить Ар'є ззаду на кольористому килимі; зелені саночки сковзять по вузькій, білій дорозі. Ар'є моргає очима від білого сліпіння, що лізе йому під вії. Він щоразу гладить згори вниз мідяну бороду і поглядає, як поганяє Лейбко.

— Відпусти йому віжки... Нічого, нехай потанцює... Зверни з цієї доріжки... Обережно, вогонь тобі в кістки, не зачепи дуба!..

Лейбко стоїть на колінах, кашкетик насунув на вуха. Великий кожух з Ар'євого плеча підперезаний крайкою, великими рукавицями він не може вдержати віжок. Карий крутить лисою головою, трясє гарною, білою гривою і мчить з гори.

Було це кілька місяців тому. Вони тоді приїхали, а сонце зайшло за хутір. В п'ятницю увечері вони приїхали.

— У-ух, парко було сьогодні, — закруктив Ар'є віжки на ручицю і зліз із возу, — напевне вночі йтиме дощ. Це вже буде той дощ...

Тим часом вечір над хутором хлюпався у винній заграві. Тим часом кудлаті крони в дубовому лісі палали, може вночі по череватих хутірських полях пройде дощ. Але тим часом котиться по дорозі велике вогняне коло, вкочується в ставок це вогняне коло і вода

в ставку перемішується з вогняною лускою.

— Михл, випряжи карого, — сказав Ар'є до брата, що приїхав з ними разом, — у мене вже й одної кістки цілої немає від такої їзди, — і він почав обтрушувати з себе пил.

— Ну, злазь! — Михл, високий, худий єврей, майже без бороди, підійшов до Лейбка: — Злазь, Лейбку! — усмихався він червоними баньками. — Почувай себе, як дома! — і він пішов випрягати коней.

Лейбко поволі, не кваплячись, зліз із воза і почав оглядати новий двір, куди його тількищо привезли і де йому велять „почувати себе, як дома“.

— Я гадала, що ти вже не прийдеш, — вийшла на двір боса здорова жінка, засмагла, з повною пазухою. — Чого ти мовчиш, адже Михл теж приїхав на суботу.

— А хто цей хлопчик? — тихо спитала вона в Ар'є.

— Я знайшов його на дорозі, — розсміявся Ар'є і почав оділяти дітегостинцями. — Це мені Михл наравив, він залишиться в нас.

— Дай же й малій, хвороба їй у боки — сказала жінка до Ар'є, показуючи на Франекову маленьку дівчинку, що стояла збоку, засунувши пальчика в рот і блимала очима. — Хай вона подавиться! — і беручи в Ар'є цукерку, почала кричати на весь двір, щоб почувала Франекова жінка: — Маріаночко, ось тобі дядько привіз цукерки...

Потім вона підійшла на кілька кроків, щоб краще оглянути Лейбка, який весь час стояв спершись на воза і посвистуючи оглядав нову сім'ю.

— Боса, — почав кричати Ар'є, — в такий час, в таку пору... Хочеш мене нещасним зробити!

Вона зійшла на ганок і почала оглядати хлопця здалека.

— Який вигляд! — сказала вона до Ар'є, закривившись. — Якийсь волоцюга, я вже знаю Михлові знахідки...

— Що ти зробив? — залишив Ар'є жінку без відповіді і почав кричати на брата, який відпустив карого в поле без пута. — Тепер піди впіймай його, він замчить чорт-зна куди!

— Що ж ти раніш не сказав? —
Михл вишкірив мідяні пощерблені зу-
би. — Хіба я мушу знати?!

— Чого ти зуби скалиш? — розсер-
дився Ар'є. — Це тепер халепа на дві
години! — і обидва вийшли за ворота,
куди пішов огир. Огир почав пастися,
та коли почув за собою кроки, він по-
вернув білим хвостом і, неначе не про-
біг сьогодні сорока верстов, як вітер
подався по стрижених череватих полях.

— А що, хіба я цього раніше не
знав! — лютував Ар'є! — Тепер посип йо-
му солі на хвіст!

— Та перестань уже, — перебив
Михл, — розбалакався, як баба! Чорти
його не візьмуть... Слухай краще, що
я тобі скажу.

— Ну, що?
— Він, здається, тихий хлопчик...
А проте, не треба зайвого при ньому
говорити. Треба його прибрати до рук.

Лейбко тим часом крутився по под-
вір'ю і заводив товаришування з соба-
кою, що розтягнувся посеред двору.
Жінка Ар'є — Фрадл дивилась на нього
і міркувала: „якийсь нетіпаха“... А
коли Ар'є з Михлом вернулися з конем і
сіли обідати, Лейбка в хату не покли-
кали, а винесли трохи варева на двір,
бо жінка Ар'є сказала: „Якщо його
посадиш за стіл, то я зомлію“... І пер-
шу ніч він ночував у клуні на сіні
і в першу ж ніч на сіні він потовари-
шував з Тадеушем...

Вони в'їхали в село.

Неділя. Церква на горі біла, купол
зелений. Хрест золотиться проти сонця,
яке висить посеред села. Село лежить
у почорнілому снігу, з солом'яних да-
хів капає весна. Стежечки між хатами
і шлях купаються в рівчаках. Весна
лежить уже на дорогах. Церква бевкає,
сиплються церковні дзвони по селу,
подеколи заблудить дзвін у поле і там
десь пропадає...

На шляху стоїть сільська молодь.
Дівчата в червоних спідницях і квітча-
стих хустках. Дівчата лузають насіння
і сміються. Парубки — у вичищених не-
ділшніх чоботах, у сірих свитах; їх
червоні сорочки плямують білий
день.

Карий уже сам звертає з дороги і з
іржанням прибігає у двір Янка-мель-
ника. У Янка-мельника стоїть вели-
кий сепаратор Ар'є, Diabolo № 3. Ар'є
залишає Лейбка на санях коло коня,
а сам заходить у хату. В Янка-мель-
ника у великій хаті повно. Янко си-
дить на покуті під іконами, наливає
горілку в чарки. На цю неділю як
раз випало якесь свято. Франек Зігерт
уже напідпитку, він стоїть посеред
хати, держить в обіймах Янкову дружи-
ну і присягається:

— А хрест на мені божий, що ви-
п'єте...

Горпина, Янкова дружина, висока,
повна, шляхетський очіпок квічастою
хусткою пов'язаний, червона шалія під
властим обличчям, вона теж уже п'яна.
Вона прохає Франека і цілує йому
руки:

— Куме, голубе, та не можу... — по-
тім вона п'є. Обличчя в неї наливається
червоним, очі заволікаються сльозами;
вона через силу дотягається до скрині,
кидається на неї і заводить на весь
голос:

Ой п'яна - а я, п'яна - а,
на по-о-ро-зі впа-а-ала.
Ой одчини д-ру-же,
бо йду п'я-на ду-же...

Франек Зігерт бачить Ар'є:

— Сусіде, Арелю, святий Єзус вас
сюди привів... Вип'ємо за наше здоров'я!

Ар'є всміхається. Він забрав двокін-
цеву бороду в одну руку і заплющив
ясноглубі очі: „Ото й добре, що вони
всі тут... Більше, як аршин ситцю я
цього року голишам за пуд молока
не платитиму.“ Ім“ я заплачу по півтора...
А до того вони вже напідпитку, то це
підє легше...”

— Сусіде, що ж ви міркуєте? — І
Франек Зігерт прикладає свою широку
темнокоричневу бороду до Ар'євої
іржавої бороди. Потім перекидають ча-
рочки, нюхають чорний хліб, закусують
солоними огірками і капустою.

— Сусіде! — хрипить Франек Зігерт
до всіх, що хитаються навколо сто-
лу. — А хрест на мені божий, що це
наш Арель...

— Еге, авжеж.

— На - аш...

Коли Ар'є Юзефінер виїхав від Янка-мельника, вітер уже зігнав замерзле сонце з крайнеба. Поодинокі вогники блимали в сільських хатах. Мороз кінця лютого манівцями прокрався в село. Лейбко намерзся, сидівши цілий день біля коня. Ноги йому залякли і сум оповив його маленькі очиці. Цілий день Лейбко сидів і дивився як на шляху Тадеуш грає на балалайку. Юлек Петрів грає на гармошку. Тадеуш кілька разів кликав його до себе, але Лейбко не міг підійти, бо мусив стерегти сани. Юля навіть підійшла була один раз і снігом натерла йому обличчя... Вона сміялася до нього і питала: „Лейбку, подобаються тобі сільські дівчата?...“

Тепер уже глуха ніч. На шляху вже нікого немає. Всі пішли до Юлека Петрового, — там гратимуть музики, там гулятимуть до пізньої ночі. Лейбко замислився і не помітив як карий пішов повною рессю. Лейбко уже його не може стримати замерзлими руками. Лейбко зиркає в сани і бачить — Ар'є сидить поруч з Франеком Зігертом. Франекове обличчя п'яне, посоловіле. Він гоїдається туди й сюди, кожного разу тяжко гикає. Він лається. Ар'є курить цигарку і підтримує Франека, щоб той не випав із саней.

Ар'є напідпитку; Ар'є знає, що він сьогодні зробив добрий „гешефт“. Він втелююив Янкові-мельникові два одрізи шерсті з такого ганчір'я... І Янко повинен буде носити молоко, бодай за два місяці виносив те молоко. „Голишам“ він роздав сотні дві аршин ситцю. І не знає Ар'є, звідки в нього взялось стільки ситцю. Адже в нього загалом було щось із 170 аршин... І Ар'є усміхаючись затагається цигаркою: „Цього разу я мабуть непогано міряв... аби тільки вони не схаменулись“.

— Такий відріз шерсті і я хочу, — кричить Франек під вухо Ар'є, бо йому, Франекові, здається, що Ар'є його не чує, — але це дуже дорого.

— Щоб я так лехем¹ не мав, — божиться Ар'є, — що я ще доклав.

— Навіщо лаятись, пане Арелк...
— Щоб так Єйсав² хліба в хаті мав, — присягається знов Ар'є, — якщо я хо крихту заробив на крамі.

Сани біжать по дорозі від білого поля. Лейбко закручує віжки на руці і прислухається до присяг Ар'є. „Усі би він одно тільки дурив, — міркує Лейбко, — себе самого він хоче обдурити“. Він, Лейбко, знає, що шерсть Ар'є купив у контрабандиста за дурничку. Це було перед кількома днями, приїхав пізно ввечері Мойше Муфта з якимсь чоловіком і оскільки Лейбко чув їхню розмову, він зрозумів, що чужий чоловік лише цю ніч „скрав кордон“³, бо коли Ар'є в нього спитав: „Як вони там?“ — то чоловік з чималим вузликом на горлянці і з довгим горбатим носом, відповів: „Авжеж там є життя. Раз можна торгувати, то вже добре“.

І вони домовилися між собою після кожної подорожі чоловік має принести до Ар'є декілька таких шматків шерсті.

Лейбко подивився як Ар'є держить обнявши Франека і як обличчя в нього скривлене в посмішку. Лейбко раптом пригадав Петра Базилевого...

— Огонь тобі в кістки, придержи карого! — Лейбко по голосу чує, що Ар'є п'яний. Хлопець ще раз зиркає на них і пригадає як Ар'є з Франеком одного вечора тихесенько розмовляли: він лежав на печі, а вони його не бачили.

— Треба цьому голишу відбити печінки...

Лейбко не помітив, що карий уже давно іде в галоп. Перед його маленькими очицями відразу розіслалося рідне містечко з усіма його завулками, з великою калюжою коло „пожарні“. Перед його очима крутяться його батько-скляр — високий, худорлявий, він завжди кусає кінчик чорної бороди... Смерть матері в зимову ніч...

На повороті санки відкотились у бік, стукнулися об дуба, що дрімає коло вигнутого шляху і перекинулись. Фране-

¹) Каламбур на схожості слів: укр. „лихо“ і староввр. „лехем“ — хліб.

²) Єйсав - Ісав — ніби прототип селянина.

³) Потайки перейшов кордон.

нек і Ар'є залишилися лежати на снігу, а Лейбка кінь потяг по полю. Лейбло не випустив віжок із задубілих рук. Карий мчав через нічне поле, волочив за собою перекинуті санки з Лейбком. Лейбло вже навіть і не відчував, як санки б'ють його в боки. Він уже давно хотів відпустити віжки, але не міг. Віжки заплутали його... Карий приволік його в хутір.

Коло воріт кінь став... Лейбло забув про свої болячки; він нашвидку підняв санки і завернув, щоб Фрадл, дружина Ар'є, не побачила його і не зчинила б галасу. Він надібав їх на дорозі. Коли Лейбло під'їхав, Ар'є від себе відважив йому ляпаса:

— Огонь тобі в кістки!

— Він мене поніс.

— Поні-і-іс! — і рука Ар'є вдруге упала на обличчя Лейбка. Ар'є розчесав пальцями бороду, посадив Франека у санки і карий рушив. З Лейбкових зубів юшила кров... Лейбло крикнув у слід:

— Мене кі-інь таки спра-авді поні-іс...

Але карий уже був далеко. Лейбло залишився на нічному шляху з морозом, що вештався по полях...

Лейбло полою витер заюшене кров'ю обличчя, тугіше підперезав колушок і рушив нічним шляхом вгору проти хутора. З маленьких хатинок, розкиданих по білому обширу поля, блукають вогники; з кожної хатини сяє і клониться перед нічю земна зірка, а вгорі над Лейбчиним кашкетиком вигнуте небо з ясними зорями... Десь з двору собака вчув Лейбчині кроки, разів кілька лівно гавкнув просто в ніч і знов задрімав під скиртою солом.

На шляху Лейбло залишив спогади про дні, про дитячий біль; про дні такі і про такі дні, про всякі дні... Він простував через дубовий ліс на ту стежку, що веде до великого двору, до довгої хати, де світлі Ар'єві вікна дивляться на ліс. У дворі Лейбло побачив білого коня; він впізнав його. Це кінь Мойше Муфти. Лейбло зробив кілька кроків до вікна. Тепер він уже добре бачить: Ар'є сидить коло столу і розмахує ру-

ками. Коло Ар'є сидить Сруел Майда-нер, Мойше Муфта, Авром Ставкер і молодший брат Ар'є — Бенці.

Лейбло стояв проти вікна. Він дивився на Ар'є і зуби йому стиснулися. Він дивився як Ар'є поволі гладить бороду, як він повільно показує рукою. „Оця рука, здається, його розкривавила“... — Лейбло стояв так проти вікна і замислився. Ненависть почала закипати в ньому. Навкруги хутірська білість, зірки й тиша. Від хати Юлека Петрового чути як бухкає барабан, дзеленчать струни; він подався через сад до Юлека.

Коли Лейбло відчинив двері до Юлекової хати, музика була в самому розпалі. Танцювали польку. Обличчя розчервонілися й спітніли. Парочки круtilись мов карусель. Залізні підкови селянських чобіт пристукували в такт. Голови були схилені на плечі. Але барабан раптом замовк. Тадеуш перший побачив Лейбка на порозі, побачив, що в Лейбка обличчя закривавлене... Парочки залишилися стояти, держачись за руки; перший пристав Тадеуш:

— Лейбку, хто тебе розкров'янив? Може хтось із наших? Кажи, хто?

— Ну, кажи вже, Лейбку, — обняла його Юля і підвела до ліжка, — кажи, дуренький!

Лейбло лишився стояти. Він обвів усіх своїми вузькими очима й замислився. „Ні не так. Треба ще не так зробити... Я зайду до сільради і заявлю.. А що, як Трохим не захоче мені вірити? Адже він за панібрата з Франеком і Ар'є, що буде тоді?“

— Ну... — обняла його Юля, — чого ти мовчиш?

„Раніш я побалакаю й пораджуся з Тадеушем, — міркував далі Лейбло, — отак буде добре“, — він махнув рукою.

— Чого ви всі стали? — розсміявся Лейбло і почав розперізуватись і скидати Ар'їв кожух. — Адже ви знаєте низеньку березу, оту, що на в'їзді в ліс. Я поганяв навісточки і забув нахилитись, от мені гілякою й подріпало обличчя... Я їхав з Ар'є від Янка... Чого ви стоїте, грайте! Юлю, підеш зі

мною польки, я вже вмю танцювати, ти не смійся...

Ар'є Юзефінер сидів у жилеті, крутив срібний ланцюжок від срібного на дві кришки годинника. Він сидів коло вікна. Кашкет його лежав біля нього на лаві. Від п'янки обличчя в нього було червоне й спітніле. Він щоразу повертав спаленіле обличчя до вікна і чекав, щоб звідкілясь, з хутірського кутка, чи з дубового лісу, що стоїть біля вікна, подув крізь шибки вітер і просвіжив його. Але вітер не проходив крізь шибки, і Ар'є щоразу віяв кашкетом. Він курих цигарку з коробочка, де намальовано людину, що сидить на ослі і їде через пустиню. Він випускав з рота слова перемішані з димом:

— Сезон починається,—затягнувся Ар'є димом, повернув обличчя до вікна і глянув на шматок ночі, що лежала під його вікном,—по суботі починають носити молоко. Цього року я не платиму більше як аршин ситцю за пуд молока... Нічого, голиші носитимуть молоко, аж пара з них піде. Ге-ге, з хазяїнами—з Франеком Зігертом, Янком-мельником, Михайлом Тодосковим,—з ними я вже порозумівся...—Ар'є довго затягався цигаркою, глянув на Сруела Майданера, як він крокує по хаті і прислухається, на Мойше Муфту, як він крутить чорненькі вусики і ляскає прутиком себе по блискучих хромових чоботах, і закінчив:

— Треба держатися вкупі... Ми нікого не боїмось,—неп, так неп. Я маю патент і плачу фінвідділові, отже плював я на всіх. Що мені можуть зробити?

— Я ч-чув, щ-що к-к-кажуть п-про як-кусь ко-о-о-операцію,—почав заїкуватись Мойше Муфта, ляскаючи прутиком по хромових чоботах.—Р-роман, я ч-чув, говорив коло сільради...

— Те, що він говорить, і понюшки не варте,—установив Майданер і взяв у Ар'є цигарку.—А кооперація варта попелу з цієї цигарки.

Авром Ставкер сидів увесь час і мовчав. Він думав саме про дочку, що вже цілий рік учиться в місті...

Авром Ставкер низенький, кремезний, сива борода займає ціле обличчя,

кашкета він носить завжди криво. Коли йому кажуть: „Реб Авром, кашкет у вас криво“,—на це Авром Ставкер повертає кашкета так, що козирок опиняється на потилиці: „Нехай у вас збоже голова болить, а не за мене. саме тому, що цілий світ хоче, щоб я Авром Ставкер, носив кашкета прямо. Але я, Авром Ставкер, отак, як бачите, буду носити криво, всьому світу не вбитки... і зробить мені щось“.

Коли Авром Ставкер говорить, він дивиться співбесідникові просто в вічі. Він говорить поволі. Він одлічує слова. Після кожного слова він облизує губи і продовжує.

Тепер Авром Ставкер сидів тихо, немаче його не обходило це все, і коли Мойше Муфта спитав у нього: „Ну, ну, р-реб Авром, ви з-згодні?—Авром Ставкер підняв вії, узяв ципка, що стояв у куточку і засунув за потилицю.“

— Подумаєш, згода. Навіщо вам моя згода? Я маю десять фунтів молока на день.

— Ну що ж, скільки бог дає,—надив шапку Ар'є Юзефінер,—це вже від бога. Коли до ваших трьох десяти земельки бог послав вам машину, чи ви не повинні ремствувати...

Сруел Майданер сів на стілець і моргнув до Ар'є оком,—ну, кінчай, захочеш, то й пристане; не захоче, не треба.

Слова Майданера раздратували Аврома: „Він гадає, що я боюсь його“.—На це Авром Ставкер витяг паличку зза коміра і пересунув кашкета на другий бік.

— Я не пристаю і не маю до чого приставати... Це ж не моя машина, і ж громада купила. Мене тільки зробили за старшого... Як же це дурити своїх селян, сусід?..

— Це вже ви, Авроме, белькочете як дитина,—підвівся Ар'є Юзефінер, розчесав бороду на двоє,—наша машина... громада склалася... Це ваша машина, та й годі.

— Як то так моя,—моргав Авром очима,—як це так моя...

— Ну, кінець уже,—прикурив Сруел Майданер у Ар'є погаслу цигарку,—його не його, очевидно, доведеться по-

оставить нашу машину і кінець ділу. Фрадл,—повернувся Майданер до Ар'є-вої дружини, що поралася коло залізної плитки,—кінець уже, давайте щось на стіл.

Мойше Муфта повернувся до Фрадл, одною рукою він ляскав прутиком по блискучих хромових халявах, другою рукою гладив чорненькі вусики:

— Фра-адл, прошу вас, коли вже буде д-добра година.

Фрадл, повна жінка, налита вершками і вершковим маслом, струснула двоюр-ним підборіддям і з смішком запра-вила чорняве волосся під тернову ху-стку.

— В-ви, н-нівроку м-маєте дуже д-доб-рий вигляд, м-моя з-звелась ні-нащо.

— Біда із цим жіноцтвом,—сміється Сруел Майданер,—їх пасеш, пасеш і нічого. Нема з ким їхати на весілля...

— Згоріли б ви з вашими побрехень-ками,—трясється у Фрадл подвійне підборіддя,—завжди вам мало...

— При чому тут мало, заради чого ж взагалі живе людина на світі?—Сруел Майданер „статечний“ єврей, вигідно сідає на стілець забирає в рота кінчик чорнявої бороди і закінчує:

— Гарна жінка, добрий кінь, статечні діти,—оце все життя.

— І як-к-кому бог посилає ще д-двох ж-жінок,—вишкіряє Мойше Муфта рідкі зуби,—то це вже к-краще за д-доброего коня.

Авром Ставкер сидить у кутку. Він люто крутить паличку. „Чого я тут сижу? Вони думають, що це їм колишні часи. Вони мене впряжуть, а я, Авром, везиму їх воза... Дарма... минулося. Авром тепер уже сам може їхати і сам запрягати... Спекулянти“. Він відчув який він тут зайвий. „Вони навіть не дивляться в мою сторону“. Він підвівся і пішов, не сказавши „надобраніч“.

— Свині!—трясється у Фрадл подвійне воло.—Як це пускають людину піти посеред ночі. Ви ж однаково їдете на Ставки...

— В-він уже, ц-цей голиш, діжде По-крова і та-ак...

— Чи так, той так, кінець уже,—втру-чається Сруел Майданер.—Давайте вже

мершій щонебудь на стіл. Плювати на нього, він ще прийде...

III

Хутір наливається весною, зеленню. Поля лежать зеленим черевом до неба—чекають першого дощу. Сьогодні цілий день хмарилося. Повен хутір хмар, і хмари спинилися над хутором ні сюди, ні туди. Далі ці важкі хмари не можуть іти, бо високі, юно-зелені дуби засту-пили дорогу. То ж хмари цілий день висіли над хутором і лише надвечір срібні леза почали розрізати великі сірі міхи... Перший дощ випав на зелені хутірські поля.

Справжні літні дні кожного світанку прибували на хутір.

Ар'є Юзефінер тими днями виїхав з Лейбком на округу. Ар'є, як завжди, сидів позаду в зеленому шарабані, на зе-леному сидінні. Лейбко—спереду на ящику з січкою і, як завжди, поганяв. Лейбко став ще тихшим. Він усе ро-бив мовчки. На Ар'є він не дивився. Тепер вони обоє роз'їжджали по окрузі. Ар'є складав машини; Ар'є готувався, щоб по суботі, як усі роки, усі ранки селяни носили відра з молоком по ву-зьких дорожках і стежках, що крутять-ся між житніми ланами, до нього, до Ар'є Юзефінера...

Упоравшись на окрузі, одного дня він сидить з дружиною на призьбі. Ар'є дивиться, як орють у полі; він дивиться на вигін, де пасеться худоба. Ар'є здається, що все це його. Хоч корови і не його, але молоко несуть до нього. Та чогось йому ніби бракує—і Ар'є замислився: „Ще треба буде завести власну череду“.

Він підвівся і пішов оглянути льод-ник, маслобойку. Днів за кілька можна буде знов збивати масло. Коли Ар'є обійшов подвір'я і все оглянув, він вийшов у поле до Франека Зігерта.

Франек сидить посеред поля на пні. Очі в нього замружені. Широкі криса солем'яного бриля колихаються над тем-ним бронзовим обличчям від тихого вітерця, що ходить понад хутором. Нав-коло нього горнутья синьо-шовкові пасемця диму з люльки; Франек Зігерт

присів трошки відпочити. Уже опівдня. Сонце залякло над хутором і вітер гарячий, неначе хтось змішав вітер з жаром.

— Тадеуш, агов! — кричить Франек до наймита, який боронує ниву. — Досить! Шкода коней... Заведи їх раніш на пашу, нехай прохолонуть, потім за-сиплеш!

Тадеуш, високий широкоплечий парубок, крутить цигарку і веде коней з поля. Тадеушеве обличчя останнім часом похмурило. Після смерті Петра Базилевого він якось не може відійти... Він кидає гострий погляд на Франека і Ар'є. Вони сидять і курять, і усмішки блукають на їхніх обличчях. Тьмяні очі Тадеуша стають сердитіші, обличчя ще похмуріше. Він відводить коней у ліс, путає їх, сам лягає в лісових сутінках.

Недалеко від дубового лісу лежить ставок, лежить ставок серед поля; кілька верб оторочують його береги; Тадеуш бачить, як хуторянська малеча і пастухи плюскаються у воді, бігають голяком на сонці. Бачить Тадеуш, як Лейбко носить Ар'євого двохлітнього хлопчика, повного, як пампушка. Він кличе його — голос котиться по землі аж до ставка:

— Лейбку, агов! Кинь оте одоробло здорове; не хворий він ходити!

Лежать вони обое, Тадеуш з Лейбком, у дубових сутінках; Лейбко дглядає за малим Сруликом, щоб той кудись не заповз був. Він повернувся в той бік, де сидять Франек і Ар'є.

— Ну, скажи сам, Лейбку, — почав Тадеуш, — он сидять двое, ось лежимо ми двое. Ми дужчі за них, влада ж у нас! Але дивись, як вони сидять. Неначе вони господарі... Просто так собі вони ж не сидять? Шось вони таки роблять... З Петром Базилевим якісь чари... Мені не втовкмачиш, що кі-інь поніс... Це ж падло, а не кінь...

— Ти розумієш, Лейбку, — сів Тадеуш і обняв коліна, а волосся впало йому на лоба, — я виріс у лісі. Мій батько був лісником — людиною, що береже чужі ліси. Сам він землі не мав. Моя мати працювала в чужих. Мій батько пив. Тепер я розумію, чому він пив...

А коли він напивався, він грав на дудку з верби в нього була дудка. Цілі ночі грав він у лісі на ту дудку. Він грав, Лейбку, ні, він плакав, він ридав на цю дудку... А у вісімнадцятому році коли наші селяни запалили панський маєток, мій батько кинув дудку, узяв свою рушницю і пішов з багатьма селянами у ліс. Наші поліські ліси великі, густі, можеш їхати і їхати, та їхати, а все буде ліс. Мати плакала, благала тата, щоб не йшов, та нічого не вдіяла. То ж мене мати тримала коло себе, тремтіла наді мною, бо один у них був, більше не було дітей. Одної ночі прийшов батько, навіть постукав, він проліз через горище. Наша хата стояла в лісі, ну, мати зраділа, ясна річ, почала готувати вечерю. А тато не дав, він прийшов узяти мене з собою в ліс. Мені тоді шістнадцять років минав... „Синку, сказав мені тато тепер не можна сидіти, тепер, як будемо чухати потилицю, то програємо ми нашу землю“ — Мати розкричалася, розплакалася... А на світанку ми обоє пішли. Але довго я з батьком укувати не був. Він одної ночі знов пішов до дому, до матері пішов, пожалів її і він більше не повернувся. Білі впіймали його, повісили під хатою на дубі... А хто ж, Лейбку, були ті білі. Отакі, я вони... — він показав на Франека і Ар'є.

Тадеуш знову ліг на землю і замовк.

— Тадеуше, — сказав йому тихо Лейбко, підсунувся ближче і оглянувся на боки. — Я тобі щось хочу розповісти... Сам не знаю, чому я тобі досі не розповів. Я боюсь, що мені не повірять... Бо одразу не розповів. Тоді таки мене Ар'є розкров'янив. Не гілка з тієї берези, — Лейбко показав на низеньку гіллясту березу, що стоїть коло самотнього в'їзду в ліс, — карий мене поніс. Мені таки справді карий поніс, не так як Петра Базилевого... Петракінь не поніс.

— Лейбку, — обняв його Тадеуш притиснувшись до себе, — розкажи все, кажи що знаєш. Не бійся, тобі повірять.

— Бачиш, як вони сидять он, обое — почав Лейбко і відразу замовк, бо він ставківських ланів надійшла Юля. На плечах вона несла заступ, обличчя її

Люба Аронова разом з загоном київських комсомольців пішла на банду Зеленого. Із сотні комсомольців тільки шість повернулося назад: всі останні загинули смертю хоробрих, захоплені бандитами, зазнавши від них лютих катувань.

Трипільська трагедія незабутня. Вона — найяскравіший розділ в історії Ленінського Комсомолу, в історії збройної боротьби за справу партії. Імена комсомольців — Ратманського, Димерця, Бурштейна, Палей, Люби Аронової й інших — вічно полумітимуть у наших серцях.

було спаленіле, хо́да була втомлена й важка. Ю́ля підійшла, кинула заступ серед дубів і як сніп упала на землю.

— Втомилася, лиха година, садовила картоплю у Янка-мельника.

— Багато насадила? — спитав Тадеуш.

— Чимало, завтра садитимемо у Франека.

— У Франека ти теж будеш садити? — глянув Лейбко співчутливо на Ю́лю.

— А що ж я, цяця велика? Хто ж буде за мене працювати, тато з того світу, чи що? — Ю́ля замовкла.

— Тадеуше, — знову почала вона, — ми ще колись працюватимем і в себе, правда? Не завжди ж нам доведеться працювати в них...

— Ми ще працюватимемо в себе, Ю́ля, — крутив Тадеуш цигарку.

— Та як нема чим працювати! — Ю́ля підняла заступ і гнівно вдарила ним об землю. — Ось візьми нашого селянина. Чим він має працювати? Ну, чим? Він має паршиву шкапу, розбитий плуг, та й не всі мають плуга, багато дряпають землю ралом... Хіба я мушу тобі розказувати. Сам, здоров, знаєш. Отой шматочок землі, що в нас є, ми теж самі не можемо обробити... — Повз них прошкандибав Ар'ів хлопчик, Ю́ля впіймала його і почала бавитися.

— Кинь його, — махнув рукою Тадеуш. Тадеуш був незадоволений тим, що Ю́ля прийшла.

З майданівського шляху проторохкотіли колеса і згодом з-за череватого поля показався білий кінь. Лейбко добре знає цього коня. Це їхав Мойше Муфта з Сруелом Майданером. Мойше Муфта спинив коня і гукнув у ліс:

— Лейбо! Ар'є вдома?

— Вдома!

— Давай сюди дитину!

Лейбкові не хотілося йти з лісу, але Мойше Муфта стояв на дорозі і чекав. Тадеуш з Ю́лею залишилися в лісі.

— Я забула тобі сказати, — схопилася Ю́ля, — адже Поля приїхала. Як би ти бачив, як вона цілувалась зі мною, — вона вже про все знає.

— Обманюєш, — підвівся Тадеуш, — справді приїхала?

— От ще... їйбо приїхала! І ще забула, — ударила себе по лобі, — Трох велів, щоб ти зразу ж прийшов у сім раду...

— А що хіба?

— З району один якийсь приїхав. Роман сказав мені, що він приїхав приводу кооперації. Десь молочарські машини ставитиме.

— Де ти чула? — схвилювався Тадеуш з радощів.

— На небі, де ж! Люди навіть валили про це на картоплі.

— Ю́лю, агов, де ти?

Ю́ля чує, як Ю́лек кричить; Ю́ля знає, що корова давно вже стоїть у дворі, треба її вигнати в поле, а вона ще не доєна. Ю́ля підводиться, займає заступ на плечі, обіймає Тадеуша і притискує його до себе:

— Любий, ти ще прийдеш з сім'яди, чи там і ночуватимеш?

Вони сиділи на призьбі: Ар'є Ю́ліфінер, Мойше Муфта, Сруел Майданер і Ар'єва дружина з великим черевом. Ар'є вийняв коробочок, прикурив Сруела Майданера, обличчя йому помилось.

— Чого мені боятися цієї кооперації? — заховав Ар'є коробочок у кишеню, — болячки їм, тим тільки, зійдуть, як вони хоч краплею молока понесуть туди... Кожен має винен, бодай він це відносив за ціле літо. Нічого, вони у мене в руках...

— Може ти його бачив, це створіння? — спитав Сруель Майданер. — Може з ним самим якось можна домовитись?

— Ну, а коли я його бачив, то що? — ляскав себе Мойше Муфта пужливо по хромових халявах. — Він чорний, немов на ньому єврейського обличчя...

— Яке б у нього не було обличчя, — відсапувалась Фрада як годована гука, — я його не буду клясти, тільки дай боже, щоб він до ночі не дожив.

— Якщо тобі важко говорити, ти помовчала!

— Новина, — розсердилась Фрада на Ар'є, — хіба це в мене перше?..

— Сьогодні сход у Ставках, — перелік бив Мойше Муфта. — Він ч-читатиме проповідь... Не можна м-мовчати.

— З тебе ж добрий промовець, — жартував Сруел Майданер.

— Ну, ну, не жар-ртуй. Я гов-ворив з Як-нком, він б-буде на сх-ході. Франек Зіг-г-герт теж має бут-ти.

— Чи так, то й так, — Сруел Майданер сперся на драбину воза, — але не попускати рук. Чуєш, Ар'є, під'їжджай до Бенці. Бенці не одну ніч піячив з Трохимом. Ти теж з ним під'їжджай. Адже він мужик такий, що з ним можна діло зробити. Він, здається, має міняти з Бенці шкапу?.. А далі побачимо...

Після обіду Ар'є приліг трошки поспати під хатою. Він, ліг у садку під деревами, що починали цвісти. Але сон його не брав. Він позіхав, кліпав віями. Спати він уже не міг, тоді він устав, заклав руки в кишені і почав крокувати серед дерев. Він ходив і сам з собою розмовляв: „Хвороба на них, перш ніж вони щось зроблять. Кооперація і понюшки не варта.“ Він ще трохи походив по садку, потім пішов стежечкою у двір, почав кликати:

— Лейбкю, запрягай воза, під'їдемо в Юзефіне, до батька.

Лейбко вже більше не ходив у ліс, він сидів на призьбі і наглядав за Сруликом, щоб той не впав і не поліз кудинебудь. Він навіть забув, що залишив Тадеуша з Юлею у лісі. І коли Юлек спитав у нього: — „Лейбкю, а ти Юлю не бачив?“ — він відповів: — „Ні“.

Лейбкосидівнапризьбііпоглядав,щоб Срулик не поліз до корів. Худоба ще стояла у дворі. З обіду не гнали в поле, бо сонце високо, а худоба у спеку не може пастися — муха б'є. Отара овець стояла під клунею, опустивши голови вниз. Лейбко давно вже перестав водити головою. Він тільки проводжав Срулика вузенькими очима — і незабаром зовсім загубив його. Лейбко ішов... Ось він у містечку. Ось батькова хата. Хата стоїть у вузенькій вулиці. Його батько високий, сердитий єврей, завжди він кусає нижню губу. Він устає рано, бере скриньку з склом і довгу лінійку і йде від хати до хати, приходять аж увечері. Коли батько виймає скло, щоб розрізати, всі діти повинні повернутись об-

личчям до стіни. Нікому не вільно дивитись, „бо у вас погані очі“, — казав завжди батько. Коли батько вже розмічає шибку і держить алмаз у руці, в нього спалахують очі, обличчя йому міняється, нижню губу не випускає він з зубів, борода тремтить... А коли, крий боже, трапиться, що трісне шибка, він б'є всіх дітей:

— Ви, байстрюки, дивились, коли я різав.

— Ні-і!

— Що ні? Я ж сам бачив...

— Я тільки одним оком трішечки зиркнув!..

Більше вже тому, хто одним оком „трішечки глянув“, нічого не треба було.

Лейбкова мати — низенька чорнявечка жінка, стояла і мусила кричати, коли батько бив дітей: „Так тобі і треба... Хай йому руки не сверблять. Нічого, нехай знає“... А потихеньку: „Залмен, пожалій дитину... Щоб тобі руки не відсохли“.

— Людям щастя, — казав Залмен, — у людей вмирають діти, а у мене вони держаться, як залізо... Нехай би хоч один раз якихось трое-четверо наклали головами, потім я просив би бога на інших... Навіщо вони мені здались? Нехай би вони були народилися у Мордхе Гріна, а не в Залмена-скляра... Коли ж мені немає чим годувати...

... Раптом Лейбко чує в дворі галас. Розплющивши очі, він бачить посеред двору Фрадл. Велике череве у неї труситься, вона червона по самі вуха і кричить на гвалт:

— „Він мені непотрібний, цей дармоїд... Такий камінь, сидить на призьбі і не може доглянути, щоб дитина не забила... Мені за твою головоньку, богомілець мій... Ще хвилинку і ряба корова взяла б дитину на роги... Ар'є, якщо ти хочеш, щоб я ще зберегла шматок серця, то одішли його... Він мені непотрібний, щоб тинявся з Тадеушем і з Юлею по вечірках...“

Лейбко сидить і мовчить. Він дивиться на товсту жінку, як вона держить дитину на руках, як вона цілує її, а дитина навіть не плаче. Ар'є стоїть коло дитини, гладить її по голівці.

— Чого сидиш, мурляко! — поверта-

ється він до Лейбка, руки йому в кишенях, ноги розставлені і він стоїть отак проти Лейбка.— Чого сидиш, голодра-нець? Запрягай карого, поїдемо в Юзефіне. Ну, ворущись!

Коли вони виїхали, Фрадл кричала їм услід:

— Ар'є, щоб ти ж, ради неба, не затримався, бо ...

Карий ішов повною ходою. Ар'є вже не чув. Колеса фарбованого зеленого візка дзвеніли на твердій сонячній дорозі. Ар'є соломинкою колупав у зубах, а в голові у нього було одне: „Бенці мусить втрутитись... Він добре знається з Трохимом“

До Юзефіно від хутора недалеко. Проїжджають через березовий гайок, і перша хата під гаєм—це Велвла Бейліса хата. Років кілька тому Ар'є жив вкупі з батьком, Велвлом Бейлісом, і з братом Бенці. Але тоді, коли тут гуляли банди, Ар'є перебрався на короткий час до Франека Зігерта і вже там лишився жити, забрав і сепаратори свої в той край; він помінявся з Мойше Муфтою.

Коли Ар'є вїхав у двір, він застав свого батька, коли той водив буланого по двору. Жеребець нюхав землю, рив її копитом, нюхав розпечене повітря зашарілого дня. Коло огорожі були прив'язані дві кобили: одна булана, друга каштанова. Велвл Бейліс, ліверант, сьогодні нікуди не їхав. Велвл Бейліс герой чоловіча. Високий, як дуб. Його 68 років не позначилися на гладкому обличчі. Коли Ар'є стоїть рядом з Велвлом Бейлісом, важко впізнати, хто з них батько, а хто син.

— Нещастя з ним, — скаржився Велвл, — хоч убий його, не хоче він до Каштанки. Тільки Буланка йому полюбилася...

— То прожени його трошки. Треба його розгарячити...

— Куди ще гарячити, я вже його добре розгарячив.

— Дай його мені! — Ар'є взяв жеребця в свої руки. Він почав його гаяти навколо себе, потім підвів до Каштанки. Жеребець понюхав її і став.

— Скільки ти береш? — спитив Ар'є у батька.

— Три пуди вівса.

— Якщо ти мені даси півтора пудів, але зараз, то я підпушу свого карого.

— Та він, недотепа, хоче тільки в буланого лоша...

— Хай потім пізнає, чи лоша від буланого, чи карого. Лейбку, — повернувся Ар'є до хлопця, — випрягай коня.

На схилі юзефінського неба заходило сільське сонце, повновиде, напасене сонце. Цілий день воно паслося на юзефінських полях, тепер купається на одному схилі неба в кривавій калюжі. Другий схил мов розлогий голубий ставок, і в ньому чисто голубим небом на полях, над селянськими халупами розстилався тихий глибоко-весняний вечір.

— Лейбку, поїдемо додому, вже ніч! — вийшов Ар'є з двору. Ар'є проводжав Велвла і мати Бейлі—висока худа жінка. У дворі стояли Бенці і Трохим і про щось балакали.

— Бережи Фрадл, — наказувала Ар'є Бейлі, коли він сідав на фарбований шаб-рабан. — Якщо тато завтра не поїде Харцизівку на ярмарок з Бенцею, то підїду до тебе.

Лейбко вже завернув карого на шлях, але Ар'є зупинив його, підізвав батька і ще раз наказав:

— Гляди ж тату, щоб Бенці зміняв ним шакапину. Я доплачу решту, бо мені — заріз...

Ар'є ще раз зіскочив з візка, підійшов до Трохима і ще раз з ним попрощався. Після того він сів на шаб-рабан, вийняв коробочок з цигарками і штовхнув Лейбка:

— Паняй додому!

Усю дорогу Ар'є курив поволі цигарку, морщив лоба, моргав ясно-голубими очима і замислено гладив іржу своєї бороди. Лейбко бачив, як щось мудрує сам з собою Ар'є, але що саме — не знав. Лейбко знав тільки, що весь час, коли він сидів на возі, Ар'є був з Велвлом у хаті; Бенці потім привів Трохима і про щось вони там гомоніли...

На вїзді в хутір уже було темно. Ар'є бачив, як селяни йдуть з ціпками через поля — на сход у Ставки йдуть. Се-

Ваня Минайленко — організатор молоді Холодногорського району (Харків), активний учасник організації конспіративних квартир і явок за гетьманщини. З великим ризиком, за завданням підпільного Ревкому, розвозить він зброю по конспіративних квартирах Харкова.

Його заарештовано в листопаді 1919 року, в денікінському підпіллі, з більшовицькою літературою. Контррозвідка вжила найвитонченіших, найжорстокіших тортур, щоб примусити Ваню Минайленка „заговорити“. Його закопали живцем в Григорівському яру, непохитного молодого борця.

ред старіших селян ішов Франек Зігерт. Він, як завжди, пихкав люлькою, мружив ліве око, неначе його, Франека, це мало обходити, але він просто хоче їм добра... Селяни похитували головами і чухали потилиці. Ар'є всміхався:

— Золотий мужик, цей Франек, чи не так, Лейбку?

Лейко не відповів. Він хотів якнайшвидше приїхати додому, випрягти карого, пустити його на вигон пастися. А сам він мав на думці побігти у Ставки на сход. Там Тадеуш, Юля з Юлеком... А головне, Тадеуш обіцяв йому, що познайомить з Полею, дочкою Аврома Стаккера, яка вчора приїхала з міста... Тадеуш нею не може нахвалитись.

Вони в'їхали у двір. Лейко почав розпрягати коня. Ар'є пішов у хату, але одразу вибіг назад, його обличчя було бліде, він махав руками.

— Лейбку, запрягай назад коня, мерщій їдь у Ставки і привези бабу Горпину... Та швидше, ворухись, ворухись! Їдь, одна нога там, друга тут! Їдь швидше, але обережно...

Коли Лейко завернув з двору і проїжджав повз вікна, він почув, як Фрадл кричить... Тоді вже Лейко зрозумів, він двічі стьобнув коня. Карий рвонув і пішов лісом до Стаків.

У Стаках по всьому селі дотлівало паленіюче небо. Біля школи стояли ставківці і хуторяни. Кілька селян прийшли із Суховолі послухати, про що буде мова. Селянки, скрестивши руки на грудях, з підтиканими спідницями, теж стояли тут. Білі полотняні сорочки їхні ясніють у північ вечора. Селяни в широким полотняних штанах і постолах. В бородах стирчать люльки або висять на губах товсті цигарки. Пливають від борід темні блакитно-попелясті пасма диму; до білого місяця, що прийшов до Стаків провести ніч, сходять ці пасма диму.

Школа стоїть посеред села; коло шляху стоїть школа. Сидять коло шляху, лежать на траві, очі дивляться на ганок, де стоїть довгий стіл, застелений прапором сільради. Коло столу сидять: голова сільради Трохим, новий голова комнезаму Роман, Авром Стаккер і приїжджий з району. Він сидить коло Тадеуша і

коло доньки Аврома Стаккера. Вона рабфаківка, донька Аврома Стаккера, вона приїхала додому на літо. Біля ставна, огрядна дівчина; її блакитні очі під тонкими чорними бровами обводять на сход; вона тут знає кожного селянина як облупленого. Ось її блакитні очі спинились на Франеку Зігерті. Франек стоїть у гуртку; його широкі плечі знизуються; його брови сходяться зразу розходяться. Темнокоричнева борода його щоразу випускає клапті диму, а селяни стоять навколо нього. Франек випускає розтягнені, димні слова:

— Хто їх знає... Ареля, то всі знаємо. А це ж чужий чоловік...

— Знаємо Ареля,—сказав Гарасим,—знаємо, і вас знаємо.

— Отож я й кажу,—з усмішкою продовжував Франек,—бери свою краплу молока, та й неси до біса... Хіба знаєш до кого?

— Чому ж би мені не знати?—перепитав його Гарасим.—В кооперацію... Ось зараз нам усе скажуть... Тадеуш з Романом сидять там, і Поля там...

— А-а, коли Поля там,—засміявся Франек,—вона вас не обдурить... Вона почне носити молоко туди, у вашу кооперацію... Потім ви попроситесь назад, але Арель не візьме...

Тим часом у селі добре поночіло. Місяць теж прийшов на сход, став серед селян тихесенько. У деяких селянок плачуть на руках діти. Селянки затуляють їм ротик грудьми і стоять, слухають, як Тадеуш-відкриває сход. Тадеуш уже двічі починав, але Франек удає, ніби не чує. Він щоразу випускає клапті диму і щоразу підходить до іншого селянина і пробує з ним завести розмову.

— Громадянин Зігерт,—гукнув від столу Тадеуш,—кооперація буде не для вас... Якщо ви хочете бути на сході, то не заважайте...

У Франека Зігерта здригнулися сутулі плечі. Обличчя в нього скривилося, він повільно примружив очі і скоротив погляд на Тадеуша. Сіпнув Янка-мельника, і обидва сіли край шляху на траву.

— Плюють мені на Ареля, на чорта, він мені,—ти сам це добре розумієш,—присунувся Франек ближче до Янка і

майже на вухо нашіптував йому, — не можна допустити кооперацію... не можна. Не для Ареля! Мені було б байдуже, коли б в Ареля був якийсь конкурент, але якщо вони зроблять свою кооперацію, якщо буде краще, ніж у Ареля, тоді, братику, погано, тоді братику, Тадеуш у них буде зовсім довірений... Тоді візьмуться за твій млин і... — Янко кашлянув, але Франек уже й сам побачив, що Гарасим сів недалеко від них. — Кооперація не погана річ, — пересів Франек на той бік, де Гарасим сидів, — але що ж нести молоко покищо на вітер. Арель платить погано, але ти знаєш, приніс молоко, зважив, записав — і одержуєш гроші, крам, що хочеш... Кооперація — добра річ, але в кооперації нема хазяїна. З ким будемо говорити...

Говорить Тадеуш. Його тьмяні очі розпалилися. Він говорить важко, неначе корчує пні в лісі. Його слова падають з уст, як важкі яблука восени.

— Товариші комнезамівці, — простягає до них Тадеуш обидві руки, — як казав Петро Базилів, ми повели Росію іншим шляхом, тепер треба цей шлях вимстити, вирівняти, засипати ями і зрити горбки...

Коли згадують Петра Базилевого, сход непокоїться. Один з одним переглядаються. Тадеушеві слова падають над їх головами.

— Так ось, братики, — закладає Тадеуш одну руку за пазуху — знак, що він збирається кінчати, — робітник у місті взявся мостити цей шлях... Він відновляє заводи, фабрики, він будує нові... Ну, а ми? Ми залишимо все, як було? Ні, ми відкриємо на цю зиму школу, хатучитальню, кооперацію...

— Тадеуше! — Гарасим підвів руку. — Вибач, не квапся, підожди, — він підвівся і сперся на ціпок. — Скажи мені тільки, Тадеуше, ось що... Я не проти кооперації... Але хто буде тут хазяїн? Ось, поясни мені.

— Так, так, — підтримали голоси, — дай відповідь на це.

— Ви всі будете хазяїнами, — піднявся Янко, — один платитиме другому...

— Можете сісти, — гукнув Гарасим до Янка з серцем, — не встрявайте... Вас поставити за хазяїна хіба?..

— Ге, — почав Янко протискуватись на середину, — дивись на нього. Я ставківський так само, як і ти... Люди, — вигукнув Янко, — в кого є трохи молока, той не давай себе обдурити... Мене не питають, так я сам скажу...

Знявся гамір, купка комнезамівців оточили Янка:

— Дайте йому сказати!

— Кажіть, кажіть, пане Янку!

Франек уже був посередині, він намагався зібрати коло себе гурток.

— Товариші, — почувся раптом голос і всі замовкли. Всі глянули на Авромову дівчину. А вона, двадцятилітня білява Поля, стоїть, спершись одною рукою на стіл. Її кругле засмагле обличчя і великі блакитні очі дивляться сходові прямо в вічі:

— Товариші, що тут? Чого ви оточили Янка-мельника? Адже мені не треба вам розказувати, — її голос крутиться над селянськими головами. Він падає в селянські розмови. — Куркулям не до шмиги кооперація, вони за Ареля, бо Арель платить їм удвоє більше, ніж вам. Адже ви знаєте Ареля, знаєте, де він бере крам. Він бере в нас, у кооперативах... А потім продає нам...

Тихо. Всі переглядаються.

— Хай буде тихо, — закінчує Поля, — слово належить представникові з району, — він вам усе пояснить.

Коли Лейбко проїжджав повз школу, чоловік з району саме промовляв. При світлі лампочки, що горіла на столі, Лейбко вдивлявся в чоловіка. Чоловіків голос грубий, твердий; одною рукою він пристукує по столу, другою розчісує чорне волосся на голові.

— Ми подолали поляків... всякі банди... — більше нічого Лейбко не чув. Його вузькі очі глибоко врізались в чоловікове обличчя. Лейбко його пізнав і з радощів стьобнув карого:

— Ідь, карий, це земляк з мого містечка. Мордхе Гріна молодший син, комуніст.

Другого дня Мойше Муфта стояв проти Ар'є, ляскав пужалном по паркану. Горбатий носик його морщився. Очі, мов дві шпилечки.

— Він сам нічого не зробив би! — з до-

садою висякав горбатого носика Мойше Муфта. — Це вона, Авромова дівка; вона тягалася з ним цілу ніч.

Чи так, то й так, — ходив Сруел Майданер по хаті, — кооперація є кооперація... світ на цьому не клином зійшовся... Треба тільки знати, де поставлять машину...

— Відкриють крамницю, — Ар'є з пересердя розкрив вікно, — посеред села поставлять її...

— Ну, годі, не здіймай галасу.

— Ну — да, а як же?

IV

Вночі йшов дощ. Ар'є Юзефінер боявся, щоб дощ не йшов цілу добу, боявся, що не з'їдуться на брис¹⁾. Він устав ще вдосвіта і вийшов на двір. На світанку не було дощу. Внизу, де стояв грубий низенький дуб, прорізався схід сонячного дня. На дворі Тадеуш запрягав коней. Франечиха, чорнява жінка з сутулою спиною, доїла з дочками корови у хліві. Франек давно вже ходив по двору з люлькою в темнокоричневій бороді і сипав просо для курей.

— Добрий дощ, — зустрів Франек Ар'є, — гарні ниви цього року.

— Треба буде полагодити мій засік, — сказав Ар'є, — буде куди зсипати зерно...

Ар'є зійшов стежкою, що веде через сад до Юлека Петрового. Склав сепаратора і звелів подати відомість. Ар'є дивився у відомість і гладив бороду, зім'яту за ніч. Потім вийняв цигарку з коробочка і велів Юлекові подати вогню. Очі в нього мимоволі почали моргати, морщився лоб. Похапцем віддав Юлекові відомість і знов садом пішов додому. Увійшовши в хату, Ар'є сів коло породіллі, поклав ногу за ногу:

— Вісім голишів перестали носити молоко... Вони, очевидно, носять туди, в кооперацію, — Ар'є насунув низько на очі широкі, густі, колосисті брови.

— Щоб тобі більшого клопоту не було! — заспокоїла його Фрадл. — На чотири пуди молока в день менше, ой гвалт! Через кожну дрібницю він собі їсть серце.

— Не розумієш ти, дружино, — хіб про ці чотири пуди йдеться? Мені йдеться не про чотири пуди молока.

З шляху, що йде між зеленими колосками, вже почулося дзвінке торжотіння Велвлового воза. Велвл Бейлі сиділи у візку. Спереду сиділи Бенці, Ар'їв молодший брат. Ар'є сам відчинив ворота. Ар'є сам випряг жеребця, спутав його і пустив на пашу.

Велвл увійшов, ще раз привітав породіллю з новонародженим і вийшов. Бенці на подвір'я. Ще вдома Велвл широко розчесав бороду, одягнув чорну капоту, вичистив кашкета, вишмарував чоботи дьогтем. Тепер він, Велвл Ліверант, стояв, разставивши ноги, посеред двору і щоразу тихенько питався в Бенці — чи не розтріпалася в нього розчісана борода.

— Чекаючи гостей, вони з Ар'є розподіляли „почет“.

— Велвл сам буде сандиком.

— Чому не я? — перебив його Бенці.

— Кінь! — розсердився Велвл. — Хіба парубок може бути сандиком? Вже як хочеш, то подожди трошки — у Василя цими днями мав жеребитися шкапа, отам ти й будеш сандиком. Бенці — далі розподіляв Велвл, — буде хрещений батько, „кватер“ тобто... Але, стій, з ким же?

— Я хочу взяти Юдю за куму, — показав Бенці берестяні зуби.

— Згорів би ти! — знову розсердився Велвл. — Щоб ти поводився по людському, чуєш, що тобі кажуть. Тут не буде ставківських дівчат... прийдуть міські люди, різник...

День розлігся над хутором тихий. По вимитому небу, по злoto-зелених полях похожало по торішньому літню сонце; сад, що тягнеться від двору Франека Зігерта до Юлекової хати, ввесь у цвіту. Квітничок, високі бузки пахнуть медом. З широких зелених полів пахне вже солодким житом.

З обох шляхів щоразу під'їжджав інший віз. Сруел Майданер уже сидів на призьбі, Мойше Муфта стояв, спершись на паркан, і ляскав себе пужалом по хромових халявах в гармошку. Інші сиділи на довгій лаві, на кількох табу-

¹⁾ Обряд обрізання

І. Шлiндяк — днiпропетровський робiтник - ко-
жевник, один з органiзаторiв „Клубу трудового
юнацтва iм. III iнтернацiоналу“, його трибун i
надхненник. Загинув, замучений бандою Григорьєва.

ретках. Різник, низенький єврей, худорлявий, з вузькою, довгою, сивою бородою кури́в Ар'єву цигарку і з кожною зтяжкою оглядав золоті літери на мундштуку. Різник держав довго дим у горлягці, жалів випустити його з рота. Тому він увесь час не говорив, а тільки притакував довгою сивою бородою та підморгував курячими очима:

— М-м-ну!

Довід з Горошків, шкіряник, він торгує щетиною, зрізом. Середній на зріст, тихий, у нього здорова гуля на лобі, довгий шпичастий ніс, що перегинається через верхню губу і, якби вуса його не затримували, то він заліз би хто-зна куди. Тепер Довід сидів і прислухався, як найманівський Алтер — у нього гарбарня в німецькій колонії Найманівка, верстов за вісім від цього хutora, — здоровий, з білою бородою розповідав:

— Чи я знаю Мордхе Гріна? Ще б пак! Скільки часу ми торгували вкупі... Це вже не колишній Мордхе Грін, але чорти його не візьмуть... І це в Мордхе такий первенець?! Щоб йому заціпило до ночі!

— Зате в Мордхе старший син — статечна людина, — кинув різник цигарку, після того, як ще раз оглянув золоті літери на мундштуку, — він лікар. У того єврейське серце, — різник вийняв табатирку і напхав повен ніс тютюну, — той знає святу мову, добре знає талмуд. Колись я з Мордхе, давно вже, я ще був там різником, сперечався над сто́рінкою талмуду, і вгадайте, хто нас поми́рив? Слово честі, він, цей доктор. Гостра голова! — різник напхав другу ніздрю тютюном, погладив долонею сиву бороду і закінчив: — Колись була молодь!

— Ще й сьогодні є, — почухав себе Довід під пахвою.

— А є, чому ж нема! — Алтер найманівський підсів ближче до різника і нижче насунув на лоба шапку, щоб не так різало сонце. — Оце на тім тижні моя стара була в місті, так вона цікаву річ розповідає...

— Лейві Йосинога знаєте? — перебила його дружина, висока, гладка, з широким задом і подвійним підборід'ям. — Так у нього теж є комуніст, він

тепер живе у Шарфовій квартирі; мабуть, не в свого батька ріс у таких кімнатах... То вже третій рік після весілля а в неї все ще не знаходиться. То він уже її робив, що добрій людині не роблять... Він же фінінспектор. Тільки цього року був ребє, реб-Шлеймке, місті. Що ж ви думаєте, хіба вона нього не була? Моя невістка мені розповідала, що він сам послав її.

— Ну, а Єшуї́н син теж кануніст, покрутив Довід козячою борідкою, так хіба ж він не обрізав свою дитину? Слово честі, обрізав. Він надіслав з дитиною до її батька у Веледники там його обрізали. Тут їм не годиться.

— Єшуїного сина, Володю, я знаю добре, — не витримував Лейбко, що ввесь час сидів на призьбі і прислухався, — він комсомо́лець, а вона, Фаня, комсомолка, — це перше. А друге те, що з них народилася дівчина, а не хлопець.

Всі почали переглядатись. Довід почервонів, заморгав кислими очима і почав пальцем колупати у вусі.

— Язик як лопата, — Алтерова жінка склала руки на високій пазусі і почала прищмокувати товстими, ситими губами, — отаке ледащо. Таке бодай бий не виросло!

— Іди краще займи коні, он-там жита, — закричав Велвл на Лейбку, — лайдак малий! Не пхай носа, де люди сидять...

Уже було опівдень, череда бігла па́ші. Отара овець ішла розпарена голови до землі, схиливши перед собою пучим сонцем. Ар'єва донька, що вже три роки живе в місті і вчиться там у двох учителів — у одного загальної освіти, а в другого грати на піаніно, — стояла на ганку у білій сукні і тонким голоском гукала:

— Тату, вже все готове!

— Ну, євреї, ході́те в хату, — перший підвівся Велвл.

— А де ж різник?

— Він пішов у ставок окунутись.

Раптом серед юрби знявся гамір:

— Адже зібралося тільки дев'ятеро. Бракує ж до міньйона...¹⁾

¹⁾ Для всяких релігійних обрядів у євреїв потрібно не менш 10 чоловіків.

Ар'є шептався з Сруелом Майданером, Мойше Муфтою і з батьком:

— Треба послати по Аврома Ставкера... Адже він єврей.

— Годі вже, єврей, — розсердився Майданер, — він може пропасти замість невірного.

— Але кого ж послати? Він ще не захоче поїхати, той голиш.

— Надішли Міню з Лейбком — Мінючка його привезе, — Велвл в висякав товстого м'ясистого носа і розтер чоботом.

— Лейбе! А, Лейбку!

Тихо, ніхто не відповідає.

— Дочко, підійди до лісу, він, мабуть, там лежить!

V

У кутку села стоїть Авромів дворик. Поламаний штахетовий паркан, що схилився аж до землі. Коло паркана ріденький рядок верб. Вдень вони дрімають проти сонця. Вночі одягаються в бронзу і в латунь і стоять так цілі ночі напроти дурнуватою сільського місяця, і стережуть Авромову біленьку хатку під новим солом'яним дахом. Недалеко від хатки тягнеться Авромів березняк з трьома десятинами землі.

Тепер уже за південь. Тінь лежить уже далеко від Авромового двору, сонце зайшло за клуню. Авром сидить собі під клунею коло торішньої скирти соломи і гострить косу. Авром готується покосити трошки трави в лісі, викосити шматок болота. Кашкет в Аврома, як завжди, сидить криво, попелясте обличчя поросло великою сивою бородою. Коло Аврома лежить сірий собака „Мальчик“ і дрімає, поклавши голову на простягнені лапи. Недалеко пасеться корова з теличкою, булана кобила з лошам. На полях лежить зелена тиша. На городі Поля глядки поле. День білявий, Поля теж білява. На рсбфаку, кажуть: „Вона не дуже гарна, є красивіші за неї, але вона захоплює“. Поля сидить край глядки, у білій кофточці, синя спідничка у неї підтикана так, що половина сорочки усміхається до блакитного дня. Вона виполола сьогодні вже три глядки; як тільки закінчить полоти глядку з

редькою, то піде в хату і засяде за історію. Їй треба за літо здати хвіст. І з математикою у неї теж не все гаразд. Увечері, як тільки сонце сяде на оту вільху, Поля піде в школу читати селянам нові газети.

Авром Ставкер сидить під торішньою скиртою соломи і гострить косу. Гострить Авром косу і підспівує собі під ніс якийсь псалом.

Донька сідає на край глядки і її білява голова переміщується з білявим днем. Вона теж співає:

Е-е-де-ет, едет ко-омандир
кра-а-сними войска-а-ми-и,
д-да ой-ой уха-ха,
красными войсками.

До зарослих Авромових вух доходить Полін голос, подобається Авромові мотив, виливає він з повних губ у сиву бороду усмішечку і кричить у город до Полі:

— Дочко, ану, ану, ще раз те саме. Тільки чого ти розтягаєш оте „е-е-дет“. Але це гарна пісня... Мелодія зовсім гарна — на єврейську схожа.

Лейбко спинив карого коло верб. Собака, що лежав коло Аврома, схопився, вибіг за ворота і загавкав. Авромиха поралася в кухні. Почувши Мальчикове гавкання, вона глянула крізь шибку, побачила Ар'єву підводу. Нашвидку спідницею навиворіт витерла обличчя і вийшла у двір.

— О, гість! Як живеш, Мінючко? — Авромиха засунула хустку за вухо і сперлася на шарабан. — Як живе мама? Ти вже нівроку виросла. Ви, здається, з Полею однолітки... Та не лізьте, перевертні, під коня! — гукнула Авромиха до дітей, що вибігли з хати. — Отак, як бачиш, — почала вона скаргитись до Міню, — цілісніккі дні пропадають коло мене... Заходь, злязь, зійди, Мінючко, з возу.

— Спасибі, — сказала Міню, потупивши очі, — я приїхала, щоб запросити вас із Авромом на брис; тато з мамою дуже просили...

— Дуже просили, — підтримав Лейбко з усмішкою, — дуже просили... Увесь народ чекає на Аврома... Не вистачає до мінюна, не можна почати.

Поля побачила підводу ще коло церкви, а коли вона проїхала повз город, то навіть голови не повернула, хоч їй дуже хотілося сказати Лейбкові, щоб він з Тадеушем сьогодні прийшли в школу. Вона підвелась і почала кидати грудками на курей, що розгрібали грядки:

— А киш, киш, киш!..

Коли підвода спинилась під вербами, Поля пішла на своє місце. Вона сіла на грядку, на її засмаглому обличчі, в її великих блакитних очах щось за-світилося. Вона кинула свої блакитні очі на зелений шматок поля і замислилась.

... Їй двадцять років. Тій, що сидить он там на возі, — теж двадцять. Вона, Поля, від дванадцяти до шістнадцяти років служила в Ар'є Юзефінера... Та лежала на канапці і погукувала: „Полю, подай склянку води... Полю, піди в село до вчителя, віднеси йому книжку і віддай цю записочку...“ Від хутора до краю села верстов п'ять.

... Через два дні на третій у Ар'є б'ють масло. Вона, Поля, цілі ночі набиває форми. Поля пам'ятає: була літня ніч. Хутір спить, від стаєнь чути, як хроплять над жолобами Франекові коні. Ар'їв жеребець час-од-часу заірже, вдарить ногою об поміст; чорний пес лежить коло порога, а Поля стоїть у коморі і набиває масло у форми. Завтра вдосвіта треба одвезти масло до міста. Купець приїхав ще вдень. Він приїхав не сам, а з якимсь молодим хлопцем. Уже було за половину літньої ночі. Спочатку над хутором ніби промайнув шматок місяця, потім він кудись подався, подався, заховався в лісі серед дубових вітів і вже зник на цілу ніч.

... Міня ходила з хлопцем по полю, була в лісі, потім лежала з ним у садку під хатою. Опівночі вони йшли повз комору, де Поля набивала форми. Хлопець удень глянув на неї і Поля йому вподобалась. Тепер він запросив Міню зайти з ним у комору подивитись, як Поля набиває форми. Він увійшов, став коло давилиць і попросив Полю, щоб вона дала йому набити кілька форм:

— Адже ви втомилися вже, — сказав він їй. Поля ще добре пам'ятає, як

Міня насупила брови, виставила ніжки в лаковому черевичку, глянула на неї на хлопця і, побачивши, як хлопець набиває форми і раз-по-раз зиркає на Полю, вона взяла Полю за руку:

— Іди вже спати, ми самі наб'ємо.

Поля пішла. Вона пішла в клуню, вклалася спати на конюшині.

Не встигла вона стулити вій, як Міня її вже будила:

— Іди, закінчуй... Ти думала, що встане за тебе робити?

Авром Ставкер довго радився з своєю великою сивою бородою. Він її крутісіпав і ніяк не міг з нею порадитися. Тоді він повернувся, Авром, повернувшись кашкета з правого боку на лівий, наставив зелено-голубі очі на Авромиху:

— Ну?

— Що, ну? Що ти став, як дуб. Одягай капоту та їдь, дурню!

Авром сперся на драбину, підвів зелено-голубі очі до Міні, забрав правою рукою жмут бороди, лівою крутіть у повітрі і міркував.

— Добре! Зараз їду!

Коли шарабан від'їхав, аж тоді Поля ввійшла у двір. Вона ще застала матір, яка з складеними на грудях руками стояла і дивилась на шлях, що йде до хутора.

— Чого вона хотіла, ота баришня?

— Все ж таки це по людському, — повернувшись до Полі Добе. — Що-що лиха він нам ніколи не робив. Він зтримує брис, поки приїде тато, — і вона почала хитати головою на Ар'євлюдяність.

Поля вже більше нічого не питала і нічого не відповідала. Її великі блакитні очі блиснули; вона швидко обтягла спідницю і побігла до березняка, де паслась кобила. Не слухаючи Авромішиних криків: „Дочко, що ти хочеш робити?“ — похапцем розплутала кобилу, екочила верхи і босими п'ятками мазнула буланку по череву. Без вуздечки, а самим лише пучком у руді Поля погнала кобилу на шлях. Лоша бігло слідом. Поля пучком ляскала булану по крупі другою рукою держалася за гриву. Кобила йшла на повну рись, переходячи кілька разів на галоп; Поля все штов

Червоногвардійський молодечий загін тов. Голікова в м. Одесі (1918 р.)

к
Б
с
А
ш
в
в
п
д
Г
г
Л
в
н
н
к
й
і
к

М
н
г

в
л
Н
та
в
во
ст
В
А

за
в
М
бе

А
не

др

шт
пі
уз
сп
се
би
ва

4. М

хала босими ногами булану в черево. Біляве волосся розсипалось, обличчя спаленіло. — Ну, булана, ще трошки. Ану, до жени панську коняку! — Вони швидко будуть у лісі, а якщо вже в'дуть у ліс, тоді не доженеш. Поля відпустила гриву, вона згадала: заклала по два пальці з кожної руки в рот і двікний посвист розсипався по полю. Посвист перетнув карому дорогу, другий посвист повернув Лейбову голову. Лейбо побачив Полю і перше, що йому вподобалось, це те, як Поля їде галопом на буланій, як міцно вона сидить, не наче в сідлі. Булана кобила порівнялася з карим. Карий заіржав. Лейбо заспокоїв його батоном, схопив кобилу за гриву і одвів убік. Авром перекутив кашкета.

— Що таке? Що трапилось?

Поліни очі зустрілися з Мінініми. Міня почала крутити довгий рядок намиста лівою рукою, а правою пригладжувала чорне волосся:

— Ти ще й тепер не погано їздиш верхи.

— Не погано, — Поля стьобнула буланку і перейшла по другий бік возу. — Нема часу тепер розмовляти... У тебе там брис, не хочу тебе затримувати... — в Поліних очах палали два ворожих вогниці; вони палали проти сонця, що стояло над возом на полудневому небі. Вона повернула паленіюче обличчя до Аврома.

— Куди ти вирядився? Що на тебе за свято напало? Треба викосити траву в березняку, а він піднявся і полетів... Муфти та Майданери там обійдуться без тебе.

— Хай це тебе не обходить, — моргнув Авром оком до Полі, але Поля цього не зрозуміла і насупилась:

— Ні, ти не поїдеш.

— Дочко, не встрявай. Ар'є наш друг...

— Невеликі друзі, — Поля з люттю штурхнула кобилу босими п'ятками під черево і поїхала вибалком до узлісся, де Тадеуш косив луг. Лейбо сп'янілими очима провів Полю. Він сердито глянув, як Авром сів на драбину. Міня сиділа з насупленими бровами і крутила в пальцях низку намиста.

Лейбо потяг грубі полотняні віжки в'їхав у ліс.

VI.

Франек Зігерт похажав серед ланів, оглядав пшеницю „українку“, „земку“ і шматок пшеничного поля, який він недавно засіяв. Лише цього року Франек спробував новий сорт пшениці на своєму полі — „білотурку“. Ячмінь уже спіє. Франек вирвав ячмінний колосок, виїняв зернятко і спробував його на зуб, — ще м'якеньке. Днів із вісім постоїть до жнив... Жито вже цвіте. Житні лани куряться пилом.

Франек спустився до узлісся, до луку, де косить Тадеуш. Там він побачив когось верхи на коні. Сонце саме проходило повзліс і заважало Франекові розгледіти вершника, бо золоті віхті проміння сипалися крізь дубові крочі.

Франек перев'язав зелену оперіжку, зсунув на потилицю солом'яного бриля з широкими крисами, набив люльку, викресав огню і його широка темно-коричнева борода почала випускати попелясто-голубі кучері диму. Підійшовши ближче, Франек впізнав вершника. Він скривився і мідніше затягся димом.

М-м-м, що їй тут треба? Він гаразд пам'ятає сход, на якому оця вершниця крутила підстриженою голівкою:

— Куркулям сепаратори вигідні... Франекові Зігерту...

Підійшовши ближче, він ляснув булану по крупу і подав Полі волохату руку з усмішкою:

— Дай боже!

— Працюватимеш, то й дасть, — з такою самою усмішкою відповіла Поля.

— Воно так, — знов усміхнувся Франек, — ти в нас гість... Тадеуше, — повернувся Франек, — кинь на хвилину косу і принеси сюди глечик березового соку, ми всі нап'ємось. Чудовий березовий сік у нас цього року, справжнє вино.

— Спасибі, — усміхалася Поля, дивлячись на Франека, — не варто. Тільки що пила з того джерельця, що в вас під тим дубом.

— На здоров'я... Правда ж, непогана вода у мене в лісі.

— Холодна вода...

— Мабуть їдеш до Ар'є на обрізання?

— Ні, я собі їду мимо.

Франеку не вистачило слів і він спитав:

— Ви ще траву не косите? — потім чомусь почав оглядати лоша, далі подав Полі руку: — Бувайте здорові, приходьте частіше в гості... Ти колись була добра дівчина, коли служила в Ар'є, співала добре.

— Я й тепер співаю.

— Не до вподоби мені, як ти тепер співаєш... — він махнув рукою і поплентався лугом у другий бік лісу, де косили його сіно.

Коли Франек ще раз обернувся, Полі вже не було. Тадеуш далі косив луг.

Ар'є ходив збентежений. Міня розповіла йому, як Поля хотіла зняти Аврома з воза. Плямуватий лоб в Ар'є спітнів. Це була ознака того, що він дуже хвилювався. Він одвів Сруела Майданера в куток:

— Ти розумієш, — узяв його Ар'є за лацкан капоти, і верхня потріскана губа йому тремтіла, — така паршива дівка, вона хотіла його зняти з воза... У мене вигодувалася... Такі голиші, вогонь їм у кістки!..

— Та ну вже годі, — перебив його Майданер, — чи ти бачив, плював ти на них, на обох. Після брису одішлеш його до дому, тільки треба це зробити як слід. Не можна тепер заводитись із цими голишами... — Сруел Майданер замислився і дужче затягся цигаркою. — Знаєш що, Ар'є, — узяв він хазяїна за руку і посадив його на край ліжка, — вислухай мене. Цього голиша можна використати в кооперації... Раніше, коли він не хотів бути з нами в згоді, то нам було на нього наплювать, а тепер...

— Як же це зробити? — Ар'є наставив очі на Сруела. — Ти хіба не знаєш цього голиша? А ця паршива білява дівка теж дома...

— То нічого, — перебив його Сруел, — залиш мене, іди випий з різником.

— Будьмо здорові, євреї! — підвівся різник і блимнув курячими очима. — Будьмо здорові! Хай бог дасть визво-

лення і радість євреям. На здоров'я тобі, батьку, хай воно в тебе росте євреєм, на здоров'я породіллі, — гукну різник через стінку, де лежала порідля, — хай воно тобі легко росте!

— На здоров'я, Ар'є, — узяв Сруел Ар'є за руку, — дай боже, щоб совітська влада мала довге життя, бо справді ця влада зовсім не погана, євреї в неї могли б жити... Хоч за свою голову не боїшся. Хай лише всевишній допоможе, щоб ми швидше позбавились фінвідділу.

— Ми, здається, з ними не поладимо, — перекинув Алтер найманий ський келишок горілки і поклав у рот шматок пирога. — Дай боже, щоб це збрехав... Що рік, то буде гірше. У великих містах уже зачинають гарбарні.

— Ай-ну, — махнув Сруел Майданер руками, — не робить реб Алтер тарарам ми їм потрібні більше, ніж вони нам.

— Ні-нічого, га-га-арний ви-галаб-був у-у н-них, пе-перш, ніж нам да-а-а не-неп, — схопився Мойше Муфта з червоним обличчям. — М-ми їх на ноги по-поста-вили.

— А якже? — широко розчісував бороду Ар'є. — Що це, дурниця хіба? Отак уже й відберуть у євреїв торгівлю.

— Хто від-бе-бере, х-хто? — махаючи руками Мойше й пускав слину. — Чу-чув, що ма-манополію на торгівлю за-забирає Ан-тан-танта.

— Я теж чув, що Антанта бере себе торгівлю, — налив собі з усмішкою чарочку Авром Ставкер.

— О-ось, а що! — скочив Мойше Муфта зраділий. — Що я, х-хло-хлопчик, ви-гадувати. А в-ви, Авроме, — Мойше підійшов до Аврома і перекинувся через його плече, — в-ви те-теж чу-чули про це в Харцизівці на ярмарку?

— Звідки б я туди взявся на ярмарку? — повернувся до нього Авром. — Хіба я торгую „падлом“, як ви?

— Я-яке па-падло? — відійшов Мойше й сів проти Аврома. — Як-кісь ви натяг-ро-робите.

— Та, не все рівно хіба, — почав Авром м'яти в пальцях шматочок піріжка, і схилив набік голову, — чим ви торгуєте. То ви краще за мене знаєте. І я не вам повинен розказувати... Але

моя Поля каже, що не вся торгівля перейде до Антанти...

— А до кого ж? — схопився Ар'є.

— Вся торгівля, каже вона, — Авром перекинув чарочку в рот і сміхотливо зітхнув, — вся торгівля перейде, каже Поля, до кооперації. Торгівля, каже вона, відійде до держави.

— Ваш-ша По-о-оля, — скривився Ар'є, — на вашій Полі... на вашій Полі з Тадеушем держиться вся влада... Ваша Поля думає, що вона в Ставках зробить кооперацію... А хто ж мені заплатить те, що належить мені з мужиків?

— Хто заплатить, не знаю, — Авром знизав плечима і розвів руки, — а що в Ставках буде кооперація і молока і краму, про це вже не клопочіться, реб Ар'є. Про це вже Тадеуш подбає, та й комнезам з сільрадою, і моя Поля теж... Є багато клопітників, дбайлівців, не турбуйтеся, реб Ар'є.

— Їкому подбати, — наступив Сруел Майданер на ногу Ар'є. — Поля розумна дівчина, вона розуміє справу, в батька вдалась. Яблучко недалеко від яблунки падає... — Сруел Майданер моргнув до Ар'є, щоб той мовчав і дав йому говорити. — І Тадеуш не дурний хлоп...

— До дурнів їм досить далеко, — перебив його Авром Ставкер і підвівся зза столу. — Вони теж дуже добре розуміють... Торгівля таки буде передана Антанти, — Авром Ставкер перекутив кашкета на другий бік і зморщив обросле обличчя в усмішці, — але кооперація буде у Ставках...

— Це вже ми побачимо, — затремтіла в Ар'є нижня потріскана губа, неначе в старого коня, — але чого ви танцюєте, Авроме? Ви хочете побачити, як проллється єврейська кров?

— Ай-ну, реб Ар'є, — уже з люттю глянув на нього Авром, — єврейська кров... А моя кров не єврейська?

— Що ж я вам такого зробив, — підвівся Ар'є і теж вийшов зза столу, — навпаки...

— Навпаки, — підійшов до вікна Авром Ставкер і поставив ногу на лавку, — можу вам подати цілий список. Пам'ятаєте, реб Ар'є...

— Що це таке, — підвівся Сруел Майданер, — чи так, то й так, він має мацію...

— Реб Авром, — повернувся до нього різник, — фе, не затуманюйте євреїв радість.

— Ні, — Авром зняв ногу з лави, — якщо він хоче, щоб я розповів про те, що він мені і ще таким євреям, як я, зробив, то я йому розкажу маленьку казочку. Ні, не, перебивайте Та пустіть! Ось тут сидить Довід Горошків. Цьому вже років п'ятнадцять. Довід ще тоді жив у Ставках, він це напевне пам'ятає.

Довід Горошків махнув рукою:

— Пригадав напевне падло, знаю, чу...

— От, от-от, — вийшов Авром посеред хати, — пам'ятаєте, реб Довід, тоді в мене, не тепер кажучи, здохла конячка. А тут осінь, треба орати. Поля, не тепер згадуючи, була хвора, на шарлатину хворіла. Тепер я Ротшільд. А тоді я був злидар, що я кажу злидар, — жебрак. Хлібом ми не наїдалися. Ар'є тоді ще гендлював разом з батьком. Я в них горював, як віслюк. Ганяв волів по ярмарках. Не забуду ніколи ту осінь, навіть тоді, коли мені покладуть черепки на очі... Попопрацював я, не досипав, у сльоту, в заверюху. Ну, як іздохла моя конячка, пішов я до Ар'є. Я, боронь боже, не просив. Мені належали гроші кров'ю, еге-ж, кров'ю загорьовані. Пам'ятаю, як Ар'є мене зустрів: „В мене є для вас добра конячка. Трохи худа, мала, зате — вогонь.“ Глянув я на конячку — ледве на ногах стоїть, без зубів. „Реб Ар'є — плачу я перед ним, що ви мені даєте, це ж падло, його ж навіть у плуга не можна впрягти“. — „Ви мабуть у вашого батька звикли оратикарними кіньми?“ — „Не добрими, правда, але, реб Ар'є, цим же ж не можна орати“. — Тоді він розсміявся. — „Де це писано, що кінь має тягти плуга? А самі ви малі чи що?“ Я стояв і схилював кров'ю, — кров'ю, реб Ар'є, а ви тоді сміялись. Слухайте ж кінець!

— Досить, — гукнув Ар'є, — нахабство яке, прийти до чужих зіпсувати свято.

— Я не винний, реб Ар'є, — розсмі-

явся Авром і повагом погладив свою велику бороду, — адже ви мене запросили, бо вам не вистачало до міньйона, а на святах добре пригадати про лихо...

— Я не хочу слухати, — крикнув Ар'є, — ви тут мені голодрабських штук не витворяйте...

Авром Стакер ще раз підійшов до вікна. День уже спустився з пагорка, що лежить проти вікна. „Ну, досить, — сказав до себе Авром, — я вже своє одбув“... Авром усміхнувся в бороду, він згадав, як Поля хотіла його зняти з воза. „Дитина вона, дитиною й залишиться... Нащо мені здався Ар'їв брис? Мені байдуже, якщо дитина, коли вона в батька вдасться, і не виросте навіть“...

Ар'є почав ходити по хаті. Сруел Майданер з Велвом Бейлісом підійшли до нього і почали його лаяти, але Ар'є не хотів їх і слухати.

— Такий голиш, усе життя їв мій хліб, бодай мені так дитина виросла...

— Амінь! — підтримав Авром.

— Ар'є, пожалій мене, — просила Фрада з ліжка, — Ар'є, що ти там заводишся... З хама не буде пана...

— Реб Довід, — звернувся Авром Стакер до Довіда Горошкова — а ви що ж, забули про виростки? Мало крові він з вас висмоктав. Я це добре пам'ятаю...

Довід потер гулю і моргнув очима до Аврома, — мовляв, пам'ятаю. А що не пам'ятаю, хіба?

... Історія з виростками була така:

Довід жив тоді в Стаках. Жив з того, що ходив по селах з лантушком і скуповував — там шкурку, там жмуток щетини, там жмуток воску. Грошей на торгівлю Довід не мав. Щотижня позичав у Ар'є трояка, а Ар'є в нього забирав крам... Довід при цьому мав 5 золотих на тиждень. Довід розумів, що Ар'є платить йому 5 золотих на тиждень за те, що він ходить по селах і скуповує для нього. Але що міг робити Довід? Одного разу він ублагав Ар'є, щоб виростки (шкурки з лошат), що їх він, Довід, скуповував за тиждень, Ар'є не забирав, щоб вони лишалися в Довіда.

— Реб Ар'є, — говорив Довід, — ви хай я знатиму, завіщо гину, валяюся по чужих лежанках і не бачу ні жінки ні хатинки.

— Та годі вже, — розчесав Ар'є іржаву бороду, — це будуть ваші виростки... Але щоб ви їх склали у мене Ні, інакше я не хочу.

Довід складав шкурку до шкурки Ар'їв склеп. Щотижня він їх перекладав, перелічував, трусився над ними. Робив розрахунки. „Коли він складе сотню шкурок, заробить на них 50 карбованців... Тоді він уже зможе на Ар'є наплювати“... Ар'є теж лічив виростки і коли налічив сотню, — Довід саме тоді був на селі, — взяв і продав.

У п'ятницю вдень Довід вернувся привіз трохи краму, побіг докласти до своїх виростків ще кілька шкурок... і знайшов їх. Вся кров кинулась йому в обличчя, ноги підломилися. З розведеними руками він убіг до Ар'є в хату.

Ар'є сидів за столом, без піджака в самому жилеті, пив чай з варення і заїдав коржиком.

— Реб Ар'є, — упав Довід на лавку, — мої виростки...

— Зажди, ось я вип'ю чай, тоді ми порахуємось, скільки тобі припадає...

— Реб Ар'є, — тремтів голос Довіда, — мої виростки...

— Наші виростки, — Ар'є одломив шматок коржика і звелів наймичці налити йому ще склянку чаю, — наші виростки... Я їх продав.

— Продали! — вигукнув Довід своїм голосом і рвонув на собі піджака. Від хвилювання в нього розкрилася гуля і по обличчю полилася сукровиця... — Продали! — якось по чудному врескнув він, застогнав і впав на землю.

Очуняв Довід уже вдома. Він лежав на своєму ліжку з перев'язаною головою, із гулі текло так, що раз-по-раз доводилось міняти ганчірку. Коло його ліжка стояла дружина, а на стільці сидів Велв Бейліс. Перші слова Довіда, коли він розкрив очі, були:

— Мої виростки...

— Реб Довід, — Велв присунувся ближче до ліжка і почав поправляти йому ганчірки на лобі. — Реб Довід, заспокойтеся. Чому ви хвилюєтесь?

— Гвалт, а якже! — схопився Довід. — Адже він мене...

— Тихше, тихше, — розлютився Велвл — ось зроби євреєві ласку. Чому ти кричиш, чому? Ви купили ці виростики за свої гроші? Ар'є ж, сердега, правий, за його кров купили... Але нічого. Раз ви вже так уперлися і кричите на гвалт, то Ар'є звелів вам сказати, що ви одержите дві десятки... Ось вони... — І Велвл Бейліс, кинувши на ліжко два червоненьких папірці, вийшов з хати...

Ну, кінець хай буде! — схопився Велвл Бейліс і стукнув по столу. Його грубий голос охрип від двох чарок горілки, які він в себе ще зранку влив. — Ар'є, не хвилюйся, — ревів він, — в тебе ще не забирають машин. Я нічого не знаю, я завезу на ярмарок валку коней так само, як колись. Що мене обходить, хто там буде правити владою? Коні не повиздихали? Хлопи купують? Більше нічого мені не треба, та й годі...

— Дочко, заспівай краще, — сказала дружина Алтера з Найманівки, — люди хотять перемудрувати світ. Як бог дасть, так воно й буде.

— Співай, дочко, співай, — підійшов Ар'є до Міні і погладив її по голові. — Співай, кажу тобі!

— Щось їй не по собі, — вступилася за Мінію Бейлі, Ар'єва мати, висока чорна жінка. — Чого ви причепилися. Хай мені буде за її голову!

— Ну, нехай, — крутився Велвл, — співай, процентнику мій, дідусь буде тобі помагати.

Міня розсміялася з дідового жарту. Вона стала коло вікна, щільніше загорнулася в турецьку шалю, склала руки на грудях, виставила вперед ніжку і почала тоненьким голоском, що переходить у вереск:

По-целуй это есть наслаждение.
Ско-олько-о в не-ом крови -и, волнение
Нам с тобой, доро-ога-ая.
Море люб-ви-и уважен-ни-е

— Добрячий голосочок у неї, — прищокнула губами Алтерова дружина, — хай бог дасть їй такого жениха!

— Нині одружитися... — шморгнув

горбатим носом Довід Горошків і полою витер спітнілу гулю. — Коло мене живе Берел-корчмар. Ну, в нього ж і дівчина, гарний крам! Ну, так вона нинішньої весни зніюхалась з якимсь приїжджим, він камуніст, і полюбилися. Він пропадав у неї цілі дні й цілі ночі. Батько із шкури вилазив. Гвалт, кричить, одружиться! Ну, насилу дожив, поки вони записались... Що ж ви думаете? Прожили два місяці тихо й мирно, а там одної ночі камуніста не стало. Він покинув її, ще й з черевцем... Вона бігала кудись там до камуністів, так вони кажуть, що в такі речі вони не втручаються...

— Не той тепер світ настав, — додав Алтер.

— Хіба? — взяла руки в боки Алтерова дружина. — Моє лихо та на його голову!

Всі розговорилися, а тим часом день уже покидав хутір. На одному шматку житнього поля текли річки золота. Другий шматок купався в червоному вині. Один бік лісу палав, другий бік уже вмочав свої віти в тихому хутірському вечорі.

Авром Ставкер, що стояв коло вікна, ще раз подивився на двір. Він бачив, як Ар'є почав готуватись до обряду.

— Час уже йти, — голосно сказав Авром, узяв ціпка й подався до дверей, — я вже своє зробив...

— Куди? — перебіг йому дорогу Ар'є.

— Додому.

— Адже мені не вистачатиме до мін'йону! — Ар'є повернувся до інших з вилупленими очима, неначе казав: „Такого я від голодранця не сподівався“... Але Авром відчинив двері й вийшов на двір. На дворі він усміхнувся і пішов полем у село.

— Бенці, — ревонув Ар'є — кидай коня у воза й паняй до Авром-Бера, коваля з Майданів, — і Ар'є спитав у Сруеля Майданера:

— А твій голиш приїде?

— Скажеш йому, що він мені тут потрібний, тоді він поїде. Скажеш йому на доказ, що він учора ввечері хотів у мене позичити гроші.

— Може Лейбко поїде? — Бенці тим

часом не підводився з місця. — Хворий він хіба!

— Хай він згорить, — розсердився Ар'є, — вогонь йому в кістки!.. Сидить там на дворі з бандитом, — він мав на думці Тадеуша, — голодраби такі! Вони гадають, що ось воно вже... Го-го, ще похворіють!.. Там, де бігла річка, там вона й далі бігтиме... А той голодраб, — не можна було вгамувати Ар'є, — він навмисне завів сварку і відтягнув обряд до вечора й залишив мене без мін'йона. Але він ще мене пам'ятатиме!

Бенці привіз Авром-Бера. Коли Авром-Бер, коваль, переступив поріг, він раптом став:

— Чому ж мені не сказали, я б одгнувся... А то отак покинув шину і поїхав... — Авром-Бер лівим боком фартука розмазав вугляний пил по обличчю.

Авром-Бер, коваль, високий єврей, в нього така спина, що лантух борошна лягає впоперек. До столу його не запрошували, посадили на табурет коло вікна. Він сидів і не знав, куди діти свої важкі руки...

Після обряду Велвл Бейліс підніс йому чарку горілки. Авром-Бер образився.

— Хіба я п'яниця? Хіба я приїхав заради горілки? Хіба я не єврей, чи що? — Але Велвл Бейліс поставив чарку і вийшов зустріти Франека Зігерта з Янком-мельником.

Авром-Бер хотів піти собі, але не знав як вийти. Він так образився, що мало не заплакав як дитина.

„Що це таке? — думав собі Авром-Бер. — Привезли людину тай забули... Обдурили, що Сруел кличе...“ Із досади він влив у себе чарку горілки.

Горілка почала вигравати в ньому, він відчув себе дужчим. Піднявся і почав ходити по хаті. Почекав, поки Ар'є всадить Франека з Янком, вип'є з ними, тоді підійшов до Ар'є і сказав:

— Одвезіть мене, я покинув там кузню...

Ар'є удав, що не чує. Авром-Бер відійшов: він ще почекає трошки. Авром-Бер не хотів навіть і думати про те, щоб іти пішки додому 8 верстов. Увійшов Лейбко і моргнув до Авром-

Бера. Авром-Бер вийшов разом Лейбком.

— Авром-Бер, — тихенько сказав йому на дворі Лейбко, — ви чекаєте, по Ар'є вас одвезе? Ну, то ходіть у кузню спати.

— А що, хіба він мене не одвезе? — розсердився Авром-Бер і горілка згала в ньому ще дужче.

— Якщо ви будете стояти й мовчати, то вам доведеться іти пішки вночі.

— Дитина ти, — розсміявся Авром-Бер, — мені зараз запряжуть коня! і він пішов у хату.

Лейбко підійшов до Тадеуша сміючись:

— Тадеуше, Авром-Бер йому зараз грає такої, як Авром Стакер.

Але Авром-Бер одразу вийшов з хати.

— Плював я на нього! — сказав він до Лейбко, підійшов до воза, взяв уздечку і запитав: — Карий пасеться лісі?

— Так!

— Ну, то я їду до дому.

Лейбко засміявся.

Ар'є давно вже танцював на столі. Велвл і Бейлі танцювали „фрейлах“. Різник, Сруел Майданер стояли осторонь і ляскали в долоні. Жінки верещали на всі лади... Довід навіть підсвистував горбатим носом і з гулі текла потюки поту.

Різник і Сруел Майданер пішли танцювати „німецької“. Задирали коти, гладили бороди, кивали пальцями. Ар'є Юзефінер гопцював по розбитих склянках і кричав:

— Гуляйте дужче, гуляйте! Ар'є буде! Ар'є!.. Там, де річка бігла, там вона далі бігтиме.. Мого я нікому не віддам, нехай хоч тяжка смерть, аби тільки добре життя!..

Він скочив зі столу, обличчя йому наллялось кров'ю, наллялось сп'янілістю. Іржава борода зім'ялася і покровилась у бік. Він ухопив тарілку і бачив, як вона об землю:

— Танцюйте! — він підбіг до Франека Зігерта, узяв його за плече:

— Пане Франеку, Ар'є ще так скоро сепараторів не віддасть... Скоріше мені звідси винесуть...

Франек Зігерт і Янко-мельник п'яні вийшли від Ар'є. Вони вийшли у двір, зустріли там Михайла Тодоскова. Він обіцяв Ар'є приїхати на його свято і приїхав. Приїхав він трилітнім жеребцем, на якого давно вже зазіхав Франек.

— Давайте, пане Михайле, мінятися жеребцями,—подав йому руку Франек, п'яно хитаючись на ногах,—це ж у мене мати, а не кінь... Але Франек хоче двох карих жеребців... двох карих, розумієте? У пана Зелінського теж були два карих жеребці.

Але Ар'є сказали, що приїхав Михайло, він розпарений вибіг на двір, ухопив Михайла за руку:

— Ходімте, тепер не час гендювати... Тепер нехай усе горить вогнем. В Ареля народився син... Це один помічник...

І вони увійшли в хату.

Золото в повітрі погасало. Сонце висіло на волоску, ось ще кілька хвилин і воно впаде на маківку дуба і розіб'ється сонце на дріб-дріб'язки... Від Юлекової хати ішли селяни й селянки з порожніми відрами і з порожніми макітрами. Вони вже віддали Ар'є вечірнє молоко, ішли й зупинялись під Ар'євим вікном. Лейбко з Тадеушем сиділи на призьбі під вікном, Тадеуш був налятий злістю, паличкою дряпав землю і мовчав. У Лейбка волосся спадало на очі. Він стежив, як селянки заглядали у вікна.

— Дивись, як вони танцюють,—сказала одна другій,—дивись, дивись! Арель цілується з Михайлом... А їй-бо!..

— А чому б їм і не цілуватись?—сказав Лейбко.—Хіба він до цього доплатить?

— Нашу кров пропивають!—сказав Гарасим, перекинув порожнє відро і вдарив кулаком по денцю.—Зі мною він не буде цілуватись...—і Гарасим ще раз ударив кулаком по порожньому відру.

— Не треба вам з ним цілуватись,—устав Тадеуш,—якби ви щодня не спорожнювали ваші дійниці у нього, тоді б не доводилось вам дивитись, як він пропиває вашу кров.

А в хаті пили й танцювали. На дворі

стояли з порожніми відрами і повними серцями...

Другого дня листоноша Петро Сліпий приніс Ар'є папірець. Ар'є взяв папірець, вийняв з верхньої кишенки жилету сині окуляри в золотій оправі і осідлав ними плескатий ніс. Фрадл не було в хаті, він моргав очима під скельцями окулярів і крутив папірець на всі боки.

— А на лишень, глянь, що це таке?—подав він папірець Фрадл перш ніж вона переступила поріг. Фрадл узяла папірець, підійшла до вікна. Ар'є став коло неї і наставив вухо.

— Це з фінвідділу!—з жахом вигукнула вона і її обличчя з подвійним волом почервоніло.—Вони просять тебе з'явитись п'ятнадцятого...

— Читай мені, що там написано,—розсердився Ар'є.

— Фінвідділ просить вас...—голосно почала Фрадл.

— Годі, „просить вас“, га-а! Вони просять мене—значить, вони просять мене в гості... Вогонь їм у кістки! Тільки у вічі заглядають, дай їм!..—він схвильовано зняв окуляри і ще раз повторив:—Просить вас... А що я їм дам, душу?..—Він сів на лаву поклав ногу на ногу і витяг коробок з цигарками.—Погано, Фрадл,—черкнув він сірничком,—із Ставків перестали носити молоко до мене тридцять чоловіка... Кооперація стала мені кісткою в горлі.

Фрадл перенесла свій важкий тулуб на опухлих ногах до лави і сіла біля чоловіка. Вона склала руки на округлому череві і почала його потішати.

— Ар'є, ну нехай менше кількома пудами молока, не гризи себе...

— Ай, ти ж не розумієш,—подвівся Ар'є,—ти баба. Хіба тут ідеться про кілька пудів молока? Ось про що йдеться,—він знов сів коло неї,—якщо кооперація забере від мене сьогодні один пуд молока, завтра два пуди... Ти розумієш, що це означає?.. Я мушу міцніше загатити греблю, Фрадл, крига пішла. Це чума на мене... хворобу, Фрадл, треба лікувати заздалегідь.

— Що ж ти гадаєш робити?

— Гадати я багато чого гадаю. Якби

мені тільки пощастило хоч половину виконати з того, що я гадаю, то вже був би вогонь їм в кістки...—він підвівся, заклав руки в кишені шевіотових темносиніх штанів з білими шнурками і почав ходити по хаті.—Завтра я поїду до міста. Заразом я буду й у фінвідділі, а коли, дасть бог, приїду, то щось почну робити...

Він вийшов на двір і став на ганок. Коло тополь, що стоять на воротах, Ар'є побачив Тадеуша, Романа—нового голову КНС, Трохима—голову сільради, Полю і Аврома Ставкера.

Недалеко від них лежав на череві Лейбко і паличкою щось писав на землі. Ар'є повернувся, почав очима шукати Франека Зігерта і не знайшов. Він раптом відчув, що крига „таки рушила“... Наставив свої ясноглубі очі на тополі, наморщив плямуватий лоб, ікожен з „них“ здавався йому тепер іншим, якимсь більшим, дужчим. Щось у ньому почало набрякати, він знав, що говорять про кооперацію... Мурашки пробігли йому по ногах... Він не знав, на кому зірвати лють. Тоді він гукнув:

— Лейбку!

— Що таке?—підійшов Лейбко.

— Наноси води!

— Уже наносив!

— Чому ти карому вівса не засипав?

— Я засипав.

Ар'є замовк. Він не знав до чого причепитись. Лейбко глянув на нього маленькими усмішкуватими очима, неначе казав:

— „Очевидно нічим я вам не можу допомогти“...

В хату Ар'є увійшов розлючений. Лейбків останній погляд роздратував його. Але ж покищо він ще з сідла не вилетів. Він ще Ар'є Юзефінер! Він має шість великих сепараторів, окрім маленьких, розкиданих по хуторах. Та якби в нього залишилась тільки одна машина в німецькій колонії, то й тоді він ще мав би з чого жити...

Ар'є підійшов до вікна. Він поставив ногу на лаву і глянув під тополі. Нікого там уже не було. День лежав тільки по одному боці тополь. У лісі було темно, тільки передні дуби, що стоять

на самому узліссі, вилискували у вічірній заграві. Ар'є побачив як Франек Зігерт увійшов у двір, і вийшов йому назустріч. Після випадку з Петром Базилевим їхня дружба ще міцніша в'язалась. Вони не могли нічого робити один без одного, один за одного ладні були відрізати собі пальці...

— Пане Франеку, бачите?—показав йому Ар'є папірець.— Мене кличуть місто!

Франек вихопив з рота люльку побілів. Він хитнувся до Ар'є і схопив його за плече:

— З того приводу?..

— Ні,—розсміявся Ар'є з Франеком вого переляку,— по „ньому“ ви можете поставити воскову свічку... Те, що земля покриває, то вже пропало... Хібащо він сам устане і розкаже...

— Що ж там таке?—зовсім уже спокійно спитав Франек.

— Це з фінвідділу, певно новий податок.

Франек узяв знову люльку в зуб і витяг з кишені папірець.

— Нате, мені тількищо віддали на продподаток... Двісті пудів хліба Арелю,—взяв його Франек за руку і очі їх зустрілися,—чи довго ще в них терпітимемо?

— Як будеш сидіти склавши руки то боюсь, що довго... Розумієте, треба...

У двір увійшли Лейбко і Тадеуш. Ар'є глянув на них. Франек теж глянув на них. Ар'є пішов у хату, а Франек до коней.

Лейбко нарубав трохи дров, переконався, що Срулик грається в садку, і зайшов в хату. Ар'є сидів на почетному місці під великою карткою, а Фрадл стоїть у білому шлюбному платті спершись на його руку, а він, Ар'є, стоїть боком до неї, і вони дивляться один одному в вічі й обидва усміхаються...

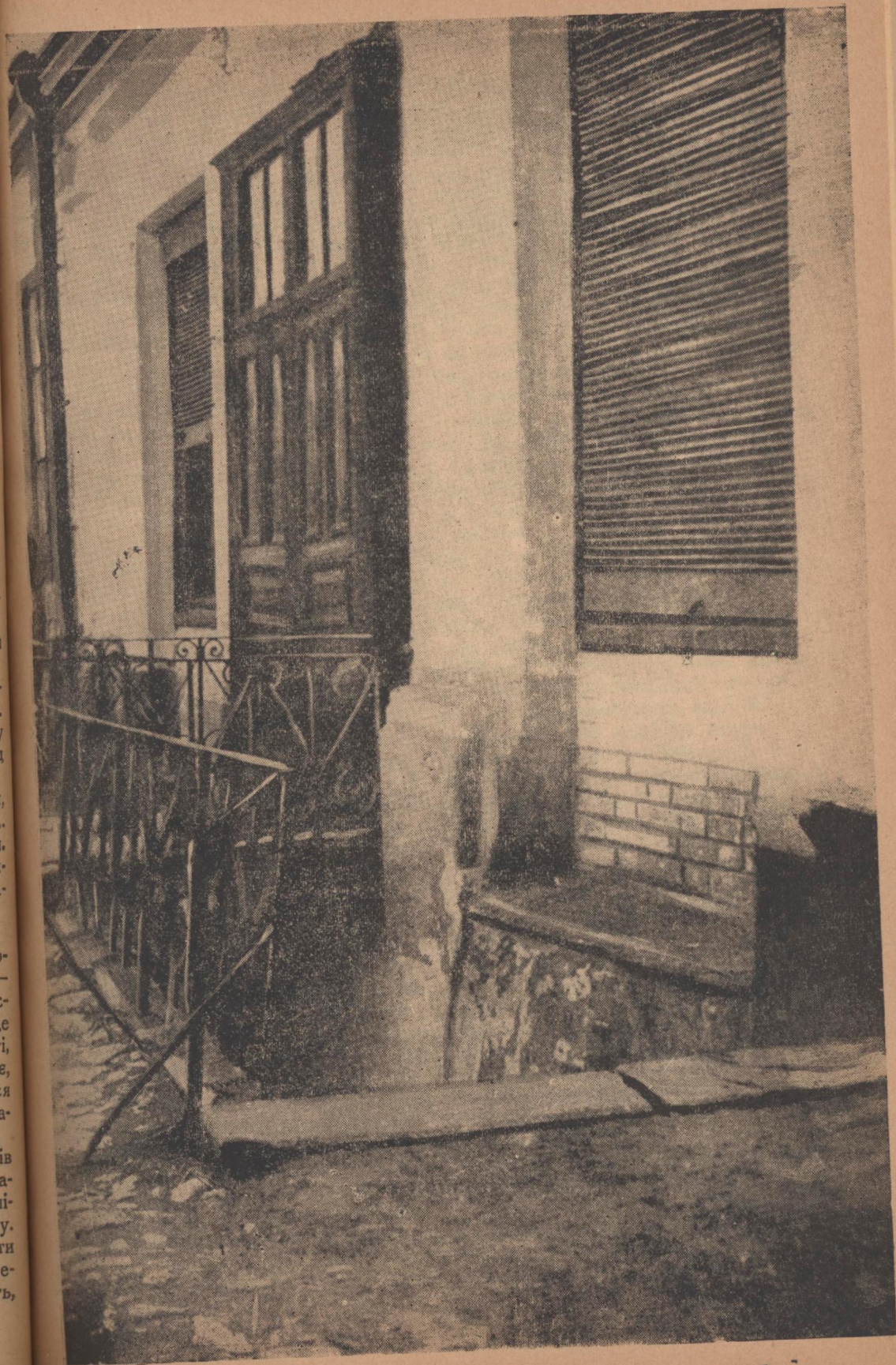
Тепер Ар'є не усміхався. Він сидів над „відомістю“ і рахував, скільки надійшло молока. Незабаром кінець місяця, і йому треба зробити виплату. Він чекав єврея, який має принести йому крам. Цей єврей мав йому принести крам ще кілька днів тому. „Мабуть

се
ен
му
а:
и:
го
ав
у
Я
ив

ко-
те
ля
він
по-
по-
би
—
ба.
уку
від
ки,
а...
уш.
ля-
ра-

ко-
у,—
ес-
де
тті,
р'є,
сья
іха-

дів
на-
мі-
ату.
ести
ине-
уть,

упі
Ар
як
лаі

ви
до
мо

ів
від
по

си
за

за
до
ж
бі
як
ні

нь
не
пр
щ
ни
ро
ка
на
бі

го
це
Во
не

ш
ге
га
я
зе
га
ш
га
П

т
ч
б
н
Р

упіймали його на кордоні", подумав Ар'є і підвів очі з відомості в той час, як Лейбко ввійшов у хату. Він розсідлав плескатий ніс і покликав Лейбко.

— Сідай! Фрадл, він уже обідав?

— А то що ж, не обідав?— Фрадл вийшла, засунула сизувато-чорне волосся під тернову хустку і з усмішкою моргнула до Ар'є: „Можеш почати“.

— Фрадл,— сказав Ар'є,— ану, вийми із скрині отой синій шматок сукна і відріз ситцю, нехай він скаже, чи йому подобається...

Фрадл вийняла сукно і смугнастий ситець, поклала на стіл і сама взялася за стілець, на якому сидів Лейбко.

— Ідеться до свята,— почав Ар'є,— завтра я їду до міста, то я б узав тебе додому... Але ми згадали, що в тебе ж нема одягу... У хуторі можна й так бігати, будь у чому, а між люди... Та як же і взяти тебе до батька без гарнітури... Подобається тобі це сукно?

Ар'є присунув до Лейбко відріз синього сукна, і це синє сукно було таки не поганим шматком сукна. Воно могло привабити такого хлопця, як Лейбко, що в житті своєму не мав пари порядних штанів. Його маленькі очиці широко розкрилися і перебігали з одного шматка матерії на другий. Синя барва сукна вилискувала. Ситець з синіми та білими смужками мінився йому в очах.

— Лейбку,— Фрадл відійшла від нього і моргнула до Ар'є,— якому кравцеві ти хотів би замовити пошиття — Волфу чи Ханану? Вони обое шикють непогано.

— Може хочеш, то можна тобі пошити пару штанів галіфе,— і Ар'є моргнув до Фрадл, щоб вона вийшла на ганок і затримала Сруела Майданера, який мав уже зайти в хату.— Я вже знаю твій смак, знаю, що ти любиш галіфе, нехай буде галіфе. Хоч рівні штани з манжетами, та ще коли на них гарна зморшка, були б далеко кращі... Пару чобіт однаково треба тобі зробити, то я вже тобі зроблю пару добрих чобіт, в мене лежить для тебе пара бельгійських халявок, таких, що тепер не дістанеш... Скажи мені тільки одну річ.

У хаті не було нікого. Крізь завіша-

не віконце руда смужка сонця наполовину прорізала синє сукно. Шматок ситцю з синіми смужками щоразу мінився в Лейбкових очах на інший колір. Ар'є стояв, нахилившись над Лейбком, і його борода раз-по-раз торкала і лоскотала Лейбкові щоки. З рота відгонило смородом нечищених зубів і перегорілого тютюну... Лейбкові було важко дихати, він хотів підвестись, але рука Ар'є лежала на його правому плечі.

— Ти сам бачиш,— хукав йому Ар'є в обличчя. Лейбкові стало ще важче. Він якось підвівся і став проти Ар'є.— Ти в мене, як рідна дитина, нехай мені за правду так бог допоможе,— посадив його Ар'є знов на стілець і далі хукав в обличчя.— Ти ходиш з Тадеушем, з Романом, з Полею... Ось раніш ти, певне, чув, що вони говорили під тополями, коли ти лежав коло них: вони говорили про кооперацію?

— Може вони говорили й про кооперацію,— Лейбко ще раз підвівся, але Ар'є знов посадив його, підсунув стілець і теж сів навпроти. Він сів так, що Лейбкові коліна опинились між його колінами. На обличчі Ар'є лежала крива посмішка, він стежив за Лейбковими рухами, але не помічав ніякої зміни. Лейбко сидів, трохи схиливши голову, волосся його впало на лоб, він дивився на широкі блискучі носи нових чобіт Ар'є... Скося він поглядав на сукно, на ситець, на спітніле обличчя Ар'є, на потріскану нижню губу, що тремтіла, як у змороженого коня. А в куточках рота була білувато-руда піна... На плискатому м'ясистому носі повзла муха, і Ар'є чудно моргав очима... Лейбко сміх узав і, щоб не дивитись більше на обличчя Ар'є, він ще нижче опустив голову і почав лічити стьожки на черевиках... Але це не допомагало, Лейбко вже бачив обличчя Ар'є на блискучих носках черевиків... Ар'є зганяє муху, а вона сідає знов... Лейбко не витримав. Хоч він душив у собі сміх, але сміх був великий, всередині йому було тісно і він зі свистом вирвався з горла...

— Ар'є, Ар'є, що ти робиш?— убігли Сруел Майданер і Фрадл, коли почули крик і плач.

— Заберіть його, бо я його вб'ю! — кричав Ар'є. — Я й не знав, кого я тримаю у себе в хаті!..

Сруел Майданер виштовхав Лейбка на двір.

— Що тут було? — причепилась Фрадл до Ар'є. — Ти щось хотів із ним зробити?..

— Розумієш, такий злодюга, — відсапувався Ар'є, — я даю йому пару сукняних штанів, сорочку, обіцяю йому пару чобіт, — він сидить і мовчить. Питаюсь у нього, про що „вони“ говорили. А він регочеться мені в обличчя... Нічого, каже, не знаю, — і регоче. Я ніби теж сміюсь... Тоді я не дам тобі гарнітура, кажу. „Гарнітур мені належить — перестав він сміятись, — я його заробив, я вже вам навіть хотів сказати про це... Я хочу, щоб ви зробили зі мною договір... Ви мене, каже, не обдурите“...

— Ар'є, — перебив його Сруел Майданер, — якщо він так уже розмовляв, то попроси у нього прощення, піддерж його ще кілька місяців і одішли... чуєш, що я тобі кажу.

— Ар'є, — встряла Фрадл, — серце мені віщує, що він нас нещасними зробить.

VIII

Кооперативний сепаратор поставили в Аврома Ставкера і щоранку, коли в хаті починали прорізуватись білі пасма світла на чорній старій шафі, Авром з Полею уже були на ногах. Поля складала машину, витирала „тарілочки“, добре закручувала барабан і готувала новий молокомір.

Щодень прибував новий молоконоша. Щоранку на роздоріжжі збирались чимало селян з дітьми. Одна дорога веде до Авромової хати, а друга дорога — до хати Ар'є. Роман, голова кооперативу щоранку був на роздоріжжі. Він затримував неможливого селянина і вмовляв його:

— Спробуй лишень з кооперацією, до Ар'є ти вже стільки років носиш... Не сподобається, покинеш. Ар'є тебе завжди прийме... — і коли йому щастило завернути селянина до Аврома, тоді в Романа сяло обличчя.

— Хоч він і розумний, той Ар'є, — казав Роман до селян, — але ми йнакше покажемо, що ми вміємо... Цими днями ми відкриємо крамницю. Там буде як у Тадеуш казав мені передати вам і оце, ми вчора з ним розмовляли... ро

Поля міряла молоко і прислухалась, як її батько розмовляє з селянкою. Вона з усмішкою дивилась на нього. Часто вона перебивала його сміхом.

— Що він вас агітує? Це саме й до вас можете йому сказати...

— Хай говорить, Полю, — сміявся селянин, — старий гострить язика. Я кажи ще раз, Авроме, як ти пішов обрізання?

— Приїздить до мене його дівчина, починав Авром, догоджаючи людю, і просить мене на брис, — тато, кажу, дуже просили... Мені стало дивно. Здається, знає, як я його люблю, знаю, як він мене любить... Авром Ставкер оглядає співбесідників, — цей хлопець, Лейбко, чудовий хлопець, сказав мені і моргнув до мене оком, байстручі очі в нього — у них вистачає одного чоловіка... „Якщо думаю я, то я тобі відпалю штучку. Уже пам'ятатимеш брис...“ — і пішов. Дивлюсь, моя Поля мчить за мною на буланій, під'їхала і хоче мене зняти з воза. Ти каже, не сват з Арелем Сруелем Майданером... Сам нібито я знаю. Вона думає, що вона розуміє за мене. Адже яйця тепер курять, га?

— Не підганяй так машину, Степане, — перебив Роман, — нам треба її перегнати, це не чужа, це наша, власна. Ну, що ж було далі?

— Почав я пригадувати колишні Ар'єві роки, — продовжував Авром, — м'ятаєш, кажу йому...

У дворі стає щораз більше людей. Селяни, селянки, які переганяли в Ар'є молоко, навмисне ідуть через Авромов двір. Приходять з порожніми відрами, втискуються в гурток. Чомусь у Ар'є вони й слова не можуть вимовити. Тихенько приходять, тихенько переганяють молоко, чути тільки як Ар'є кричить, лається. Бере в кожного проби, загрожує. У кого буде хоч крапля молока, ди в молоці, тому він не заплатить...

ельділий місяць... А тут сміються, бала-
й Йосають...

дня Авром закінчив оповідання про те,
де він зазавзят церемонію до вечора і втік...
ам пісь уже стоїть на колоді Архип з по-
рожнім відром (молоко він носить ще
галадо Ар'є) і теж розповідає про випадок,
янаколи він одного разу прийшов до Ян-
нка-мельника змолоти трохи гречки.

ком: — Це було восени, вночі це було,
й дощ ішов уночі. Люди стоять коло
міна і чекають, а Янка нема й нема...
В нього є час.. Вгадайте, що я зробив?
Рє Я взяв жмут соломи, підійшов під вікно
і запалив... Він вибіг у спіднік... Слово
честі!...

ина: Іноді селяни просили Полю, щоб
ові: вона розповіла, про що пишеться в га-
кає: зетках... І Поля розповідала. Майже щод-
Ві: ня був Тадеуш. А Тадеуша селяни
а, а люблять. Він робить все для села. Шко-
авро: ла уже майже готова. Тадеуш обіцяє,
— ал: що будуть учителі. Пришляють у село
пещ: це партійного товариша...

ом: І дуже часто траплялось, коли Юля
их в: приносила молоко, — заводили розмову
та: про Петра Базилевого. Тоді серця на-
чку: брякали, очі наливалися. Всі приставали
пе: до Тадеуша.

інок: — Тадеуше, що ж так воно й засох-
ти: не? Ми ніколи не будемо знати правду
і і: про Петра? Ми не знаємо про справ-
я не: жню його смерть?

ніш: Тьмяні очі Тадеуша блукали тоді по
ре: обличчях. Він закусював нижню губу
і мовчав. Він чекав, поки Юля пере-
епа: пустить молоко і потім ішов з нею в
бе: хутір. Тадеуш уже мав у своїх руках
на: лутку до Петрової смерті. Але покищо
він мовчав.

ре: Це було під час живив.

па: Авром косив у самій сорочці. Ши-
рока борода гойдається в нього слідом
за косою. Кашкет, як завжди, сидить
ду: криво. Махаючи косою, він облизує гу-
р'є: би, шморгає посинілим носом і розпи-
мі: тує в Полі.

р'є: — Ну, чого ж учать у твоїй школі?
Гі: Що ж це за школа така? Це не колиш-
и: ня гімназія?.. Ет! Це не те...

и: Поля в'яже і сміється. Авроміха сер-
о-: диться:

за: — Дай їй спокій, стара шкапо! Чи
ти бачив таке? Уже тисячу разів він

у неї питає: „Чого вчать, як вчать“ —
згодиться для твоєї баби!.. Ти ж навіть
читати не вмієш. Виріс мурлом..

— Тобі може й не пасує, — всміха-
ється Авром у жито, — Що скажеш,
дочко? „Моя баба“. А спитай у неї,
дочко, хто була її баба?

Авроміха доводиться Авромові пле-
мінницею. І коли вони сваряться, „пле-
мінниця“ кричить на „дядю“;

— Дядю, бодай ви були витекли з
маминого черева, перш ніж я вас узнала...

— Племіннице, за такі слова бодай
у вас чверть аршина вашого язичка
відсохло, я ж мабуть, старший за вас
якимсь поведілком...

Полі подобається, як батько і мати
вихваляються. Вона дивиться на обох
і сміється. Їй подобається, як „дядя“
з „племінницею“ сваряться. Але сварка
триває недовго. Авром зиркає на сон-
це і починає підганяти.

— Добо, увечері після роботи ти
зі мною договоришся. Дочко, в'яжи
швидше, поспішай, чогось хмариться,
он там хмариться, з того краю. Ще,
боронь боже, вночі дощ піде. О, доч-
ко, — кричить Авром, — он шкапа за-
лізла в гречку, ану, одна нога там,
друга тут, — отак - о!..

Поля вигнала шкапу з гречки, а са-
ма там і залишилася. Вона лягла коло
березняка, молоді березки у білих со-
рочках затуляють Полю від сонця гу-
стими кучерявими чупринами. Поля за-
мислилась. Тадеуш передав їй розмову
з Лейбком.

Лейбко розповів йому, як Ар'є пла-
тить куркулям по півтора аршина сит-
цю за пуд молока... Треба це викрити
перед селом. Це буде найлегший засіб
позбавити Ар'є молока... Тадеуш пере-
дав їй ще, що Лейбко знає щось важ-
ливе і сьогодні розкаже...

— Дочко, агов, чи ти теж залізла в
шкоду? Ай-ай, ніч надходить, а ти баб-
раєшся там! Треба кінчити! Ну, воро-
чайся отак, не шкодуй снапа!

Тим часом настала ніч. За березня-
ком спливає кров'ю шмат неба. Півліт-
ня ніч з крайцем місяця плентається
з того краю шляху і вкладається на
Авромовій ниві. Окраєць місяця вже
якось переночує на Авромових копицях.

Авром ще тиняється по полю. Поля вимила руки, обмила ноги в ставку і побігла полем до сільради. Авром підперезав штани, закинув косу на плече, ще раз зиркнув на шкапу з лошам і подався до хати. Собака біжить попереду, відстає, потім знов забігає напереду.

На дворі перед дверима Авромиха ставить довгу лавку, застилає її полотняним рушником і подає вечерю. Авром лежить на призьбі, бороною до молодика, держить на нижній губі махорчану цигарку і попихкує нею.

— Може б годі тобі курити? Розлігся, як свиня, і дивиться в небо! Чого ти там не бачив?

Авром мовчить.

— На, мий руки, — уже кричить Авромиха, — візьми хоч єврейське слівце до рота. Хворий ти помолитись?!

Авром лежить бороною до молодика, лежить Авром і пихкає цигаркою:

— А що? Хіба я не хворий? Я вже завтра двічі помолюсь і за сьогодні і за завтра...

— Іди, жери вже, іди! Ой. як же я тебе ненавижу.

— Хіба? — усміхається Авром до молодика. — Вона мене ненавидить. Чого ж ти за мене пішла? Племіннице, де ж наша дочка?

— Щоб я так знала про тебе, та й про неї зараз. Бог послав їй клопіт з кооперацією... Навіщо воно їй здалось? Що я маю проти єврея?... Лиха він нам не робив, адже він її вигодував...

— Це теж твій клопіт? — підводиться Авром з призьби. — Вона вже якраз знає, що робить...

— Вона знає, що робить? — передражнює його Авромиха. — Тягатися з парубками до півночі — це теж не мій клопіт?

— Ти за її років... — усміхається Авром і сідає до миски.

— Тьху, — плює Авромиха, — такі слова від старого єврея. Дітей не посоромився, ой старий... Ідіть спати, діти!

Ціле літо Авром ночує у клуні на конюшині. Після вечері Авром походив по двору. Авромиха й діти вже пішли в хату. Він підійшов до ставка, що не-

далеко березняка, обмити ноги. Воду в ставку дуже тепла, тож Авром рідко дугається, поволі влізав у воду, сто хвилинку, потім раптом окунається, пускає в тиху ніч задоволене „го-го-го“. В другому кінці ставка миється мов дик, і маленькі зірочки теж плюють у воду. Але Авромові це не важає. Він миється, поволі вилазить і лишає в ставку місяць і зорі, не купаються до білого дня. Дорогою вичищує бороду. В клуні він добре умиється і спить.

Авром Ставер не розуміє двох чей на світі.

Він не розуміє, як можуть боліти зуби.

— Це ж кістка! — доводить Авром. Як же може кістка боліти?

Авром не розуміє, як це так може щоб не спати.

— Лягають і сплять! А то ж не?

Авромиха вклала дітей спати, урала в кухні і пішла в клуню. Авром розкинув ноги по всій клуні, спить як убитий. Авромиха починає його будити.

— Авроме, ти ж розлігся на в клуню, посунься трошки.

Авром перекидається на другий бік.

— Авроме, чуєш, Авроме! Що на тебе за сплячка напала. Уже скоро піде ніч, а Полі ще нема...

Авром спить. Тоді вона присовується ближче і кричить йому під вухо:

— Авроме! Теличка попала головою в ясла!

Тоді Авром схоплюється, хоче бігти, але Авромиха спиняє його:

— Авроме, я хочу тобі щось сказати...

— Я знаю, що ти мені хочеш сказати, — позіхає Авром і чухається, — раніш піду приведу шкапу з пасовища, — він підперізує штани, засовує ноги в дерев'яні туфлі і йде до березняка.

Авромиха плюється і йде до хати.

Авром приводить шкапу, засипає її січкі, замішує дерті і йде знову до клуні. Він уже не пам'ятає чи була тут дружина чи ні. Він лягає обличчям у конюшину і хропе.

IX.

Ар'є їхав широким піскуватим шляхом. Він уже був недалеко від Каролівки. Колишнє містечко — тепер окружне місто. В ньому виросли нові вулиці. Великі просторі будинки. Пенкова фабрика імені Жовтневої революції побільшала. Збудували цегельний і чавунно-ливарний завод.

На шосе назустріч вибіг автомобіль і Ар'є ледве вдалося стримати коня. Він похапливо завернув у Могильний завулок і під'їхав до смугнастого будинку, де живе його брат Михл. Діти, що гралися коло хати, зустріли його вигуками: „Дядько Ар'є, дядько Ар'є“... На їхні вигуки вибіг Михл з дружиною.

— Ну, що ж ти став посеред вулиці? — зійшов Михл з ганку і відчинив ворота. — Заїжджай у двір, випрягай коня. Зісл, — гукнув він до жінки, — подавай тим часом на стіл. Зайди до Мойше Кабанця і візьми в нього пляшку... — останні слова він сказав пошепки. — А стіл накрий у спальні...

День змішався з темно-синіми фарбами. На білих будинках лежали барвисті райдуги вечірного сонця. Михл спустив завіску на вікні, сів проти Ар'є і наповнив дві чарочки горілкою.

— Випий Ар'є! Там, де водилися воші, там вони й далі водитимуться. На наш вік дурнів вистачить...

— Коли „вони“ вже заїздили до мене в хутір, — Ар'є краєм скатерті витер губи і викрутив ніжку в смаженої курки, — то вже певне кінець світу.. Хлопи вже отруєні... Михл, слухай, що тобі дурень каже: раз голиші вже з ними, тоді ми вже на милицях ходимо...

— Догадався як їдуть возом, а ламають бричку, — перебив його Михл. — Який тобі клопіт, що вони роблять кооперацію? Тобі не вигідно платити дорожче за них?.. Хлоп завжди шукає, де краще... Платять їм дорожче, подумай! — він підсунувся ближче до Ар'є. — Де стоїть кооперативна машина?

— У Аврома Ставкера.

— У Аврома? Так воно ж добре.

Ти не можеш йому разів зо два затруїти сметанку? Один раз тільки треба, тоді ти знов на коні. Їм уже кооперації більше не закортить...

Ар'є кинув кістки на тарілку і відсунув її. Він вийняв коробочок з цигарками і почав розкривати його великим жовтим нігтем.

— Але ж не можна ні на кого покладатись, — залишився ніготь Ар'є у картоні, а він підняв очі до Михла.

— Авжеж, не можна ні на кого покладатись, — моргнув безбровими очима Михл, — самому, тільки самому треба. Та хіба ти сам? — поклав він руку на коліно Ар'є. — Ти, Бенці, Сруел Майданер, Мойше Муфта, Франек Зігерт, Янко-мельник, Михайло Тодосків, колишній учитель... Ого, там можна зробити другу державу... Слово даю, з такими мужиками не треба й Месії... Злодія не за те б'ють, що він краде, а за те, що недобре ховає, — робить чисто, отак як з Петром...

— Ай, не згадуй ти його імені, мені тьохкає в серці, я ще боюсь...

— Дурниці, при чому ти тут? Та якби навіть дізналися, то ти чесна людина. Франек Зігерт сам буде...

Під вікном розсипався сміх. Ар'є пізнав Мінін сміх і спинив брата:

— Досить, дитина йде.

Міня вбігла, кинула ноти на ліжко, а сама до Ар'є.

— Чому ти не писав, що приїдеш?

— Я сам не знав, мене раптом викликали у фінвідділ, — обняв він її. — Як твої заняття? Як у тебе з музикою?

— Якби ти чув, як я вже граю Чайковського, Моцарта, Шопена „Траурний марш“, — вона скинула з себе картате пальтечко і зелену шапочку і почала пригладжувати перед зеркальцем волосся. Верескливим голосом затягла свій улюблений романс:

Поцелуй это есть наслаждение...

— Кого вона грає, — сказав Михл до Ар'є, — ти ж хоч чуєш?

— Ти знаєш хто вони такі? — спитав Ар'є.

— Звідки мені знати? — знов підняв віконну завіску Михл. — Але я розумію, що це певно люди з головою...

— Ось уяви собі, тату,— перебила дядька Міня,— що Бетховен був глухий!

— Ну то й що? Скільки глухих людей є на світі.

— Але Бетховен!— образилась Міня, що її відкриття не справило на батька вражіння.

— Хто він був? Він держав сепаратори?— розсміявся Ар'є і велів Міні піти виїняти гостинці, які він їй привіз, бо знав, що Міня може довго ще говорити про такі речі, яких він не знає. Вона навмисне вибирає такі речі, яких він не знає, щоб вихвалитись перед ним. Та й не лізло йому в голову тепер.

— Тату, ходім сьогодні до театру!— присікалась Міня.— Грає одеська трупа, вони ставлять „Сумний кінєць“. Ну, прошу тебе, зроби це для мене... Зроби мені ласку... Дядя з тьотею теж підуть.

— Та вже підемо! На, купи квитки, але добрі місця. Тепер треба умитись і передягтись.

— Знаєш що, Ар'є,— порадив Михл,— ходім на річку, матимеш насолоду.

Щодня коло річки зустрічається двоє людей: Калмен Гуц, колишній власник пенькової фабрики, і старий нотаріус Іван Іванич. Калмен Гуц високий на зріст, він зберіг іще червоне воло і ніяк не хоче його спустити. Іван Іванич ще вищий за Калмена. Ноги в нього худі й довгі, він носить вузькі сині штани, синій сурдут з блискучими мідними гудзиками, чоботи. Кожної зими він наново підшиває широкі лаковані халяви. На голові в нього старий солом'яний бриль з зеленим шнурком, що закручується на жовтому гудзику. На потилиці крутяться сиві кучері. Спереду під брилем високий поморщений лоб, ніс спочатку рівний-рівний, і лише на кінчику він ніби замислюється і закручується набік. На цьому кривому носі лежить криве пенсне, від якого шнурочок заходить за вухо. Вуса в Іван Іванича закручені, як роги. Іван Іванич уже старий, але він ще ходить рівно і без ципка.

— Нині такі часи,— каже Іван Іванич з кривою усмішкою,— що важко й самому ходити. Навіщо ж носити з собою палку? Коли треба буде палку то її візьмуть...

І оді двоє людей щодня зустрічаються коло річки. Здоровкаються. Здоровкаються дуже тепло. Іншим разом зовсім не здоровкаються, ненав'язливо розходилися. Роздягаються і дають розмовляти. На цей раз в перерву в розмову вставляють виставлені над вухами, що стоять похилені над вухами, було ще двоє людей— Ар'є і Михл.

Ар'є добре знав їх обох. Іван Іванич зробив для Ар'є не один контракт. Калмен Гуц колись не раз позичав у Ар'є гроші. Після звичайних запитувань — „як живете?“ „що чувати?“ — перейшли до політики, і Калмен Гуц продовжував свою думку, яку перебирав Михл.

— Вони однаково не вдержать владу,— витер з лисини піт Калмен Гуц, тільки б воно хоч не затяглося. Як лягти з „ними“, а встати з Керенським...

— Навіщо вам потрібний Керенський?— Михл почав скидати чоботи. Неп дорожчий за тисячу Керенських. Хто нам не дає торгувати? Нічого вистачить і для них і для мене...

— Я так не можу торгувати!— розсердився Калмен Гуц.— Я не можу торгувати, коли все під їхньою рукою. Вони знають скільки ти заробляєш. Ціни вони теж уставляють... Сама фабрика я мушу у них наймати... Торгувати і комуністи не пара!— Калмен Гуц вважає себе за вчену людину, він колись читав „Гамелін“ і навіть висловлював думки про „Ахад-Гаама“, він заглядає в „Правду“ і вже перечитав „Комуністичний маніфест“.— Людей так жити не можуть — „мое-твое“. Кожна людина любить своє,— Калмен Гуц устав і всякав ніс,— інакше світ не має сенсу, людина народжується з закритою долонею... Кожен повинен мати свою частку на світі...

— В революції,— покрутив Іван Іванич вуса,— винні тільки євреї...

— У річці всякої риби буває,— перебив його Ар'є.— Про яких євреїв

ни говорите? Від „тих“ євреїв бодай
си й знаку не лишилось.

— Так, це може так,— почав Іван
ванич оглядати підосви чобіт,— але
ми... не зможемо перебірати. Коли ру-
бають ліс, тріски летять...— він піді-
шов до річки, помочив спочатку під-
пахвами і вліз у воду.— Але ви, такі
євреї, як ви, проте, не маєте чого бо-
ятись. Ви тільки тримайтесь коло нас...
Наш Ніколай Ніколаєвич вас не за-
чепить.— Він покивав пальцем, щоб
вони підійшли ближче. І коли ті піді-
шли до нього і оточили півколом
він закінчив:—Тільки не будьте євре-
ями. Менше мудріть і робіть щоне-
будь...—Він кинувся плисти.

Коли Ар'є і Михл ішли додому від
річки, по дорозі зустріли Велвля-ко-
валя, Михлового сусіду. Велвл ішов
широким своїм кроком, він ішов пова-
гом і курив.

— Ось поговори з ним, почуєш сло-
во... Він каже: „Якби дав бог, щоб
радянська влада прийшла років на
тридцять раніш“...

— Добрий вечір!—зупинив Ар'є
Велвля і подав йому руку.

— Що поробляєте?

— Що може робити коваль?...—
усміхнувся Велвл.— Я роблю плуги,
кую вози... одна тільки є ріжниця.

— Наприклад?

— Колись я кував вози, а інший ними
їхав, а тепер я сам кую, сам і їду.
І навіть ті, що їдуть на моїх возах і
досі, ламаються. Старий віз швид-
ко ламається, коли його навіть лаго-
диш...

— А проте, ви зробите мені віз,
якщо треба буде,— розсміявся Ар'є,—
а покищо в мене не поганий віз. Про-
те, ви колись мали кузню, власне ко-
вадло, а тепер?

— Що тепер?—розсердився Велвл.
—Хтось мені закрити кузню, бодай
вона раніш була згоріла! Що, мені
погано в артілі? Працюю вісім годин
на день, а живу краще ніж колись.
Колись я працював 25 годин на добу,
установив за годину до світанку... А чого
це було варто?—Велвл витяг червону
книжечку з бокової кишені і з погор-

дою прочитав:—Член товариства кустарів...

— Ов-ва!—знов розсміявся Ар'є.—
Хоч би ж м'який папір!

Велвл викинув цигарку з рота.
Його чорні очі наллялись, тулуб по-
хитнувся. В ньому почало кипіти.

— Повторіть, що ви сказали,—він
присунувся до Ар'є і засукав рука-
ва,—я з вас юшку зроблю... спеку-
лянт паршивий,—він плюнув, повагом
вирівняв палітурки книжечки і пішов.

— Ну, бачиш,—сказав Ар'є,—я йо-
го боюсь. Пам'ятаєш, як він лащився,
як пес, коли я приїздив до нього під-
кувати коня. Кажу тобі, їх отруїли...
Вони гадають уже, що ось воно? Вони
ще дістануть таких стусанів, що в очах
засвітиться.

Через день уранці Михл допоміг
Ар'є запрягти карого, і Ар'є повагом
вийхав з Могильного завулку на шосе.
Ар'є побачив Велвля-ковалю. Тоді
він швидко сіпнув віжками, і карий
узаяв з місця. Але Ар'є почув, як Велвл
кричав йому вслід:

— Вашим возом уже добре їхати на
кладовище!

Ар'є мимоволі глянув на колеса
„Ну, бачу“,—усміхнувся Ар'є, але ус-
мішка держалась на його обличчі, як
сорока на тину. Він ще раз глянув на
задні колеса і замружив очі. Карий
ішов широкою риссою. Порізані поля
повертались до сонця. Ар'є розстібнув
піджак, витяг жовтий папірець. Наса-
див сині окуляри і почав загля-
дати в папірець. Читати він не міг, але
цифри—трійка з двома нулями—під
синіми скельцями розлилися на весь па-
пірець... „Свіженькі триста карбованців
поклав учора,—міркував Ар'є, дивля-
чись на цифри.—Мені звеліли вибрати
аркушик четвертого розряду, або за-
крити крамничку... Погано!“—Ар'є за-
ховав папірець назад у кишеню.— „Він
має рацію, Калмен Гуц,—далі міркував
Ар'є,—важко торгувати... Да, сметанку
доведеться затруїти... Треба щось зро-
бити з Трохимом... Треба добути папі-
рець, що я тільки службовець коло
машин“...

Переклад з єврейської З. Иоффе.

Далі буде.